

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**İBÂZÎ MÜFESSİR ETTAFEYYİŞ VE TEYSÎRU'T-TEFSİR
ADLI ESERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NURULLAH ÇAKMAKTAŞ

İSTANBUL 2009

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

**İBÂZÎ MÜFESSİR ETTAFEYYİŞ VE TEYSÎRU'T-TEFSİR
ADLI ESERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

NURULLAH ÇAKMAKTAŞ

DANIŞMAN

PROF. DR. HASAN ELİK

İSTANBUL 2009

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Onay Belgesi

İLAHİYAT Anabilim Dalı TEFSİR Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi
NURULLAH ÇAKMAKTAŞ'ın İBAZİ MÜFESSİR ETTAFEYYİŞ VE TEYSİRÜT-
TEFSİR ADLI ESERİ adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 16.06.2009
tarih ve 2009/10-28 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oybirliği/oyçokluğu ile
Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 06.12.2009

1) Tez Danışmanı : PROF. DR. HASAN ELİK

2) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. MURAT SÜLÜN

3) Jüri Üyesi : DOÇ. DR. ALİ COŞKUN

ÖNSÖZ

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın insanlara hidâyet rehberi olarak indirdiği son ilâhî kitaptır. Tefsîr de, nihâî olarak inen bu ilahî kelâmın maksadını ve evrensel mesajını ortaya koyup insanlık âlemine ışık tutan bir ilimdir. Bilindiği gibi bu işi ilk yapan, yani Kur'an'ı ilk tefsîr eden Hz. Peygamber (s.a.s.)'dir. Daha sonra bu iş, sahâbe ve tabiûn ile devam etmiştir. İlimlerin tedvîn ve tasnîf edilmesiyle birlikte, muhtelif ilim dallarında olduğu gibi, tefsîr dalında da büyük şahsiyetler yetişmiş ve Kur'an'ın insanlığa rehber olma özelliğini yerine getirme gayretinde olan bu zâtlar, ilim âlemine de büyük katkıda bulunmuşlardır. Zira Kur'an'ın tefsîrinde müfessirlerin te'lif ettiği pek çok tefsîr külliyyâtı, kütüphanelerimizde mevcûd olup bunlar, İslâm ve insanlığın hizmetine sunulmuştur.

Büyük tefsir tarihinin önemli sîmâlarından biri de İbâzî Müfessir Muhammed b.Yusuf Ettafeyyîş'tir. Hayatı boyunca üç tefsir kaleme alan Ettafeyyîş'in, en son telif ettiği Teysîru't-Tefsîr adlı eser araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Çalışmamız, bir giriş ve iki bölümden müteşekkildir. Giriş kısmında, araştırmanın önemi ve yöntemi hakkında bilgi verildikten sonra İbâziyye mezhebi genel hatlarıyla tanıtılmıştır. Birinci bölümde, müfessirin hayatı, eserleri ve üzerinde çalıştığımız tefsirinin genel özellikleri incelenmiştir. İkinci bölümde ise, Ettafeyyîş'in, tefsîrindeki yorum yöntemi rivâyet ve dirâyet tefsir metotları açısından örneklendirilerek tetkik edilmiştir.

Çalışmamızın bu aşamaya gelmesinde emeği geçen danışman hocalarım Prof. Dr. Hasan Elik'e ve Prof. Dr. Mustafa Altundağ'a teşekkürü bir borç bilirim.

Nurullah ÇAKMAKTAŞ

İstanbul - 2009

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
KISALTMALAR.....	IV
GİRİŞ.....	1
A- TEZİN KONUSU VE ÖNEMİ.....	1
B- TEZİN YÖNTEMİ VE PLANI.....	2
C- İBAZİYYE MEZHEBİ.....	4
1- Mezhebin Ortaya Çıkışı ve Tarihi Seyri:.....	4
2- Mezhebin Görüşleri:.....	7
BİRİNCİ BÖLÜM.....	12
ETTAFEYYİŞ'İN HAYATI, ESERLERİ VE TEFSİRİ	13
A- HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ:	13
B- ESERLERİ:.....	16
C- TEFSİRİ:	19
1- İbâzî Düşünce Geleneğinde Tefsir Anlayışı ve Ortaya Çıkan Tefsirler:	19
2- Ettafeyyiş'in Tefsir İlmindeki Yeri:.....	22
3- Teysîru't-Tefsîr ve Genel Özellikleri:	23
4- Teysîru't-Tefsîr'in Kaynakları:	25
İKİNCİ BÖLÜM.....	28
ETTAFEYYİŞ'İN TEYSÎRU'T TEFSİR'DEKİ YORUM YÖNTEMİ.....	29
A- RİVÂYET YÖNÜNDEN TEYSÎRÜ'T TEFSİR'İN ÖZELLİĞİ.....	29
1- Teysîru't-Tefsîr'de Kur'an'ın Kur'an'la Tefsiri:	30
2- Teysîru't-Tefsîr'de Kur'an'ın Sünnet'le Tefsiri:	32
3- Teysîru't-Tefsîr'de Kur'an'ın Sahabe ve Tâbiûn Sözüyle Tefsiri:.....	36
4- Teysîru't-Tefsîr'de İsrâiliyyât:	40
5- Teysîru't-Tefsîr'de Kur'an İlimleri:.....	45
a. Nüzul Sebepleri:	45
b. Nâsîh ve Mensûh:.....	48

c. Muhkem ve Müteşâbih:	52
d. Kıraat İlmi:	55
e. İ'câzu'l Kur'an:.....	57
f. Sûreler ve Âyetler Arasındaki Münâsebet:	59
g. Mübhemâtü'l Kur'an:	62
B– DİRÂYET YÖNÜNDEN TEYSÎRÜ'T TEFSÎR'İN ÖZELLİĞİ.....	63
1. Kelâmî Açıdan Teysîru't-Tefsîr:	64
a. Teysîru't-Tefsîr'de Muhtelif Kelâmî Meseleler:.....	66
i. Sıfatlar Konusu:.....	66
ii. Ru'yetullah Meselesi:.....	69
iii. Büyük Günah Meselesi:	70
iv. Şefâat Meselesi:	71
v. Va'd ve Va'id :	72
b. Teysîru't-Tefsîr'de Diğer Fırkalar Hakkında Görüşler:	73
2. Fıkhî Açıdan Teysîru't-Tefsîr:	76
a. Teysîru't-Tefsîr'de Mezhep İmamları ve Onların Görüşleri:.....	77
b. Teysîru't-Tefsîr'de İhtilafî Fıkhî Meseleler Hakkında Görüşler:	79
3. Arap Dili Açısından Teysîru't-Tefsîr:	81
a. Sarf İlmi Açısından Teysîru't-Tefsîr:.....	82
b. Nahiv İlmi Açısından Teysîru't-Tefsîr:.....	83
c. Belâgat İlmi Açısından Teysîru't-Tefsîr:	85
d. Teysîru't-Tefsîr'de Şiirle İstişhât:.....	88
SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	94

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
b.	: İbn
Bkz.	: bakınız
c.	: cilt
c.c.	: Celle Celâluhû
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
İ.F.A.V	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
M.Ü.İ.F.V.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
s.	: sayfa
s.a.s.	: Sallallahu Aleyhi ve Selem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
ter.	: Tercüme eden
vb.	: ve benzeri
y.y.	: yüz yıl
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

A- TEZİN KONUSU VE ÖNEMİ

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın insanlara hidâyet rehberi olarak indirdiği son ilâhî kitaptır. Tefsîr de, nihâî olarak inen bu ilahî kelâmın maksadını ortaya koyup insanlık âlemine ışık tutan bir ilimdir. Bilindiği gibi bu işi ilk yapan, yani Kur'an'ı ilk tefsîr eden Hz. Peygamber (s.a.s.)'dir. Daha sonra bu iş, sahâbe ve tabiûn ile devam etmiştir. İlimlerin tedvîn ve tasnîf edilmesiyle birlikte, muhtelif ilim dallarında olduğu gibi, tefsîr dalında da büyük şahsiyetler yetişmiş ve Kur'an'ın insanlığa rehber olmağını yerine getirme gayretinde olan bu zâtlar, ilim âlemine de büyük katkıda bulunmuşlardır. Zira Kur'an'ın tefsîrinde müfessirlerin te'lif ettiği pek çok tefsîr külliyyâtı, kütüphanelerimizde mevcûd olup bunlar, İslâm ve insanlığın ilim ve irfân âleminin hizmetine sunulmuştur.

Büyük tefsir tarihinin önemli sîmâlarından biri de İbâzî Müfessir Muhammed b.Yusuf Ettafeyyîş'tir. Araştırmamızın birinci bölümünde kendisiyle ilgili detaylı bilgi vereceğimiz Ettafeyyîş, hayatı boyunca üç tefsir kaleme almıştır. Bu eserler içinde en son telif ettiği Teysîru't-Tefsîr adlı eser araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır.

Kur'an'ın yorumlanmasında özneliği doğuran temel sebeplerden biri, mezhep farklılığıdır. İslâm tarihi boyunca siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel gelişmeler ve değişimler İslâm toplumunda farklılaşmaya neden olmuştur. Bu farklılaşma, Kur'an'ı

anlamada etkili olmuş ve onun tefsirine de yansımıştır. Çünkü Kur’ân, Müslümanların en güçlü ve tartışılmaz kaynağı olduğundan, her fırka kendi düşüncesini ona onaylatmaya çalışmıştır. İslâmiyet’te ilk ortaya çıkan mezhep olması itibariyle, Hâricîler ve onun günümüzde yaşayan tek kolu olan İbâziyye İslâm Tarihi’nde ele alınmış birçok görüşün ilk temsilcileri olmuşlardır. Hâricîlerin genel olarak dışa kapalı bir politika izlemesi sebebiyle onlara ait elimizdeki eserler çok sınırlıdır. Hele hele tefsir ilmiyle ilgili İbâziyye tarihi boyunca ortaya konan eseler iki elin parmakları kadar bile değildir. Bu eserler içinde de üç tanesi araştırmamızın konusu olan Ettafeyyiş’e aittir. Hal böyle olunca, İbâziyye’nin tefsir anlayışında ilk akla gelen isim Ettafeyyiş olmaktadır. Onu ve eserini önemli kılan nokta budur. Bir diğer önemli nokta da, Ettafeyyiş’in son dönemlerde yaşayan bir müfessir olmasıdır. Onun çağımıza yakın bir dönemde yaşamış olması, günümüzdeki İbâziyye’yi ve onların tefsir anlayışını yakından tanımamızı da sağlayacaktır. Bütün bunların yanında, ülkemizde Ettafeyyiş ve eserleri etrafında bir çalışma yapılmamış olması bizi bu araştırmayı yapmaya sevk etmiştir.

B- TEZİN YÖNTEMİ VE PLANI

Araştırmamızda sosyal bilimlerin genel metotları olan; vasıflama (tasvir, gözlem), karşılaştırma, anlama ve açıklama metotları kullanılmıştır. Birinci metoda dökümantasyon dökümü, dolaylı gözlem, belgesel gözlem metodu da denilmekte olup bu metod da kullanılan; bilgi ve belgeleri toplama ve bilgi ve belegeleri yorumlama ile muhteva analizi teknikleri yaygın bir şekilde kullanılmıştır.

Araştırmamız, okuyucuya daha çok fayda sağlasın diye şekil ve muhteva bakımından aşağıdaki plana göre düzenlenmiştir.

Çalışmamız bir giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan müteşekkildir. Giriş kısmında araştırmamızın konusu, önemi ve metotları gibi hususlara değindik. Yine bu kısımda, araştırmamızın konusu olan müfessir, İbâziyye Mezhebi’ne müntesip olduğu için, bu mezhep ile ilgili tafsilatlı bir şekilde bilgi vermeye çalıştık. Bunu yaparken, İbâziyye Mezhebi’nin hem târihî seyrini, hem de siyâsi ve akîdevî yönlerini merkeze alarak

görüşlerini genel olarak aktarmaya çalıştık. Birinci bölümde müellifimizin hayatını, eserlerini ve üzerinde çalıştığımız tefsirinin genel özelliklerini inceledik. Tefsirin genel özelliklerini aktarmadan önce, İbâziyye Mezhebi'nin tefsir anlayışı ve tefsir tarihi etrafında kısaca bilgi vermeyi gerekli gördük.

İkinci Bölüm'de, Ettafeyyiş'in Teysîru't-Tefsîr'deki yorum yöntemini incelemeye çalıştık. Bu bölümün ilk kısmında Teysîru't-Tefsîri rivâyet yönü açısından ele aldık. Bu kısımda eseri, tefsirde klasik rivâyet metotları olarak kabul edilen Kur'an'ın Kur'an'la, Sünnet'le, Sahabe ve Tabiûn sözleriyle tefsîri açısından inceledik. Yine bu kısımda tefsiri isrâiliyyâtta yeri açısından değerlendirdik. Bunların yanında Ettafeyyiş'in; esbâb-ı nüzûl, nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih, kıraat ilimleri, i'câzu'l Kur'an, mübhemâtü'l Kur'an gibi Ulûmu'l Kur'an meselelerini nasıl ele aldığını göstermeye çalıştık. Bu Ulûmu'l Kur'an meselelerinin bazıları, tefsirin rivâyet yönünü yansıtmamakla birlikte, konu bütünlüğü açısından, meselelerin tümünü Ulûmu'l Kur'an başlığı altında ele aldık. Bunları yaparken mümkün mertebe örnekler vermeye çalıştık.

İkinci bölümün ikinci kısmında, Teysîru't-Tefsîri dirâyet yönü açısından ele aldık. Bu kısımda, müfessirin "yorum" tarafını en iyi şekilde yansıtacağını düşündüğümüz kelâmî ve fikhî meselelere nasıl yaklaştığını incelemeye çalıştık. Özellikle, onun İbâzî vasfının en bâriz şekilde temâyüz ettiği kelâmî yönünü, ihtilafî meseleleri ele alarak örneklerle göstermeye gayret ettik. Bu kısmın son bölümünde ise, Ettafeyyiş'in, bir yorum yöntemi olarak Arap dili ve edebiyatını tefsirinde sarf, nahiv ve belâğat açısından nasıl kullandığını örneklerle göstermeye çalıştık.

Sonuç kısmına gelince, orada, çalışmamız esnasında elde ettiğimiz verileri ve bulguları, yer yer yaptığımız değerlendirmeleri toplu bir şekilde takdim ettik.

Çalışmamızda, İSAM kütüphanesinde bulunan, on beş cilt olarak Vizaretü't-Türasi'l-Kavmi ve's-Sekâfe (Uman, 1987, 1. Baskı) tarafından neşredilen Ettafeyyiş'e ait **Teysîru't-Tefsîr li'l Kur'âni'l Azîm** adlı eseri temel kaynak olarak kullandık. Fakat İSAM kütüphanesinde bulunan bu baskıda beş ve altıncı ciltler eksik olduğundan, bu eksikliği, yine kütüphanede mevcut olan, İbrahim b. Muhammed Talay tarafından tahkik edilip, Şûra Sûresi'ne kadarki kısmı on iki cilt olarak **Teysîru't-Tefsîr** adıyla 2004 yılında basılan (yayın evi ve yayın yeri mevcut değil) eserden giderdik.

Dipnotlarda temel kaynağımızı (Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs) şeklinde gösterdik. Eğer dipnot göstereceğimiz yer, eksik olan beş ve altıncı ciltlerden ise, bu durumda başvurduğumuz yan kaynağı dipnotta (Ettafeyyiş, *Teysîr*, thk. İbrahim b. Muhammed Talay) şeklinde gösterdik.

Çalışmamızda, eser ve yazar isimlerini ilk geçtikleri yerde tam olarak verdik. Daha sonraki kullanımlarda gerekli kısaltmaları yaparak zikrettik. Eğer bir yazarın tek bir eserini kaynak gösterdiysek, o eserin tekrar geçtiği yerlerde a.g.e. (adı geçen eser) kısaltmasını kullandık. Bir yazarın birden çok eserini kaynak gösterdiysek, tekrarlarda yazarın soyadı ile birlikte eserin kısa ismini yazdık.

Çalışmamızda, ilgili konular hakkındaki örnekleri sınırlı tutmaya çalıştık. Bu örnekleri verirken hem âyet metinlerini hem de meallerini bir arada vermeyi uygun bulduk. Metin ve meallaeri “bold” olarak yazdık. Âyet meallerini de, bir heyet tarafından hazırlanıp Diyenet Vakfı Yayınları’nca neşredilen “Kur’an-ı Kerim’in Açıklamalı Meali” isimli eserden iktibas ettik.

C- İBAZİYYE MEZHEBİ

1- Mezhebin Ortaya Çıkışı ve Tarihi Seyri:

Hiz. Osman’ın hilafetinin son dönemlerinde Müslümanlar arasında ortaya çıkan ihtilaflar, Hiz. Ali’nin halifeliği döneminde daha da şiddetlenmiş ve bilindiği üzere bu dönemde Hiz.Ali ile Hiz. Muaviye arasında Sıffin savaşı cereyan etmiştir. Savaşın Hiz. Ali lehine sonuçlanacağı sırada, iki grup arasındaki ihtilafta Kur’an’ın hakem olması düşüncesiyle Muaviye ordusunda Kur’an yaprakları havaya kaldırılmıştı. Bunun üzerine Hiz. Ali, kendi ordusundan da gelen baskılar neticesinde iki tarafın seçeceği hakemlerin kararına rıza göstermeyi kabul etmek zorunda kaldı. Sonuçta hakem olayı varacağı yere vardı, olay Hiz. Ali’nin azli ve Muaviyenin ise yerinde bırakılması kararı ile sonuçlandı. İlginçtir ki, Hiz. Ali’ye karşı gelerek hakeme gitmesi için onu zorlayan ve hakemi dahi ona zorla seçtirenler, daha sonraları “hakeme gitmeyi” büyük bir suç olarak değerlendirmişlerdir. İddialarına göre, Hiz. Ali hakemi kabul ederek küfre girmiş ve bu münasebetle ondan tövbe etmesini istemişlerdir. “Hüküm yalnız Allah’a aittir” sözünü

slogan haline getiren ve Hz. Ali'ye karşı çıkan bu grup İslam tarihinde “Hâricîler” olarak bilinmektedir.¹

Sıffin savaşından sonra ortaya çıkan Hariciler ile defalarca diyalog yoluyla anlaşmaya çalışan Hz. Ali, bunda başarılı olamayınca, Müslümanlar arasında fitne çıkaran bu grupla Nehravân'da savaşmış ve bu savaş, onların büyük oranda dağılmalarına sebep olmuştur.² Hariciler, daha sonraları Ezârika, Necedât, Sufriye, Acârîde ve İbâziyye adında birçok gruba ayrılmışlardır.³

Nehravân savaşından sonra dağılan Hariciler arasından çıkan ve zamanımıza kadar intikal eden yegâne Hâricî fırkası İbâziyye'dir. İbâziyye'nin Haricilerin bir kolu olduğu kabulü genel kanaat haline gelmiş olsa da, bizzat İbâziyye mezhebinin kendi içinden buna itirazlar da tarih boyunca, özellikle son dönemlerde, İbâziyye düşünürleri tarafından dile getirilmiştir. İbâzîler, “havâric” kelimesinin kökü olan “hurûc” kavramını Ehl-i sünnet düşünürlerinin anladığı gibi, yani, Hz. Ali'ye karşı çıkanlar, ondan ayrılanlar⁴ şeklinde anlamayıp, dinin aslından uzaklaşanlar şeklinde anlamış, kendilerinin ise, müslümanların kanlarını ve mallarını helal sayan, onları tekfir eden Ezârika, Necedât ve Sıfriye gibi Haricilerden beri olduklarını söylemişler, aralarındaki birkaç benzerliğin kendilerini Hâricî kılmayacağını belirtmişlerdir.⁵ Bunların yanında yine İbâziyye'nin içinden birçok düşünür de, kendilerinin, Hâricilerin bir kolu olduğunu kabul etmiş, ama onların taassuplarından uzak olduklarını ifade etmişlerdir. Tefsiri üzerinde çalışma yapacağımız ibâzî müfessir Ettetfayyîş de aynı kanaattedir.

İbn-i Hazm, hakem olayını reddetmenin, büyük günah işleyenin ebediyen cehennemlik olduğuna ve imâmetin Kureyş dışından da olabileceğine inanmanın Hâricîlerin karakteristik özellikleri olduğunu kitabında zikretmiştir.⁶ İbâzîlerin de inanç sisteminde bu özelliklerin önemli yer tutması, İslam tarihi boyunca, kelamcılarının ve tarihçilerin onları Hâricîlerin bir kolu olarak tanımlamasına sebebiyet vermiştir. Ama

¹ Ebû Zehra, Muhammed, *İslam Mezhepler Tarihi*, çev: Sıbğatullah Kaya, Şura Yay., İstanbul 1993, s. 65.

² Turan, Ahmet, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Sidre Yay., Samsun 2000, s. 41.

³ en-Neccâr, Âmir, *Fî Mezâhibi'l İslâmiyyîn*, Dâru'l Ma'ârif, Kâhire 1995, s. 47.

⁴ İbn-i Hazm, Ebû Muhammed el-Endelûsî ez-Zâhirî, *el-Fasl fi'l Milel ve'l-ehva ve'n-Nihal*, Daru'l Ma'rife, Beyrut 1975, II, 4.

⁵ Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyye fî Mevkibi't Tarih*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1993, I, 34.

⁶ el-Bağdâdî, Ebû Mansur Abdulkâhir, *el-Fark Bayna'l Fırak*, ter.:Ethem R. Fırlı, TDV Yay., Ankara 1991, s. 54; İbn-i Hazm, a.g.e, II, 113.

onların, Haricilerin en mutedil ve Ehl-i sünnete en yakın kolu olduğu da bütün Ehl-i sünnet kelimcileri ve tarihçileri tarafından vurgulanmıştır.

İbâziyye mezhebi, adını kurucusu olduğu kabul edilen Abdullah b. İbâz'dan almıştır. Nâfi b. Ezrak'ın Hârici olmayan müslümanlar hakkında ileri sürdüğü aşırı görüşlere katılmayan Abdullah b. İbâz, 65 (685) yılında Basra'ya gelerek sonradan İbâziyye diye isimlendirilen fırkayı oluşturmuştur. Fakat tarih boyunca İbâzîler, mezheplerinin gerçek kurucularının Abdullah b. İbâz değil de, Câbir b. Zeyd el-Ezdî olduğunu savunmuşlardır⁷. Görebildiğimiz kadarıyla İbâziyye mezhebini kurumsallaştıran, teşkilatlandıran ve propagandasını yapan siyasî kurucusu Abdullah b. İbâz'dır. Ama mezhebin ilkelerini koyan, fikhî ve kelâmî doktrinlerin billurlaşmasını sağlayan da Câbir b. Zeyd el-Ezdî'dir. İbâziyye isminin, halk tarafından sevilen Cabir b. Zeyd el-Ezdî'yi ikinci plana itilerek cazip hale gelmemesini sağlamak amacıyla Emeviler tarafından verildiği bazı İbâzî tarihçiler tarafından da iddia edilmiştir.⁸

İlk olarak Basra'da temerküz eden İbâziyye, tarihi seyir içinde dâ'ilerin propagandaları neticesinde, Hicaz, Yemen, Uman, Kuzey ve Doğu Afrika gibi farklı İslam topraklarında da kendisine taraftar bulmuştur. Taassup içinde olan, kabile zihniyetiyle kendi içine kapanarak dar bir düşünce ve hayat anlayışını benimseyen ve böylece bugün varlıkları silinmiş olan diğer Hâricî fırkalarının aksine, çeşitli İslam mezheplerinin kendilerine uygun düşen anlayışlarından faydalanma yoluna giden İbâziyye, günümüzde başta Uman ve Cezayir'in güneyi olmak üzere, Hadramut, Zincibar, Libya, Tunus ve Batı Sahra'nın çeşitli yerlerinde bulunmaktadır. Özellikle Uman'da İbâziyye devletin resmî mezhebi konumundadır. Günümüzde kesin olarak bilinmemekle birlikte, İbâzilerin iki üç milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir.⁹

İbâziyye, erken sayılabilecek bir dönemde îtikâdî ve siyasi açıdan çoğu önemsiz sayılabilecek sebeplerle çeşitli bölünmelere uğramış ve Nükkâriyye, Nefâsiyye, Halefiyye, Sekkâkiyye ve Vehbiyye gibi birçok kola ayrılmıştır.¹⁰

⁷Avad, Muhammed Halifat, *Neş'etü'l-Harake'ti'l İbâziyye*, Dâru's- Şaab, Amman 1978, s.76; Fığlalı, Ethem Rûhi, "İbâziyye", *DİA*, XIX, 256.

⁸Avad, Muhammed Halifat, a.g.e, s. 81.

⁹Fığlalı, "İbâziyye" *DİA*, XIX, 256-261.

¹⁰en-Neccâr, a.g.e, s. 104-115.

2- Mezhebin Görüşleri:

Hâricî fırkaları içinde en mutedili ve Ehl-i sünnet'e en yakını olarak kabul edilen İbâziyye mezhebinin görüşlerini, siyaset (imâmet) ile ilgili olanı ve akîde ile ilgili olanı olmak üzere iki kısımda ele alabiliriz.

İbâziyye'nin siyasi anlayışındaki nihâî hedefi, ilâhî kitap ve şeriatın hâkim olacağı, Kurân-ı Kerim'in gerek inanç, gerekse pratik hayat açısından yegâne tanzim edici olarak kabul edildiği bir devleti gerçekleştirmeyi sağlamaktır. Bu devlet kusursuz olacak ve devletin her vatandaşı yanlış yola sapmadan İslam'ı yaşayıp adaleti gerçekleştirecek, fitne ve nizamsızlıktan kaçınacaktır. Bundan dolayı İbâziler devlet başkanı belirlemenin dini bir görev olduğunu söylerler.¹¹

İmâmet konusunda İbâziyye, cemaatin işlerini yürütecek ve etrafında toplanılabilecek bir imamın seçim (biat) yoluyla başa geçirilmesi gerektiği görüşündedir. Bu noktada Ehl-i sünnetin görüşüne yakın olsa da, İbâziyye imâmet makamına getirilecek şahsın vasıfları konusunda Ehl-i sünnetten tamamen ayrılır. Ehl-i sünnet tarafından kabul edilen "İmamlar Kureyştendir" hükmüne karşı çıkarak, imâmet için soyun önemli olmadığını; Allah'ın kitabını ve Resûlünün sünnetini ayakta tutacak âdil, âlim ve zâhid bir Müslüman köle dâhi olsa imam olabileceğini kabul ederler. Bu görüşlerinden dolayı birçok gayrı Arap unsurun Hâricî saflarına katıldığı bilinmektedir. İmâmetin vasiyet veya tayinle değil cemaatin icmâî, yani serbest seçimle gerçekleşeceği hususu İbâziyye'nin temel prensiplerindendir. Seçim için gerekli olan en önemli şart biattır.¹² Yine İbâziler, Ehl-i sünnetten farklı olarak, Allah'ın kitabından ayrılan ve halkına zulmeden imamın azlini zarûrî görmüşlerdir. Bu hususta son derece katı bir tutumu benimsemişler ve tamamen keyfî hareket etmişlerdir.¹³ Fakat çağdaş İbâzi düşünür Ali Yahya Muammer bu genel görüşe katılmamış, İbâziyye'de, zalim imama karşı ayaklanmanın Haricilerdeki gibi vacip olmadığını, Eş'ârilerdeki gibi de yasak olmadığını belirtmiş; eğer ayaklanmanın başarıyla sonuçlanacağı zannı ağır basarsa ayaklanmanın gerektiğini, eğer bu başarı söz konusu değilse zalim idarecinin hükmü

¹¹ A'veşt, Bükeyr b. Saîd, *Dirâsât İslamiyye fi'l Usûli'l İbâziyye*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1988, s.114-116; Fığlalı, "İbâziyye", *DİA*, XIX, 258.

¹² es-Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Hamid, *Tuhfatu'l A'yân bi-Sîreti Ehl-i Umân*, Dâru'l Kitâbi'l Arabî, Kahire 1961, s. 81; A'veşt, a.g.e, s. 118.

¹³ Fığlalı, Ethem Ruhi, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, Selçuk Yay., Ankara 1980, s. 61.

altında kalmanın fitne çıkmaması açısından daha tercihe şâyan olacağını ifade etmiştir.¹⁴ Yine aynı düşünür, İbâziyyenin siyasi anlayışındaki metodunun Hâricîlerdeki gibi şiddete dayanmadığını, ön plana çıkanın ikna ve davet yöntemi olduğunu, bunun en önemli delilinin ise hiç hazzetmedikleri halde Emevi yönetimine karşı bile isyanın vuku bulmamış olduğunu söylemiştir.¹⁵

İbâziyyeye göre imamın en önemli görevi Kur'an-ı Kerim'in bütün hükümlerini yerine getirmek ve adaleti sağlamaktır. Bunun için gerekirse zora başvurmak onun yetkisi dâhilindedir. İmam şeriatı uygularken Allah'ın kitabı ile birlikte Hz.Peygamberin sünnetine ve ilk iki halifenin davranışlarına uyar, bu uygulama sırasında kesinlikle tahkime yanaşmaz.¹⁶

İbâzî devleti için en önemli görev olarak kabul edilen adalet telakkisi iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma (emir bi'l ma'rûf nehiy ani'l münker) şeklinde ifade edilmiştir. Bu prensip başta imam olmak üzere her müslümanın vazgeçilmez bir görevidir.¹⁷ Onların bu ilkeyi uygulamada zaman zaman son derece haşın davrandıkları bilinmektedir. Bununla birlikte İbâziyye, muhaliflerine karşı diğer Hâricî fırkalarına göre çok daha müsâmahalıdır. Mesela Ezârika, kendilerinden olmayan bütün müslümanların müşrik olup kadın ve çocukları da dâhil hepsinin öldürülmesinin mübah sayıldığını iddia ederken İbâziyye bu görüşe karşı çıkmıştır. Buna göre İbâziyye'ye muhâlif olan Ehl-i kible müşrik de değil mümin de değildir, itikâdî anlamda olmayıp sadece “nimeti inkar edenler” anlamında kâfirdir.¹⁸

İbâziyye'nin itikâdî görüşlerindeki temel esasları, Kur'an-ı Kerimin lafzına sımsıkı sarılmak ve Kur'an'ın, Hz.Peygamber ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer devirlerinin tamamını, Hz. Osman'ın ilk altı yıllık dönemi ve Hz. Ali'nin de tahkime kadarki devrinde tatbik edilen şeklini benimseyerek bunların dışında kalan veya o

¹⁴ Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyye*, Mektebetu Vehbe, Kâhire 1987, 2.baskı, s. 46-47.

¹⁵ Muammer, a.g.e., s. 45.

¹⁶ Fığlalı, “İbâziyye”, *DİA*, XIX, 259.

¹⁷ es-Sâlimî, a.g.e., s. 115.

¹⁸ Fığlalı, Ethem Ruhi, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, A.Ü.İ.F. Yay., Ankara 1983, s.119-121; es-Sâlimî, a.g.e., s. 82.

anlayışa ters düşen bütün tefsirleri ve açıklamaları reddetmektir. Bu sebepten onlar, îtikâdî esasları yeni istikâmette değil, değişmez kalıplar içinde ele almışlardır.¹⁹

İbâzıyye'nin îtikâdî görüşlerinin temelini son derece geniş bir şekilde ele alınan iman anlayışı teşkil eder. Onlara göre iman, ikrar, amel, niyet, sünnete uymak, inanç konusunda hiçbir kimse için mazeret tanımamak, suflî arzulara uymamak ve takva yoluna girmekten ibarettir. Farzlardan birinin yerine getirilmemesi veya haram olan bir şeyin işlenmesi durumunda iman ortadan kalkar.²⁰ Onlara göre “iman” ve “İslam” bir bütündür; amel imandan bir cüzdür. Bundan dolayı, ibadetleri ve diğer amelleri imandan saydıkları için, ibadetleri terk eden veya Kur'an'ın yasakladığı bir işi yapan kimseyi imandan çıkmış saymaktadırlar.²¹

İbâzıyye mezhebi, akîde ile ilgili “Allah’a iman” konusunda sıfatlar dışında Ehl-i sünnet ile aynı görüştedir. İbâzi âlimleri, Allah'ın isim ve sıfatlarını benimsemekle birlikte kadimlerin çoğalacağı (taaddüd-i kudemâ) endişesiyle Mûtezilede olduğu gibi O'nun temel sıfatının “kıdem” olduğunu söylerler.²² Bu anlayıştan hareketle Kur'an-ı Kerim'in de mahlûk olduğunu kabul ederler.²³

Yine Ehl-i sünneten farklı olarak İbâziler, Allah'ın dünyada da ahirette de görülmesinin mümkün olmadığını kabul erdeler. Allah'ın cisimlere bezemediğini, oysa gözle görülen şeyin, sonradan olan (hadîs) eşyaya benzeyeceğinden Allah'ın görülmesinin bu sebepten imkânsız (mustehîl) olduğunu; yine görülecek şeyin bir yer ve yönde bulunması gerektiğini, Allah'ın ise bunlardan münezzeh olduğunu²⁴, çeşitli delillerle açıklayarak görüşlerini kuvvetlendirmeye çalışırlar.

İbâzıyye, Hârici fırkalarının büyük çoğunluğunun benimsediği büyük günah (kebîre) işleyenin müşrik olacağı ve temelli cehennemde kalacağı görüşünden bazı

¹⁹ Fığlalı, *İtikâdî Mezhepler*, s. 58.

²⁰ es-Sâlimî, a.g.e., s. 84.

²¹ Tuayme, Sâbir, *el-İbâzıyye, 'Akîdeten ve Mezheben*, Dâru'l Cîl, Beyrut 1986 s.109; es-Sâlimî, a.g.e., s. 84.

²² es-Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Hamid, *Meşâriku Anvârî'l 'Ukûl*, Dâru'l Hikme, Dimeşk 1995, s. 234; Tuayme, a.g.e., s.92.

²³ es-Sâlimî, *Meşârik*, s. 322.

²⁴ En-Nâmî, Amr Halife, *Dirâsât 'ani'l İbâzıyye*, Dâru'l Ğarbi'l İslâmî, Beyrut 2001, s.165; es-Sâlimî, *Meşârik*, s.246-247.

noktalarda ayrılır ve bu noktada daha çok Mûtezileye yaklaşır.²⁵ Onlara göre Allah insanları “mümin” ve “kâfir” olmak üzere iki statüye (menzil) ayırmıştır. Artık münâfık, âsi, zalim ve fasık olarak dünyayı terk eden kimse kâfirdir. Küfür ise “nimet küfrü” ve “şirk küfrü” olmak üzere iki kısma ayrılır. Öyleyse büyük günah işleyen bir Müslüman mümin değil muvahhittir ve nimet küfrü içindedir. Böyle bir kimsenin cehenneme gidip orada ebedî kalacağı ise kesindir; yegâne kurtuluş yolu tövbedir, çünkü Allah tövbe etmedikçe büyük günahları bağışlamaz.²⁶ Buna bağlı olarak İbâziyye, günahkâr kimse için şefaatin de söz konusu olamayacağını, aksi takdirde Allah’ın va’d ve void ilkelerinin bozulacağını ileri sürerler. Nübüvvet konusunda, İbâziyye’nin Ehl-i sünnet’ten ayrıldığı nokta şefaathat konusudur.

İbâzîlerin sahabeler konusundaki görüşleri de diğer Haricî fırkalarındaki gibi sert değildir. Onlar, Allah’ın kitabına ve Hz. Peygamberin sünnetine tam uymuşlardır diyerek Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ali’nin halifeliklerini tamamen, Hz. Osman’ın ilk altı yıllık devresi ile Hz. Ali’nin tahkimden önceki önceki halifeliğini kabul edip, Hz. Osman’ın son altı yıllık ve Hz. Ali’nin de tahkimden sonraki halifeliklerini hak yoldan çıkmışlardır ve küfre girmişlerdir kanaatiyle reddederler. Sahâbenin rivâyetlerinin geçerliliğini sağlayacak “adl” sıfatını taşıyıp taşımadığı konusunda ise farklı görüşler benimsemişlerdir. Bir kısmına göre Kur’an’ın fâsık olduğunu bildirdikleri hariç ashap adildir. Bazıları da sahâbenin hepsinin adil olduğu, fitenle ilgili olanlar dışında diğer nakillerinin kabul edilebileceği görüşündedir. Diğerlerine göre ise sahâbiler öbür insanlar gibi olup adaleti bilinenlerin rivâyeti kabul edilir, bilinmeyenlerde araştırılarak sonucuna göre davranılır. Özellikle son dönem İbâzîlerin ashap konusundaki görüşleri tamamen Ehl-i sünnetteki gibidir.²⁷

Tarih boyunca en mûtedil Hâricî fırkası olarak bilinen İbâziyye mezhebi, kelâmî konularda Mûtezile mezhebiyle farklılıklar olmakla birlikte, aynı paralelde görüşler serdetmiştir. Büyük günah meselesi, sıfatlar konusu, halku’l Kur’an meselesi, rû’yetullah, va’d va’id ve şefaathat gibi meseller Ehl-i sünnet’ten ayrıldığı kelâmî konulardır. Fakat son dönem İbâzî düşünürlerle baktığımızda ilk dönem düşünürlerinden

²⁵ Fığlalı, *İbâdiyye’nin Doğuşu*, s. 136.

²⁶ İbn İdrisu, Mustafa b. Muhammed b. Sâlih, *El Fikru’l ‘Akidiyye ‘inde’l İbâziyye*, Cem’iyyetü’t Turâs, Cezayir 2003, s. 408; A’veşt, a.g.e., s.94-95; es-Sâlimî, *Meşârik*, s. 479; Fığlalı, *İslam Mezhepleri*, s.60

²⁷ Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyye Beyna’l firaki’l İslamiyye*, Vizâretu’t Turâsu’l Kavmî, Uman 1992, II, 39-51; Halifât, Neş’atu’l Harake, s.57; Fığlalı, *İbâdiyye’nin Doğuşu*, s.116

farklı olarak Ehl-i sünnete daha yakın görüşleri benimsediklerini mülâhaza etmekteyiz. Bu da bize mezhebin, genel karakterinin kendi içine kapalı olmayan, dar bir hayat ve düşünce anlayışını benimsemeyen, diğer mezhepler içindeki kendilerine uygun düşen anlayışlardan faydalanma yoluna giden bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bu özelliklerinden dolayı İbâziyye mezhebinin günümüzde yaşayan tek Hârici fırkası olduğunu söyleyebiliriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

ETTAFEYYİŞ'İN HAYATI, ESERLERİ

VE TEFSİRİ

ETTAFEYYİŞ'İN HAYATI, ESERLERİ VE TEFSİRİ

A- HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ:

Tam adı, Muhammed b. Yusuf b. İsa b. Salih Ettafeyyiş'tir. Babası Yusuf, dedeleri İsa ve Salih gibi ünlü İbâzî âlimlerini yetiştiren Ettafeyyiş ailesine mensup olduğu için daha çok bu lakapla anılır. Dedelerinden birinin toplum nezdinde çok cömert olarak bilinmesinden ötürü bu lakap aileye verilmiştir. Zira bu ifade Berberice olup, “tut, gel, ye” anlamına gelen “etf, eyyâ, iş” kelimelerinden müteşekkildir. Bu lakap kaynaklarda, Atfiş, Atfiyeş, İtfeyyiş, İtfiyyeş, Tafeyyiş, Ettafeyyeş şekillerinde de zikredilmekle birlikte yaygın kullanışı Ettafeyyiş'tir.²⁸ Ettafeyyiş'in soyunun, Tunus'ta bir müddet hüküm süren Hafsîler hânedanının atası Ömer b. Hafs'a dayandığı için “Hafsî” lakabıyla anıldığını da söyleyenler bulunduğu gibi, bunu Hz. Ömer'in soyundan gelmiş olmasına bağlayanlar da vardır. Hatta ikinci görüşü savunanlar, Ettafeyyiş'in “Adevî” lakabıyla da anılmasını, Hz. Ömer'in dedesi Adî b. Kâ'b b. Lüeyy'in soyundan gelmiş bulunmasıyla ilgili görürler.²⁹

Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş Hicrî 1236 (1820) yılında Cezayir'in güneyinde Mizâb vadisindeki Gerdâye merkezine bağlı Yescen kasabasında doğdu. Yescen'de doğumundan sonra, çocukluk dönemini, ailesinin o dönemde Mizâb

²⁸ Biz de çalışmamız esnasında, kelimenin DİA'daki kullanımını dikkate alıp “Ettafeyyiş” şeklinde kullandık.

²⁹ Nüveyhiz, Adil, *Mu'cemu'l Müfessirîn min Sadri'l İslâm hattâ'l Asri'l Hâzır*, Müessesetu Nüveyhizi's Sekâfiyye, Beyrut 1984, 2. baskı, II, 558 ; Nüveyhiz, Adil, *Mu'cemu A'lâmu'l Cezâir min Sadri'l İslâm hattâ'l Asri'l Hâzır*, Müessesetu Nüveyhizi's Sekâfiyye, Beyrut 1980, 2. baskı, s. 19-20; Hizmetli, Sabri, “Ettafeyyiş”, *DİA*, XI, 500.

vadisinin başkenti olan Gerdâye'nin merkezine taşınması üzerine orada geçirdi. Henüz dört yaşındayken Mizâb vadisinin seçkin âlimlerinden ve a'yân'ından olan babasını kaybetti. Babasının vefatından sonra annesinin ri'âyetinde çok küçük yaşta ilim talep etmeye başladı ve kaynakların zikrettiğine göre henüz sekiz yaşındayken Kur'an'ı Kerim'i hıfzetti. Vadinin mekezinde ikâmet etmesinden dolayı eğitimini, yaşadığı dönemin ve bölgenin en önemli ibâzî âlimlerinden aldı. Cezayirli seçkin ibâzî âlimlerinin okuduğu bir kurum olan Ma'hadü'l Hayat'ta öğrenimini tamamlayan Ettafeyyiş, on altı yaşına geldiğinde tedris ve te'lif faaliyetlerine başladı. Otuz yaşına gelmeden ise Mizâb vadisinin en meşhur âlimlerinden biri oldu. Akâid, tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında kendisini ihtisas derecesinde yetiştirdiği için "Kutbü'l eimme" unvanını almış, ayrıca tarih, felsefe, mantık, matematik Arap dili ve edebiyatıyla ilgilenip bu sahalarda eser verebilecek bir seviyeye ulaşmıştır. Döneminin sosyal ve siyasi durumundan dolayı ilim yolculukları yapamayan müfessir, İslam dünyasının muhtelif yerlerindeki eserleri hac kabileleri vasıtasıyla temin etmiş, aynı zamanda hocasından ve âlim olan hanımın babasından tevarüs ettiği kitaplarla çölün ortasında büyük bir kütüphaneye sahip olma imkânına kavuşmuştur. Kendisini ilim öğrenmeye ve öğretmeye adanmış Ettafeyyiş, hayatı boyunca kürsüde vâ'iz ve mürşit, okulda muallim ve mürebbî, evinde ise müellif olduğunu kaynaklar zikretmektedir. Öyleki, günde dört saatten fazla uyumadığı rivâyet edilmektedir. Programıyla, disipliniyle içinde Arapça ve din-i ilimlerin okutulduğu bir ma'hed kuran müfessir, kendisinden sonra Mizâb vadisinin büyük âlimleri olarak bilinen Ebü'l Yekzân, İbrahim b. Yusuf, ve oğlu Ebû Muhammed gibi birçok talebe yetiştirmiştir.³⁰

İbâzî düşünce geleneğinde amelin imandan bir cüz olarak kabul edilmesi, Ettafeyyiş'in kişiliğinde de bâriz bir şekilde yer ettiğini mülâhaza etmekteyiz. Kaynaklar, onun, zühd ve takvayı hayatının ana ilkesi haline getirdiğini, geceleri az uyuyup vaktini Kur'an okumakla geçirdiğini, namazlarını mutlaka cemaatle kıldığını, zamanının önemli bir kısmını okuma, yazma ve talebe yetiştirme faaliyetlerine ayırdığını zikretmektedir.

³⁰ ez-Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1985, 3. baskı, II, 306; Ata, Abdulkadir Ahmed, *Mukaddimetu Câmi'ü's-Şeml*, Dâru'l Cîl, Beyrut (tarihsiz) I,17; Hizmetli, "Ettafeyyiş", *DİA*, XI,500.

Müfessirimizin ilmî kişiliğinin yanında sosyal ve siyasi kişiliği de dikkat çekmektedir. Öyle zannediyoruz ki, siyasi kişiliğinin oluşumunda en önemli etken, Fransa'nın Cezayir'i işgal etmesinin, tam da müfessirin gençlik yıllarına tevafuk etmesidir.(1930) Hayatının büyük bölümünü Fransız sömürgesi altında geçiren Ettafeyyiş, en az ilmi faaliyetleri kadar, içinde bulunduğu toplumun fikri ve siyasî olarak bilinçlenmesinde de çaba sarfetmiştir. Ülkesinin Fransız hâkimiyetinden kurtulması için Cezayir Milli Mukâvemet Hareketi, Yeni Islahat Hareketi ve Azzâbe gibi kuruluşlar içinde öncü görevler üstlenmiş ve halkını da direniş noktasında teşvik etmiştir. Bölgede, askerlerin halka kötü muamelesinden dolayı Fransız askeri karargâhına, üzerinde sömürgecilerin resimlerinin bulunduğu pulları hakâret kabîlinden ters çevirmek sûretiyle sert içerikli mektuplar yollamış, Fransa'nın güneydeki planlarına çomak sokan bir şahsiyet olarak sömürgecileri her daim rahatsız etmiştir. Öyle ki, müfessirimizi mahkemeye çıkarmak için Fransa'ya götürülmesi gündeme gelmiş, Fransa'nın tek kişiyle baş edemediği düşüncesi kusur addedileceği için bundan vazgeçilmiş ve görmezden gelinmiştir. Ettafeyyiş “Yescen halkından günde seksen kişinin cenazesinin kaldırılması, bana, kulaklarıma tek bir kaya parçası üzerinden gelen Fransız ayak sesinden daha sevimlidir” düşüncesiyle sömürge karşısındaki tutumunu deklare etmiştir.³¹

İki sefer hacca giden müfessir, hac yolculuğu esnasında Tunus'ta Zeytûne ve Mısır'da Ezher hocalarıyla görüşüp fikir mübadelesinde bulundu. Bu yolculukları esnasında İslam dünyasının meselelerini daha yakından görme imkânı bulan Ettafeyyiş, o dönemde Müslümanların içinde bulundukları buhrandan kurtulmada bir çözüm olarak görülen “İslam birliği” fikrine ilgi duydu ve bunu savunmaya başladı. Bundan dolayı kendisine II. Abdulhamid tarafından bir takdirnâme ile altın madalya verilmiştir.³²

Müfessir Ettafeyyiş'in nazar-ı dikkate alınması gereken bir diğer özelliği de, ıslahatçı bir düşünce çizgisini takip etmiş olmasıdır. Uzun zamandır Müslümanların düşünce ufkundaki daralmalar bir takım bidat ve hurafelerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamış, Fransız işgaliyle birlikte de kültürel anlamda batı taklitçiliği halk arasında kendini göstermeye başlamıştır. İbâzî düşünce geleneğinin de temel esaslarından biri

³¹ Cehlân, Advân, *el-Fikru's Siyâsî inde'l İbâziyye*, Mektebetu'z Zâmirî, Uman 1991, s. 110,111 ; A'vaşt, Bekir, *Kutbu'l Eimme*, Mektebetu'z Zâmirî, Uman (tarihsiz), s. 96 ; Hizmetli, “Ettafeyyiş”, *DİA*, XI,500.

³² Hizmetli, “Ettafeyyiş”, *DİA*, XI,500.

olan “emr-i bi’l ma’rûf ve nehy ‘ani’i münker” dinamiğiyle kendisini bidat ve hurafelerle mücadeleye adanmış ve devamlı “davet” şuuru içinde olmuştur. Toplumun sosyal yapısı ve aile hayatını düzenleyici yeni bazı esaslar ortaya koymuş, İbâzıyye’nin bölgede yeniden canlanıp yayılmasında önemli rol oynamıştır.³³

Müfessirimiz ıslahatçı bir düşünce çizgisi takip etmesine rağmen İslami konuların birçoğunda, özellikle kelâmî konularda İbâzıyye mezhebinin sınırları dışına çıkmamış, mezhebinin sıkı bir savunucusu olmuştur. Onun kelâmî görüşleri, ya mezhebinin geleneksel görüşlerinin özeti şeklinde; ya onları tahlil veya tafsil sadedinde; ya da mezhebini savunma amaçlı muhaliflere yapılan reddiye niteliğinde kendini göstermiştir.³⁴ Ettafeyyiş’in îtikâdî görüşlerini şöyle özetleyebiliriz :³⁵

İman kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amelden ibarettir. Bunlardan birinin terk edilmesi halinde iman gerçekleşmez. Kalp ile tasdik edip amel rûknünü yerine getirmeyen veya kalben tasdik etmediği halde bazı emirleri yerine getiren kişi müşrik ve münafık sayılır. Yani amel imandan bir cüzdür. Büyük günah işleyen kimse (mürtekib-i kebîre) kâfir olup ebediyen cehennemde kalır. Zira Kur’an-ı Kerim’de büyük günah işleyenler hakkında bu hüküm verilmiştir. Şefaât sadece tövbe eden muvahhitler içindir. Gerçek muvahhitler de İbâzilerdir. İbâzî olmayanlar ve bunlardan da büyük günah işleyenler şefaatten mahrum kalırlar. Allah’ın kıyamet günü görülmesi (ru’yetullah) câiz olmayıp mutlak olarak hiç kimse için mümkün değildir. Kulların bütün fiilleri ilahi iradeye bağlı olup Allah tarafından yaratılır. Bu sebeple kul fiilini yaratan değil icra edendir. Kulun itaat etmesi veya isyanda bulunması kendi iradesi yanında Allah’ın iradesiyle gerçekleşir.³⁶

B- ESERLERİ:

İbâzıyye mezhebinin neşetinden bugüne kadar bütün düşünce tarihi boyunca mezhep içinde hiçbir ilim adamının te’lif ve tasnif bakımından Muhammed b.Yusuf Ettafeyyiş kadar velûd olmadığı kayaklar tarafından ifade edilmektedir. Farklı alanlarda verdiği üç yüz civarında eser bunun delili olarak gösterilmektedir. Üstelik bütün bu

³³ Hizmetli, “Ettafeyyiş”, *DİA*, XI, 500.

³⁴ Cehlân, , *el-Fikru’s Siyâsî*, s. 235.

³⁵ Müfessirin îtikâdî görüşlerini, eserinin tanıtıldığı son bölümde tefsir bağlamında örneklerle birlikte daha tafsilatlı bir şekilde işleyeceğiz.

³⁶ ez-Zehebî, , *et-Tefsîr ve’l Müfessirûn*, II, 308-315; Hizmetli, “Ettafeyyiş”, *DİA*, XI, 500.

eserleri, sosyal, siyasi ve maddi açıdan imkânların çok kısıtlı olduğu bir dönemde kaleme aldığı gerçeği ise üzerinde durulan bir noktadır. Bu eserlerin tamamına yakını Yescen'deki "Kutbu'l Eimme Ettafeyyiş Kütüphanesi"nde mevcut olup çoğu basılmıştır. Belli başlı önemli eserleri şunlardır :³⁷

1- Kelam:

- Şerhu 'Akîdeti't-tevhîd (Cezayir 1326). Ebû Hafs İbn Cümey'in "Mukaddimatu't-tevhîd"i üzerine yapılan geniş bir şerhtir.
- Hâşiyetun 'alâ Kitabi'l Mûcez li-Ebî Ammar Abdu'l Kâfi,. Yazma bir eserdir.
- el-Cünne fî vasfî'l cenne (Kahire 1926, Maskat 1983)
- Hâşiyetun 'alâ şerhi'n nûniyye li-Abdi'l Azîz es-Semenî. Yazma bir eserdir.
- Reddû's-şürûd 'ala'l-havzi'l-mevrûd. Kıyamet günü Hz. Peygamber'e ait olacağı rivâyet edilen havz-ı kevsere dairdir.

2- Hadis:

- Vefâ'ü'd-damâne bi-edâ'i'l emâne (I-III, Kahire 1306-1326)
- Câmi'u's-ş-semîl fî hadîsi hâtemi'r-resûl (I-II, Beyrut 1407)
- Tertîbü't-tertîb (Cezayir 1326)

3- Fıkıh:

- Şerhu Kitabi'n-Nîl ve şifâ'i'l-'alîl (I-X, Kahire 1343; I-IVII, Beyrut 1393; Maskat 1986) İbâzî fikhının temel kaynaklarından biri olan Abdulaziz es-Semîni'ye ait Kitâbu'n-Nîl'e yapılan şerhtir.
- Şâmilü'l-asl ve'l-fer' (Kahire 1348)

³⁷ Nüveyhiz, *Mu'cemu A'lamu'l Cezâir*, s. 20-21; ez-Zehebi, , *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn*, II, 306; Hizmetli, "Ettafeyyiş", *DİA*, XI,501.

- Şerhu'd-De'â'im (I-II, Cezayir 1326) İbnu'n-Nazar el-Umânî'nin eserine dair bir şerhtir.

- ez-Zehebu'l hâlis bi'l-'ilmi'l-kâlis (Kahire 1443)

- Şerhu Muhtasari'l-'adl ve'l-insâf. Yusuf b. İbrahim el-Vercâlânî'ye ait el-'Adl ve'l insâf adlı fıkıh usûlü kitabına yapılan şerhtir. Yazma bir eserdir.

4- Arap Dili ve Edebiyatı:

- Şerhu'l-Mugnî. İbn Hişâm en-Nahvî'nin Mugni'l-Lebîb'ine yapılan 5000 beyitlik bir şerhtir.

- Beyânu'l-beyân fi 'ilmi'l-beyân. Yazma bir eserdir.

- Rebî'u'l-bedî'. Yazma bir eserdir.

- Şerhu Şevâhidi Kavâ'idî'l A'râb. Yazma bir eserdir.

5- Siyer ve Tarih:

- er-Risâletu's-şâfiye fi târîhi Mizâb ve ensâbi kabâile. Matbu' bir eserdir.

- Keşfu'l-ğumme fi şerhu'l ummiye ibn nazar

- El-Emâkin fi mâ câze en yekûne av kâne (Cezayir 1304)

- Es-Sîretu'l-câmi'a mine'l-mu'cezâtî'l-lâmi'a (Kahire 1344)

6- Ahlak ve Tabiat İlimleri:

- İtâletü'l-ucûr ve izâletü'l-fücûr. Matbû' bir eserdir.

- Şerhu mahmasatin fi'l-ahlâk. Yazma bir eserdir.

- Tuhfetu'l-habbi fi asli't-tıbbi. Matbû' bir eserdir.

- Şerhu'l-Kalsâdî fi 'ilmi'l-hisâb ve'l-felek. Yazma bir eserdir.

Ettafeyyiş'in zikrettiğimiz eserlerinin dışında mahtût ve matbû' olmak üzere birçok eseri bulunmaktadır. Bunlar içinde küçük risâleler ve muhaliflerine yazdığı reddiyeler de bulunmaktadır. Tefsir ile ilgili olanları daha tafsilatlı bir şekilde müstakil olarak ele alacağız.

Geleneksel âlim profili içine sokabileceğimiz Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş çok yönlü bir müfessir olarak karşımıza çıkmaktadır. Mezhebinin içinde özel bir yeri olan ve "kutbu'l eimme" olarak adlandırılan Ettafeyyiş, dînî olsun olmasın birçok ilim dalında eserler vermekle kalmamış, döneminin sosyal ve siyasi olaylarına da müdahil olmuş ve halkı bilinçlendirmeye çalışmıştır. Sömürge karşısındaki duruşu ve "İslam birliği" konusundaki hassasiyeti takdire şayandır. Bütün bunların yanında İslami konuların hepsinde İbâzî düşünce çizgisinin dışına çıkamamış, Ehl-i sünneti birçok noktada tenkide tabi tutmuş ve mezhebine taassup derecesinde bağlılık göstermiştir. Allah'ın kendisine uzun ömür bahsettiği müfessir, Hicrî 1332 (1914) yılında 96 yaşındayken Cezayir'de vefat etmiştir.

C- TEFSİRİ:

Araştırmamızın konusu olan Teysîru't-Tefsîr hakkında genel bilgiler vermeden önce, müellifinin de müntesibi olduğu İbâzîyye Mezhebi'nin tefsir anlayışı ve Ettafeyyiş'in tefsir ilmindeki yeri hakkında birkaç bilgi verme gereği duyuyoruz.

1- İbâzî Düşünce Geleneğinde Tefsir Anlayışı ve Ortaya Çıkan Tefsirler:

İslam'ın birinci asrından itibaren gerek dini, gerekse siyasi bir anlayışla ortaya çıkmaya başlayan birtakım mezhepler, tefsire hız veren âmillerin başında yer almaktadır. Her şeyden önce Müslüman olduklarını unutmayan bu fırkalar, ortaya koydukları görüşlerin doğruluğunu ispat için Kur'an'a başvurmuşlardır.³⁸ Çünkü her mezhep, Kur'an ve Sünnet'e dayandığı oranda güçlenmiş ve taraftar toplamıştı. Ancak bunların bir kısmı, mensup olduğu mezhebin veya ekolün görüşlerini ölçü kabul edip, Kur'an âyetlerini o ölçülere göre tefsir etmişlerdir. Böyle olunca da söz konusu niteliği taşıyan her fırka Kur'an'a kendi akidesi açısından bakmış ve onu kendi mezhebine göre

³⁸ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB Yay., Ankara 1988, I, 303.

tefsir etmeye çalışmıştır.³⁹ Bunun sonucunda da adına Mezhebî Tefsirler (Fırka Tefsirleri) dediğimiz tefsir türleri ortaya çıkmıştır.

Tefsir tarihinden söz eden bütün müellifler, eserlerinde mezhebî tefsirleri ve yazarlarını ayrı bir araştırma konusu yapmışlardır. Çünkü İslâm geleneğinde kendilerini itikadî veya amelî olarak diğer Müslümanlardan farklı gören mezhepler hep var olmuştur. Bu da onların ayrı bir kategoride ele alınmasını gerekli kılmıştır. İbâzıyye Mezhebi'nin kendisinden neşet ettiği Hariciler de ilk dönemden itibaren Kur'an âyetlerini tefsir etmeye çalışmışlardır. Fakat onların tefsir etmeye çalıştığı âyetler, hep dönemin tartışma konuları etrafında olmuş, belli başlı âyetlerin tefsirinden öteye gidememiştir.⁴⁰

Hâricîler, Bâtınîlerin tam zıddına, kelime ve lafızların zahirine önem vermişler ve zâhiri anlama sınıksız sarılmışlardır. Kur'an âyetlerini kendi prensipleri doğrultusunda tefsir etmişlerdir. Hâricîler ilk zamanlar çöl Arapları arasından ortaya çıkmışlardır. Özellikle Temim kabilesine mensup idiler. Sayıca az ve ayrıca cahil ve bilgisiz kişiler olduklarından düşünceleri kıt, tasavvur güçleri zayıf ve tefsir gücünden yoksun kimselerdi. İlk ortaya çıkışlarından itibaren devamlı harplerle meşgul olmuşlar ve bu sebeple ilmî araştırma ve kitap yazmaya vakit bulamamışlardır. Bu yüzden ki diğer mezhepler gibi tam ve mükemmel tefsirler meydana getirememişlerdir.⁴¹

Hâricîlerin tarih sahnesinden silinmesinden sonra, uzun süre varlığını gösteren ve hâlâ günümüzde de yaşayan tek Haricî grup İbâzıyye'dir. Bu sebeptendir ki, elimizde bulunan ve varlığından haberdar olduğumuz tefsirler bu gelenek içerisinde ortaya çıkan tefsirler olarak görünmektedir. Zehebî'nin verdiği bilgiye göre, bir kısmı günümüze ulaşmamış olmakla birlikte İbâzî gelenek içerisinde ortaya çıkan tefsirler şunlardır:

-- Hicri III. asır âlimlerinden Abdurrahman b. Rüstem el-Fârisî'nin tefsiri,

-- Yine hicri III. asır âlimlerinden Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî'nin tefsiri,

³⁹ Demirci, Muhsin, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, MÜİFV Yay., İstanbul 1998, s. 264.

⁴⁰ ez-Zehebî, , *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn*, II, 293-294.

⁴¹ ez-Zehebî, , *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn*, II, 304-305; Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 530.

-- Hicri VI. asır âlimlerinden Ebû Ya'kub Yusuf b. İbrahim el-Vercülânî'nin tefsiri,

-- Hicri XIII. asır âlimlerinden Şeyh Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş'in, Dâiyu'l-Amel li yevmi'i-Emel isimli tefsiri,

-- Aynı şahsa ait olan Himyânu'z-Zâd ila Dâri'l-Meâd isimli tefsiri,

-- Yine Şeyh Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş'e ait olan Teysîru't-Tefsir isimli bir başka tefsiri.⁴² (-ki bu bizim çalışmamızın konusu olan eserdir.)

Gördüğümüz gibi Haricilerin ortaya koyduğu tefsirler iki elin parmakları kadar bile değildir. Ve bu tefsirler, Hâriciliğin tek yaşayan kolu İbazî müfessirler tarafından telif edilmiştir. Yine bu tefsirlerden neredeyse yarısı, bizim de araştırmamızın konusu olan Cezayirli Müfessir Ettafeyyiş tarafından kaleme alınmıştır. Bu da bize göstermektedir ki, en eski fırkalardan biri olan Hâricîlik ve buna bağlı olarak İbâziyye; 19. y.y.'a, Ettafeyyiş'in tefsir ilmine el atmasına kadar dört başı mamur bir tefsirden mahrum kalmıştır.

İlk dönem ibâzi tefsirlerinden en derli toplu bir şekilde günümüzde mevcut olan tek tefsir ise, Hûd b. Muhakkem el-Huvârî tarafından Hicrî III. asırda yazılan "Tefsîru Kitâbillâhi'l Azîz" adlı eserdir. Kendisi de bir İbazî olan Belhâc b. Saîd Şerîfi tarafından tahkik edilip notlar ilave edilmek sûretiyle dört cilt halinde basılmıştır. Muhakkik bu tefsir hakkında " bu kitap bizim indimizde tedvin döneminin ilk tefsirlerinden biri olup, bize ulaşan Cezayir'e ait en eski tefsirlerden addedilir." demiştir.⁴³ Bu tefsir eldeki en eski Haricî tefsiri vasfını taşıması bakımından önemli olmakla birlikte, İbâzî düşüncenin sistemleşerek yerleştiği ve ilk dönem Haricilerinin aşırı yönlerinin törpülendiği bir dönemde telif edilmiş olması hasebiyle de önemlidir.⁴⁴

⁴² ez-Zehebî, , *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn*, II, 302.

⁴³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 495.

⁴⁴ Çalışkan, İsmail, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003, s. 84.

Bütün bu bilgilerden sonra anlaşılacağı üzere, İbazî tefsir geleneğinde müfessir olarak ilk akla gelen isim telif ettiği üç tefsir ile Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş olmaktadır.

2- Ettafeyyiş'in Tefsir İlmindeki Yeri:

Muhtelif ilim dallarında mezhebi içinde söz sahibi olan, bu alanlarla ilgili çok sayıda eserler telif eden ve mezhep müntesipleri tarafından “kutbu'l eimme” adıyla nitelenen Ettafeyyiş'in, bizce en önemli yanı onun tefsir ilmindeki yeridir. Çünkü o, İbâzıyye Mezhebi içinde yüz yıllardır devam eden tefsir alanındaki boşluğu doldurmuştur. Kendisi de böyle bir boşluğun mevcudiyetini düşünmüş olmalı ki, daha küçük yaştan itibaren Kur'an ilimleriyle meşgul olmuş ve hayatı boyunca hacimleri bir hayli büyük olan üç farklı tefsir kaleme almıştır. Bu tefsirler “İbazî tefsiri” denildiğinde akla ilk gelen tefsirler olmuş, mezhep içinde bunlara çok değer atfedilmiş ve tefsir alanıyla ilgili en muteber kaynaklar olarak kabul edilmiştir. Şimdi biz de bu tefsirleri kısaca tanıtmaya çalışalım.

-- *Himyânu'z-Zâd ilâ Dâri'l-Meâd*: Bu tefsir, Ettafeyyiş'in yazdığı ilk ve en hacimli tefsiridir. Tefsirin tam olarak ne zaman yazıldığına dair net bir tarih verememekle birlikte, bizim araştırmamızın konusu olan Teysîru't-Tefsîr'in mukaddimesinde Ettafeyyiş, bu ilk tefsirinden bahsetmiş, onu gençlik yıllarında yazdığını ifade etmiştir.⁴⁵ Cezayir ve Uman'da birkaç kez basılan Himyân'ın ilk baskısı Zincibâr'da on dört cilt olarak Hicri 1350 (1888) yılında yapılmıştır.⁴⁶

Müellif, her sûrenin evvelinde o sûredeki âyet miktarı, sûrenin Mekkî mi, Medenî mi olduğu konusunda bilgi verir. Ardından sûrelerin faziletlerine değinir. Bu noktada pek çok mevzû' hadise de yer verdiği görülmektedir. Ardından sûrelerin faydalarından söz eder. Bundan sonra âyetlerin anlamlarını açıklamak gayesiyle, nahiv, lugat ve belâgatla ilgili boyutlarına değinir. Âyetlerin varsa fihri boyutuna dair genelde bilgi verdiği de görülmektedir. Yeri geldiğinde kelâmî problemlere yer verdiği gözlenmekte, ancak bu tartışmalarda Mutezile'nin etkisinde kaldığı dikkatten kaçmamaktadır. Müellif, birçok israiliyatı da tefsirine dâhil eder. Âyetlerin herhangi bir

⁴⁵ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 6.

⁴⁶ Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yay., İstanbul 1974, II, 772; Nüveyhiz, *Mu'cemu'l Müfessirîn*, II, 558.

mezhebin görüşüne temayülü olup olmadığını belirtmeden geçmez ve kör bir taassupla fâsit tevellere girer. Bir âyetin tefsirinde öncelikle kendi görüşünü vermekle başlar, sonra Zemahşerî'nin ve Kâdi Beydâvi'nin görüşlerine yer verir ve bunlara muvâfakatını belirtir. Bazen az da olsa ikisine de muhalefet ettiği yerler bulunmaktadır.⁴⁷

-- *Dâi'l-Amel li Yevmi'l-Emel*: Ettafeyyiş'in tamamlanmamış yazma bir eseridir. Rahman Sûresi'nden Nas Sûresi'ne kadar olan kısım tefsir edilmiştir. Otuz iki cilt olarak tamamlamayı düşünen müellif, Teysîru't-Tefsîr'deki mukaddimesinde kendi ifadesiyle "tembellik" ettiğinden bu tefsiri bitirememiştir.⁴⁸ Zehebi'ye göre Ettafeyyiş'in ilk eseri bu tefsirdir.⁴⁹ Fakat Teysîr'in mukaddimesinden anladığımız kadarıyla bu tefsir Himyân'dan sonra Teysîr'den önce kaleme aldığı ikinci tefsiridir.

3- Teysîru't-Tefsîr ve Genel Özellikleri:

Teysîru't-Tefsîr, Ettafeyyiş'in ömrünün son demlerinde kaleme aldığı ve bizim de üzerinde araştırmamızı yaptığımız en son ve en önemli tefsiridir. Çünkü müellifin hayatı boyunca yaptığı Kur'an çalışmalarının ve ilim yolundaki son fikrî mülâhazalarının tezahür ettiği eseri bu tefsiridir. Düşüncemiz odur ki, İbâzî bir müfessir ve âlim olarak Ettafeyyiş'i en iyi yansıtan, en son yazdığı tefsir olması hasebiyle Teysîru't-Tefsîr adlı eseridir. Daha sonraları özellikle Uman'da Kültür Bakanlığı tarafından baskıları yapılan Teysîr'in ilk baskısı Hicrî 1325-1327 yılları arasında yedi cilt olarak Mağrip'te yapılmıştır.⁵⁰

Teysîru't-Tefsîr'in kıssasını ve Ettafeyyiş'in diğer iki tefsiriyle olan münasebetini, müellifin yarım sayfadan biraz fazla olarak kaleme aldığı Teysîr'in mukaddimesinden anlamaktayız. O, mukaddimesinde Teysîr'i yazma sebebini ve diğer iki tefsirinin değerlendirmesini şu sözlerle yapmaktadır: "Genç yaşlarda telif ettiğim Himyânü'z-Zâd İlâ Dâri'l-Me'âd'a rağbetin azalmasından ve ağırdan alınıp

⁴⁷ ez-Zehebi, , *et-Tefsîr ve'l Müfessirîn*, II, 307-308 (Not: Müfessirimizin bu tefsirine muttali olma imkanımız olmadığından, tefsirin genel özellikleriyle ilgili bilgileri Zehebî'den aktarımla verebildik. Zehebî bu genel bilgileri aktardıktan sonra, iman, büyük günah meselesi, şefaat, ru'yetullah, ve sıfatlar gibi konularla ilgili Himyân'dan örnekler vermiştir. Ettafeyyiş'in ibâzî yönünü yansıtan bu örneklerin, Teysîru't Tefsîr'deki yorumlarıyla mutabık olduğunu mülâhaza ettik.)

⁴⁸ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 6.

⁴⁹ ez-Zehebi, , *et-Tefsîr ve'l Müfessirîn*, II, 303.

⁵⁰ Nüveyhiz, *Mu'cemu'l Müfessirîn*, II,558; Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, s. 772.

tamamlanamayan Dâi'l-Amel li Yevmi'l-Emel adlı tefsirimden sonra, bütün gayretimi sıkıcı, bunaltıcı olmayan ve kendisinden memnun kalınacak, hüsnü kabul görecektir bir tefsîre sarf ettim...”⁵¹ Doksan yılı aşkın bir ömür yaşayan Ettafeyyîş'in, mukaddimeden de anlaşılacağı üzere Teysîr'den önce kaleme aldığı tefsirlerinin değerlendirmesini yapma imkânını bulmuştur. Teysîru't-Tefsîr'i “sıkıcı olmayan ve memnun kalınacak bir tefsir” olarak nitelenmesi sonucunda, bu ifadenin mefhum-u muhalifinden, önceki tefsirlerinin okuyucu nezninde “sıkıcı ve rağbet görmeyen” tefsirler olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki, Zehebi de Himyânu'z-Zâd'ı tanıtırken bu tefsirdeki nakillerin uzunluğundan ve her sûre başında sûreyle ilgili detaylı bilgilerin verildiğinden, luğavî, fikhî ve kelimî konuların etraflıca tartışıldığından bahsetmektedir.⁵² Zaten bu iki tefsirin ilk baskılarının cilt adetleri arasındaki fark da bunu göstermektedir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Himyân'ın ilk baskısı on dört, Teysîr'inki ise yedi cilttir.⁵³ Yani demek istediğimiz şudur ki, müfessirimizin, yazdığı iki tefsirden sonra ömrünün sonlarına doğru yeniden bir tefsir yazmış olmasının sebebi, halka daha iyi hitap edebilen ve onun anlama düzeyine daha uygun bir tefsir yazmayı hedeflemiş olmasıdır. Bu, son tefsirine koymuş olduğu, tefsirin kolaylaştırılması anlamına gelen “Teysîru't-Tefsîr” isminden de anlaşılmaktadır.

Bilindiği gibi bir eserin özelliklerini anlayabilmenin en kestirme yolu o eserin mukaddimesine göz atmaktan geçer. Araştırmacı bu şekilde o eser hakkında genel bilgilere ulaşır. Tarih boyunca birçok ilim dalında olduğu gibi, eskiden günümüze müfessirler de ortaya koydukları eserlerinin başına, o eserin genel özelliklerini bildiren ve müellifinin takip ettiği metot hakkında ipuçları veren ve ilgili olduğu ilim dalıyla ilgili usul bilgileri içeren mukaddimeler yazmışlardır. Fakat müfessirimiz Ettafeyyîş'in Teysîru't-Tefsîr için yazdığı mukaddime yarım sayfayı geçmemektedir. Allah'a hamd, Hz. Peygamber'e salavattan sonra Teysîru't-Tefsîr'i yazma sebebiyle alakalı birkaç söz söylemiş ve son olarak da tefsirin yazımında Nâf'i kiraatıyla Osman mushafına tabi olduğunu ifade etmiştir.⁵⁴ Tefsirin bütün mukaddimesi bu bilgilerden ibarettir.

⁵¹ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 6.

⁵² ez-Zehebi, , *et-Tefsîr ve'l Müfessirîn*, II, 307.

⁵³ Buna rağmen Teysîru't Tefsîr de, gereksiz isrâîlî nakillerden ve bazı meselelerin uzun uzun tartışılmış olmasından hâli değildir. Tefsirin tanıtıldığı son bölümde bunu göstermeye çalıştık.

⁵⁴ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 6.

Teysîru't-Tefsîr müellifi, mushaftaki tertibe göre Kur'an-ı Kerim'i baştan sona tefsir etmiştir. Bu tefsire göz atan bir kimsede uyanacak ilk intiba, müfessirin belli bir kâideye bağlı kalmaksızın Kur'an'ı tefsir ettiğidir. Sûreleri tefsir etmeye başlarken her birine farklı bir üslupla giriş yapar. Tahrim ve Enfâl sûrelerinde olduğu gibi bazen sûrelerin nüzul sebepleriyle ilgili bilgiler verir. Müzzemmil, Haşr, Mümteherine sûrelerinde olduğu gibi bazen de sûrelerin isim veya isimleriyle ilgili detaylıca bilgiler verir. Tâhâ ve İhlas sûrelerinde olduğu gibi bazen de sûrelerin faziletlerinden bahseder... Birçok sûre başında da o sûre hakkında hiçbir giriş yapmadan direkt ilk âyeti tefsir etmeye başlar. Yani müfessirimizin sûre başlarında kendisine bağlı kaldığı bir yöntem söz konusu değildir. Her sûre tefsirini Hz. Peygambere salavat getirerek noktalar.

Müfessirimiz âyetleri tefsir ederken âyet numaralarını dikkate almadan tahlili bir yol takip eder. Parçadan bütüne gitmek sûretiyle âyetleri tefsir etmeye çalışır. Kelimeleri gramer, dil ve belâgat ilimlerinden sıkça istifade ederek açıklamaya çalışır. Çalışmamızın son bölümünde de görüleceği üzere, Ettafeyyiş tefsirinde hemen hemen bütün rivâyet ve dirâyet tekniklerinden yararlanır. Âyetleri başka âyetlerle, hadislerle, sahabe ve tabiûn sözleriyle, Ulûmu'l Kur'an meseleleriyle çok sık olarak açıklamaya çalışır. Mezhep ayrımı yapmaksızın kendisinden önce telif edilen birçok tefsirden görüşleri tefsirine taşır ve onları tartışır. Kelâmî ve fikhî meselelere girer ve sayfalarca o meselelerin üzerinde durduğu olur. Bu tartışmaların olduğu yerde mutlaka kendisinin ve mezhebinin görüşünü ortaya koyar ve ona sıkı sıkıya bağlılığını göstermeye çalışır. Yani kısaca Teysîru't-Tefsîr'de, tefsir tarihi boyunca ortaya çıkan birçok yorum yöntemini bulmak mümkündür.

4- Teysîru't-Tefsîr'in Kaynakları:

Tefsir ilminde sağlam rivâyetlere dayanmak esas olduğuna göre, her müfessir kendisinden önce yazılmış olan tefsirlerden veya kendisine ulaşan, kendisine hocalık yapan ilim adamlarından istifade etmiştir. Zaten Kur'an-ı Kerîm'in kendisi ve Hz. Peygamber'in sünneti Kur'an'ın en mühim açıklayıcısı ve tefsiri olmuştur. Bu noktadan hareket edecek olursak tefsirin başlangıcı rivâyetle başlamıştır. Dinî, siyasî, ilmî, fikrî, sosyal cereyanlar geliştikçe ilimde de gelişmeler olmuş, yazarın yetişme tarzı,

yetenekleri ve fikirleri eserlerine yansımaya başlamıştır. Böylece tefsir hareketi de Rivâyet ve Dirâyet adı altında ortaya çıkmıştır.⁵⁵

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Ettafeyyiş, tefsirinde birçok yorum yöntemini kullanmıştır. Teysîru't-Tefsîr, mezhebî bir tefsir olduğundan, belki de onu daha önemli kılan, onun dirâyet yönüdür. Fakat bunun yanında, Teysîr'e bir göz atan kimse onun ne kadar nakillerle dolu olduğunu da hemen fark edecektir. Hadisler, sahabe ve tabiun sözlerinin yanında, bol miktarda eski müfessirlerden ve farklı ilim dallarında mütahassıslaşmış âlimlerden nakiller de bulunmaktadır. Tabi ki bunun en önemli sebebi Teysîru't-Tefsîr'in son dönemde yazılmış bir tefsir olmasıdır. Müfessirimiz kendisinden önce yaşayan müfessirlerin eserlerinden nakillerde cimri davranmamış, mezhep farklılığını dikkate almadan birçok müfessirin görüşlerini tefsirine taşımış; zaman zaman onlardan istifade etmiş, kendisine dayanak kılmış, zaman zaman da onları tenkide tabi tutmuştur. Zehebi de Ettafeyyiş'i tanıtırken konuyla ilgili şöyle demektedir: “ Bu kişi birçok tefsir okumuş, bu tefsirlerden etkilenmiş ve pekçok kez onların manalarından istifade etmiştir.”⁵⁶

Nakillerin bu kadar fazla olmasından ötürü, Ettafeyyiş'in istifade ettiği kaynakların hepsini burada zikretmemiz mümkün görülmemektedir. O, neredeyse kendisinden önce yaşayan bütün önemli müfessirlerin görüşlerini az veya çok eserinde zikretmiştir. Ama bunlar arasında çok yerde adlarının geçmesinden ötürü en dikkat çekenleri Taberi (ö.310/923), Zemahşeri (ö. 538/949), Fahrüddin er-Râzî (ö. 606/1209) ve Ebû Hayyân el-Endelûsî olmuştur. Erken dönem müfessirlerinden en çok Taberî'den nakiller yapmış ve sahabe ve tabiûn sözlerini özellikle onun kanalıyla zikretmiştir.⁵⁷ Yine Teysîru't-Tefsîr'de en çok ismi geçen müfessirlerden biri de Zemahşerî'dir. Müfessirimiz yer yer onun görüşlerini tenkit etse de, özellikle luğavî açıklamalarda onun görüşlerinden istifade ettiğini mülahaza etmekteyiz.⁵⁸ Ettafeyyiş'in mutakaddimûn müfessirlerden övgüyle bahsettiği pek vâki değildir. Fakat el-Bahru'l Muhît sahibi Ebû Hayyan el-Endelûsî bunun dışındadır. Tefsirinin birkaç yerinde ondan övgüyle

⁵⁵ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, T.D.V.Yay., Ankara 1993, s. 228.

⁵⁶ ez-Zehebi, , *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn*, II, 307.

⁵⁷ Bkz. Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, XIV, 146; XIII, 91; I, 234.

⁵⁸ Bkz. Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, XIV,489; X,397; XIII, 401; XII, 246.

bahsetmiş, onu “ilmin denizi” şeklinde tavsif etmiş ve çok kez görüşlerini sunduktan sonra “gerçek, Ebû Hayyan’ın dediği gibidir” şeklinde bir ifade kullanmıştır.⁵⁹

Bu bölüm ile ilgili bizim için en dikkat çeken nokta, Ettafeyyîş’in, yukarıda da kısaca kendisini ve tefsirini tanıttığımız ilk İbâzî müfessir olan Hûd b. Muhakkem’den bulunduğu nakillerin azlığıdır. Kendisinin de ibâzi olduğu düşünüldüğünde, müfessirimizin tefsirdeki temel kaynağının, en eski İbâzî tefsiri olması hasebiyle Hûd b. Muhakkem’in kaleme aldığı Tefsîru Kitabillahi’l Azîz adlı eseri olması gerektiği akıllara gelmektedir. Fakat vakıa bu şekilde değildir. Zemahşeri’yi saymazsak o, genellikle Ehl-i sünnet müfessirlerinden nakillerde bulunmuştur.

⁵⁹ Bkz. Ettafeyyîş, *Tefsîr*, Vizâretü’t Tûrâs, X,75; XIII, 20; I, 268; XV, 17; XIII, 82.

İKİNCİ BÖLÜM

ETTAFEYYİŞ'İN TEYSÎRU'T TEFSİR'DEKİ YORUM YÖNTEMİ

ETTAFEYYİŞ'İN TEYSÎRÜ'T TEFSİR'DEKİ YORUM YÖNTEMİ

A– RİVÂYET YÖNÜNDEN TEYSÎRÜ'T TEFSİR'İN ÖZELLİĞİ

Naklî tefsir, tefsirin en yüce mertebesi olarak, Kur'ân'ın Kur'ân'la; Kur'ân'ın hadislerle veya sahabilerin sözleriyle tefsir edilmiş şeklidir. Hatta bazıları buna tâbilerin sözlerini de ilave ederler. Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirinde veya Kur'ân'ın sahih hadislerle tefsirinin gerekliliği konusunda hiçbir ihtilaf yoktur. Çünkü bunlarda zayıflık ve diğer mülâhazalar bahis konusu olamaz. Metin ve senet yönünden sahih olmayıp da Hz. Peygambere, sahabilere ve tabîlere ulaşan tefsir haberlerinde de zayıflık olabilir. Bu durum, naklî tefsire çok sayıda uydurma haberlerin ve israiliyatın girmesine sebep olmuştur. Genellikle naklî tefsirlerde, Kur'ân'ın Kur'ân'la, Kur'ân'ın hadislerle îzâhı, nuzûl sebepleri, kıssalar, dil ve kıraat yönleri, israiliyat, ahkâm âyetleri, Kur'ân'ın faziletine ait bazı bilgiler, sûreler ve başlangıçları gibi unsurlar bahis konusu edilmektedir.⁶⁰

Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş'in Teysîrû't Tefsir'i mezhebî tefsir olması hasebiyle dirâyet yönü ağır basan bir tefsir olarak karşımıza çıksa da, nakli yönü de ihmal edilmemiş, Kur'an'ın Kur'an'la, sünnetle, sahabi ve tabi'in sözleriyle tefsirine de eserde yer verilmiştir. Şimdi sırasıyla bu rivâyet tefsir metotlarını örneklendirmeye çalışalım.

⁶⁰ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 228,229.

1- Teysîru't-Tefsîr'de Kur'an'ın Kur'an'la Tefsîri:

Kur'an'ın Kur'an'la tefsîrinin ilk ve en önemli bir tefsîr yöntemi olduğu bilinen bir husustur. Nitekim bu hususu Kur'an'ın kendisi “...Sonra onu açıklamak da bize düşer”⁶¹ şeklinde te'yid etmektedir. Kur'an-ı Kerim'de aynı konuların farklı yerlerde tekrar edildiği görülmektedir. Bir yerde mutlak olan bir husus başka bir yerde mukayyed; mücmel olan bir konu mübeyyen, umûm olan bir konu tahsis edilmektedir. İşte Kur'an'ın bir kısmının yine bir diğer kısmıyla tefsîr edilmesine Kur'an'ın Kur'an'la tefsîri denir. Ayrıca şunu hemen belirtelim ki, Kur'an tefsîrinin kaynakları arasında ilk sırada yer alan Kur'an'ın Kur'an'la tefsîri bu kaynaklardan sadece biridir. Dolayısıyla Kur'an tefsîri için yalnızca bu kaynak yeterli gelmemektedir. Bunun yanında diğer kaynakların da -Hz. Peygamber (s.a.s.)'in sünneti ve sahâbe tefsîri gibi- kullanılması gerekmektedir.⁶² Nitekim diğer kaynaklarla ilgili açıklama aşağıda yeri geldikçe verilmektedir.

Teyisrû't Tefsir'de tespit edebildiğimiz Kur'an'ın Kur'an'la tefsirine örneklerden bazıları şunlardır:

Örnek 1

“Derken, Âdem (vahy yoluyla) Rabbinden birtakım kelimeler aldı, (onlarla amel edip Rabb'ine yalvardı. O da) bunun üzerine tövbesini kabul etti. Şüphesiz O, tövbeleri çok kabul edendir, çok bağışlayandır.” (Bakara 2/37) âyetini açıklarken, Ettafeyyîş, Hz.Adem'in, Hz. Havva ile birlikte Rabbinden aldığı tövbelerinin kabulüne mazhar olan “kelimeler”in ne olduğunu Âraf Sûresinin 23. âyetiyle tefsir eder.⁶³ قَالَ رَبِّتَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا “Dediler ki: “Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.” Müfessirimiz bu âyeti tefsir ederken “mücmel” ve “mübeyyen” kavramlarını kullanmış olmasa da bu örnek, onun Kur'an'ın Kur'an'la tefsirinde önemli bir yöntem olan mücmel olan bir lafzı başka bir âyetle teybin ederek tefsir ettiğinin bir göstergesidir. “Mücmel” kendisinden ne kast edildiği anlaşılmayan, manası kapalı olan ifade

⁶¹ Kıyamet 75/19.

⁶² Cerrahoğlu, İsmail, *Yahya İbn Sellâm ve Tefsîrdeki Metodu*, A.Ü.İ.F.Yay., Ankara 1970, s. 152.

⁶³ Ettafeyyîş, *Teyisr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 59.

biçimleridir.”Mübeyyen” ise manası kapalı olan âyetleri açıklayan, beyan eden ifade biçimleridir.⁶⁴

Örnek 2:

والَّذِينَ يَظَاهَرُونَ مَنْ نِسَانِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ “Kadınlardan zihar yaparak ayrılıp sonra da söylediklerinden dönecek olanlar, eşleriyle birbirlerine dokunmadan önce, bir köle azat etmelidirler.” (Mücâdele 58/3) Ettafeyyiş, bu âyette geçen رَقَبَةٍ kelimesini “mutlak” olarak görür ve onu Nisa Sûresi 92. âyetinde geçen رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٍ ifadesiyle “takyid” altına alır.⁶⁵ Bu, onun, Kur’an’ı Kur’an’la tefsirde bir yöntem olan Mutlak-Mukayyed ilişkisini kullandığına örnektir. “Mutlak”, gayr-ı muayyen bir ferdi ya da fertleri gösteren ve kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtladığına dair delil bulunmayan lafızdır. “Mukayyed” ise, gayr-ı muayyen bir ferdi veya fertleri göstermekle birlikte, kendisinin herhangi bir sıfatla kayıtladığına dair delil bulunan lafızdır.⁶⁶

Örnek 3:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَنْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ “Ey iman edenler! Hiçbir alışverişin, hiçbir dostluğun ve hiçbir şefaatin olmadığı kıyamet günü gelmeden önce, size rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda harcayın. İnkâr edenler ise zalimlerin ta kendileridir.” (Bakara 2/254) âyetini tefsir ederken Ettafeyyiş, âyette geçen ve umum belirten وَلَا شَفَاعَةٌ ifadesinin, Tâhâ Sûresi 109. âyetinde geçen إِلَّا مَنْ أَنْزَلَ لَهُ الرَّحْمَنُ ifadesiyle “tahsis” edildiğini zikretmektedir.⁶⁷ Bu örnek de onun, Umum-Husus tefsir metodunu tefsirinde kullandığını göstermektedir. “Âmm”, tek vaz’ ile tek bir manayı göstermek üzere konmuş bulunan ve muayyen bir miktarla sınırlı olmaksızın bu mananın kendisinde gerçekleştiği bütün fertleri kapsayan lafızdır. “Hâs” ise, tek bir manayı (bu mananın kendisinde gerçekleştiği fertleri) teker teker göstermek üzere konmuş lafızdır.⁶⁸

⁶⁴ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.182-183.

⁶⁵ Ettafeyyiş, *Teyisîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XIII, 180.

⁶⁶ Şa’ban, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Ankara 2000, s. 316 ; Gümüş, Sadrettin, *Kur’an Tefsirinin Kaynakları*, Kayıhan Yay., İstanbul 1990, s. 34.

⁶⁷ Ettafeyyiş, *Teyisîr*, Vizâretü’t Tûrâs, II, 137.

⁶⁸ Şa’ban, a.g.e., s. 311.

Örnek 4:

Yine “mutlak” olan bir ifade biçiminin başka bir âyetle nasıl “takyyid” edildiğini gösterme kabilinden Ettafeyyiş, Şûra Sûresinin 5. âyetinde geçen وَيَسْتَغْفِرُونَ “...yeryüzündekiler için bağışlanma dilerler...” “mutlak” anlamdaki âyetin, Ğafir Sûresindeki 7. âyette geçen وَيَسْتَغْفِرُونَ لِلَّذِينَ آمَنُوا “...ve inananlar için bağışlama dilerler...” âyetiyle “mukayyed” hale geldiğini zikretmiştir.⁶⁹

Örnek 5:

Yine kapalı bir ifadenin başka bir âyetle açıklanmasına örnek olarak كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا قَوْمًا آخَرِينَ “İşte böyle! Onları başka bir topluma miras bıraktık” (Duhan 44/28) âyetinde geçen قَوْمًا آخَرِينَ ifadesinden kast edilenin İsrail oğulları olduğunu Şu’ara 59. âyeti tayin etmektedir. كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ

Bütün bu yukarıda verdiğimiz örneklerden de anlaşılacağı üzere müfessirimiz, rivâyet tefsir metotlarının en önemlilerinden biri olan Kur’an’ın Kur’an’la tefsir yönteminden müstağnî kalmamış ve bu metodu sıklıkla kullanmıştır. Zaten kendisi de bu yöntemin elzem olduğunu bizzat vurgulamıştır.⁷⁰

2- Teyşîru’t-Tefsîr’de Kur’an’ın Sünnet’le Tefsiri:

Kur’ân’dan sonra İslam dininin en önemli temel kaynağı şüphesiz sünnettir. Tefsîrde de Kur’ân’dan sonra ikinci ve en önemli kaynak Hz. Peygamber (s.a.s.)’ in sünnetidir⁷¹. Sünnet, Hz. Peygamber (s.a.s.)’in söz, fiil ve takrirlerine denir.⁷² Kur’ân’ın kendi kendini tefsîr etmesi, malûm olduğu vecih ile mahdûttur. Bu bakımdan Kur’ân’ın tefsîrinde ikinci bir kaynağa ihtiyaç duyulmaktadır. Bu da kuşkusuz Kur’ân’ın tefsîrinde mühim bir yer işgal eden ve ilk müfessir Hz. Peygamber (s.a.s.)’in sünnetidir. Her ne kadar Kur’ân’ın tamamını tefsîr etmemişse de⁷³ sahâbenin, anlamakta müşkilâta uğradığı durumları sorması üzerine bazı îzâhatlarda bulunmuştur.

⁶⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XIII,6.

⁷⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XIV, 296 ; XII,112; VI,291.

⁷¹ Cerrahoğlu, *Yahya İbn Sellam*, s. 231.

⁷² Yardım, Ali, *Hadis I-II*, Damla Yay., İstanbul 1997, s.32-33.

⁷³ Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur’an’ı Tefsiri*, Kayıhan Yay., İstanbul 1983, s. 70.

“Hz. Peygamber’in tefsiri, Kur’ân’ın mücmel olan âyetlerini tafsîl, umumî hükümlerini tahsîs, müşkilini tavsîh, neshe delâlet etme, müphem olanı açıklama, garîp kelimeleri beyân etme, tavsîf ve tasvîr ederek müşahhas haline getirme, edebî inceliklerini içeren âyetlerin maksudunu bildirme gibi belli başlı kısımlara taâlluk eder.”⁷⁴

Sahâbe’den başlayarak tefsir ilmiyle uğraşan tüm selef âlimleri, Hz. Peygamber’in tefsirinden büyük ölçüde faydalanmışlardır. Müfessir Ettafeyyîş de, tefsirinde bu geleneği sürdürmüştür.

Ettafeyyîş’in tefsirinde kullandığı hadis kaynaklarına baktığımızda, onun daha çok Ehl-i sünnet tarafından müteber kabul edilen hadis kaynaklarına başvurduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. Zaten araştırmalarımız bize göstermektedir ki, İbâzîyye mezhebinin itibar ettiği ve mezhebin hadis kaynağı olarak kabul ettiği sadece bir eser bulunmaktadır. O da, Rabi’ b. Habîb’in müsnedidir. Rabi’ b. Habîb Uman’ da doğmuş, İbâzîyye mezhebinin kurucularından Cabir b. Zeyd’in Basra’da öğrencisi olmuş ve Hicrî II. asrın ortalarında yine Uman’da vefat etmiştir. Rabi’ b. Habîb’in müsnedi ise, daha çok İbâzî mezhebinin usûlü ile ittifak içinde olan, akîde, ibâdât, mu’amalât, ahlâk, imâmet gibi muhtelif alanlarda bin beş hadis ihtiva etmektedir.⁷⁵ Özellikle son dönem İbâzîler nezdinde bu müsned, Kur’an’ı Kerim’den sonra en sağlam kaynak olarak görülmüş, Buhari ve Müslüm’den daha muteber addedilmiş ve Sahîhayne nazîre olarak da Rabi’ b. Habib’in müsnedini “el-Cami’u-s Sahîh” şeklinde adlandırılmıştır. Müfessirimiz Ettafeyyîş de bu müsnedi en muteber hadis kaynağı olarak görmüştür. Ne var ki, tefsirinde bu müsnele dayandırdığı hadisler bir elin parmaklarını geçmemektedir. Aşağıda vereceğimiz örnek bunlardan bir tanesidir:

وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً “**Hem binesiniz diye, hem de süs olarak atları, katırları ve merkepleri de yarattı.**” (Nahl-8) Müfessir Ettafeyyîş bu âyetin tefsirini yaparken ilk olarak at etinin yenmesi konusunda fukahânın ihtilafına işaret ettikten sonra şöyle demiştir: “Hadis kitaplarının en faziletli olan Rabi’ b. Habîb’in müsnedinde Ebû Ubeyde Cabir b. Zeyd’ten o da Ali b. Ebî Talip’ten rivâyetle şöyle bir

⁷⁴ Yıldırım, a.g.e., s. 33.

⁷⁵ Zirikli, Hayreddin, *al-A’lâm*, Dâru’l-ilm li’l-Melâyîn, Beyrut 1984, III, 14.

hadis bulunmaktadır: ‘ Hayber günü Resulullah kadınlarla mut’a nikahı yapılmasını ve evcil merkeplerin etinin yenmesini yasakladı.’”⁷⁶

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi Ettafeyyiş, İbâzî mezhebinin temel hadis kaynağı olan Rabi’ b. Habîb’in müsnedinden daha çok Ehl-i sünnet tarafından muteber kabul edilen hadis kaynaklarından hadisleri örnek olarak göstermiştir. Ne var ki kaynak gösterirken hadislerin tahrîci noktasında genellikle çok titiz davrandığı söylenemez. Aşağıda örneklerini vereceğimiz tefsirler bu kabildendir.

إِنَّ اللَّهَ رَبِّي وَرَبُّكُمْ فَأَعْبُدُوهُ هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ “Şüphesiz Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyleyse O’na ibadet edin. İşte bu, doğru yoldur.” (Ali İmran 51) Müfessirimiz bu âyetin tefsirini yaptıktan sonra, “Müslüm, Tirmizi ve diğerleri Süfyan es-Sekâfi’den rivâyetle...” demekle yetinerek şu hadisi zikretmiştir: “Bir adam Resulullah’a geldi ve O’na şöyle dedi: ‘Bana İslam ile ilgili bir şey söyle ki onu senden sonra kimseye sormayayım. Resulullah ‘Allah’a iman ettim de ve dosdoğru ol’ buyurdu.”⁷⁷

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ “Hani Yûsuf, babasına ‘Babacığım! Gerçekten ben (rüyada) on bir yıldız, güneşi ve ayı gördüm. Gördüm ki onlar bana boyun eğiyorlardı’ demişti.” (Yusuf- 4)

Yine Müfessir Ettafeyyiş bu âyeti tefsir ederken şu ifadelerle aşağıdaki hadisi örnek olarak zikretmiştir: “ Hakim Müstedrekinde Cabir b. Abdullah kanalıyla rivâyet etmiştir ki, Yahudilerden biri Resulullah’a gelip şöyle demiştir : ‘Yusuf’un gördüğü yıldızlardan bahset bana yâ Muhammed.’ Bunun üzerine Resulullah sukût etti ve Cibril ona o yıldızları haber verdi.’ Cevzî bu hadisin mevzu’ olduğunu söylemiştir.”⁷⁸

Müfessirimizin hadis ilmine vukûfiyeti olmasına rağmen –ki bunu hadis ilmiyle ilgili verdiği eserlerden anlıyoruz, özellikle sûrelerin faziletleriyle ilgili hadislerde zayıf rivâyetlere yer verdiğini müşâhede etmekteyiz.⁷⁹ İhlas sûresi tefsirinin girişinde bu konuya değinmiş ve bu durumun bir sakıncasının olmadığını, eğer bu

⁷⁶ Ettafeyyiş, *Teyisîr*, thk. İbrahim b. Muhammed Talay, VII, 411.

⁷⁷ Ettafeyyiş, *Teyisîr*, Vizâretü’t Tûrâs, II, 78.

⁷⁸ Ettafeyyiş, *Teyisîr*, thk. İbrahim b. Muhammed Talay, VI, 67.

⁷⁹ Ettafeyyiş, *Teyisîr*, Vizâretü’t Tûrâs, II, 6.

rivâyetler, kişilerin bu sûreleri okurken ihlâsını arttırıyorsa onların günahlarının istiğfarına sebep olacağından bu tür rivâyetlerin zikredilebileceğini ifade etmiştir.⁸⁰

Yine Teysîru't-Tefsîr'de hadislerle ilgili dikkatimizi çeken bir diğer önemli nokta Ettafeyyîş'in, İbâzıyye Mezhebi prensiplerine muhâlif olan hadisleri Sahîhayn'de geçse bile çok sıkı bir tenkide tabi tutmuş olması, onların sıhhati konusunda şüpheler ileri sürmesi, mevzu olabilme ihtimalleri üzerinde durması ve o hadislerin sahih olsa bile mecaz ve temsil ifade ettiklerini iddia etmesidir. Bu durum, müfessirin mezhep taassubunun en önemli delillerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Mesela o, Kıyamet Sûresi 22-23. âyetlerini tefsir ederken ru'yetullah ile bağlantılı olarak Ehl-i sünnet'in itibar ettiği hadis kaynaklarını kastederek “ Onların Allah'ı, Allah'ın da onları göreceği şeklinde bir çok hadis uydurdular” diyebilmiştir.⁸¹

Yine müfessirimiz, Kalem Sûresi'nin 42. âyetinde geçen **يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ** “**Baldırların açılacağı (işlerin zorlaşacağı) ...**” ifadesini tefsir ederken Buhari'de geçen “...Ebû Saîd el-Hudrî şöyle demiştir: ‘Ben Peygamber(s.a.s)'den işittim, şöyle buyuruyordu: "(Kıyamet günü) Rabb'imiz kendi sâkından açar, derhâl O 'nun azametine her mü'min ve mü'mine secde eder. Yalnız dünyâda insanlara göstermek ve halka işittirmek için secde eden secdesiz kalır. Gerçi öylesi de secde etmeye gider, fakat onun sırtı tek bir tabakaya döner" hadisinin teşbih'e sebep olacağı için mevzu olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir :”Eğer bu ifadeyi zâhiri anlamıyla ele alırsak bu hadis Sahihayn da bile geçmiş olsa mevzu'dur.”⁸² Örneklerde de görüldüğü gibi Ettafeyyîş, akîdesine muhalif olan hadisleri ya kabul etmemiş ya da onların mecaz veya temsil ifade ettiklerini ileri sürmüştür.

Müfessir Ettafeyyîş, rivâyet tefsir metotlarından Kur'an'ın Sünnet'le tefsiri yöntemini tefsirinde ihmal etmemiş, bu yöntemi birçok kez eserinde kullanmıştır. Hadislere vukûfiyeti örnekler serdetmesine imkân tanımıştır. Ama hadislerin tahririnde zaman zaman titiz davranmadığı dikkatler kaçmamaktadır. Yine İbâzıyye Mezhebine ters düştüğünü düşündüğü hadisleri kabul etmemiş ya da onları tevil etme yoluna gitmiştir.

⁸⁰ Ettafeyyîş, *Teyisîr*, Vizâretü't Tûrâs, XV, 403.

⁸¹ Ettafeyyîş, *Teyisîr*, Vizâretü't Tûrâs, XIV, 314.

⁸² Ettafeyyîş, *Teyisîr*, Vizâretü't Tûrâs, XVI, 78.

3- Teysîru't-Tefsîr'de Kur'an'ın Sahabe ve Tâbiûn Sözüyle Tefsiri:

Kur'an'ın birinci derecede muhâtabı olan sahabe, Hz. Peygamber (s.a.s)' den sonra tefsir sahasında büyük bir rol üstlenmiştir. Çünkü Sahabe sarsılmaz imanları, hadiselerle şahit olmaları ve sebeb-i nüzule vâkıf olmaları gibi birçok sebepten dolayı Kur'an'ı en iyi anlayan topluluk kabul edilmiştir. Yalnız hepsinin de Kur'an'ı anlamada eşit olmadıkları gözlenmiştir. Sahabenin bilgi ve kültür yapısıyla, Arap dil ve edebiyatına vâkıf olmaları hususundaki yetkinlik dereceleri, ayrıca Hz. Peygamber'in yanında kalma sürelerinin farklı olması gibi nedenlerle aralarında derece farkları olmuştur.⁸³

Kur'an'ın anlaşılması ve yorumlanmasında çok büyük katkıları olan Sahabe, Hz. Peygamberin vefatından sonra karşılaştıkları problemleri ilk önce Kur'an'dan araştırır, sonra Peygamberimizin sünnetine arzeder ve en sonunda kendi rey ve içtihatlarıyla uygun ve makul îzahlar yapmaya çalışırlardı.⁸⁴

Sahabenin Arap dilinin inceliklerine vâkıf olmaları, Arap gelenek ve göreneklerini bilmeleri, Yahudi ve Hristiyanların toplumsal şartlarına yakından şahit olmaları, anlama ve kavrama konusundaki üstün yetenekleri rey ve içtihatlarının isabetli ve bağlayıcı olmasının en önemli âmillerindendir.⁸⁵

İbn-i Teymiyye sahabenin tefsiri ile ilgili şunları söylemektedir: “Şâyet bir âyetin tefsirini Kur'an ya da hadiste bulamazsan o halde sahabenin sözlerine müracaat edersin. Çünkü onlar bunu iyi bilenlerdir. Zira onlar Kur'an'ın nüzûlüne şahit olmuşlardır. Kur'an'la ilgili olayların içinde yaşamışlardır. Bilhassa dört halife ve Abdullah b. Mesud (ö: 32/652) gibi âlim ve ileri gelenler, kuvvetli bir anlayış ve sağlam bir bilgiye sahiptiler. Abdullah b. Mesud bu konudaki samimiyetini şu sözlerle ifade etmiştir: “ Kendisinden başka ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın kitabında inen her âyetin kim hakkında ve nerede indiğini muhakkak bilirim. Şâyet Allah'ın

⁸³ Turgut, Ali, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İFAV Yay., İstanbul, 1991, s. 250.; Gümüş, a.g.e., s.57.

⁸⁴ Karaman, Hayrettin, , *İslam Hukuk Tarihi*, Nesil yay., İstanbul, 1989, s. 114.

⁸⁵ Zehebi, *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn*, I, 60.

kitabını benden daha iyi bilen birinin olduğunu bilsem ve o kişiye binitlerle ulaşılacağını öğrensem, vallahi kalkar giderim.”⁸⁶

Sahabeden birçok müfessir olmakla beraber en meşhurları şunlardır: Dört Halîfe, Ubey b. Kab (ö: 31/651), İbn Mesud (ö: 32/652), Abdullah b. Zübeyr (ö: 36/656), Ebû Musa el-Eşari (ö: 44/664), Zeyd b. Sabit (ö: 45/665), İbn Abbas (ö: 68/687).⁸⁷

Tâbiîler ise, sahabeden sonra Kur’ân’ı en iyi anlayan ikinci nesil olup, hem Kur’ân’da hem de hadiste övülmüş insanlardır.⁸⁸

Dört halife devrinden itibaren, yeni fetihlerle İslam devletinin sınırları Arap Yarımadasını aşmış, çeşitli şehirlere dağılan sahabe, oralarda ilmi hareketlere başlamışlardı. Genel olarak “Mevâlî” adıyla anılan ve Arap olmayan kişiler sahabeden ilim almışlar ve özellikle tefsir alanında temâyüz etmişlerdir.⁸⁹

Sahabe, gittikleri memleketlere, Kur’ân ve Sünnet götürdükleri gibi, bunları yöre halkına da okuttular. Bunlar karşılaştıkları meselenin çözümünü önce Kur’ân’da, onda bulamazlarsa Rasulullah’ın sünnetinde arıyorlardı. Onda da bulamadıkları taktirde içtihadı başvuruyorlardı. Sahabenin bu faaliyetlerin neticesinde şehirlerde ilmî medreseler meydana geldi. Bu medreselerin öğretmenleri Sahabe, öğrencileri ise Tabiûn idi.⁹⁰

Hz Peygamber ve Sahabe Kur’ân’ın tamamını tefsir etmemişler, kendi dönemlerinde anlamı açık olmayan âyetleri açıklamışlardır. Sahabenin öğrencisi tâbiîler de anlamı açık olmayan ve anlaşılmayan yerleri Arap dil kurallarına ve belağatına, ayrıca âyetlerin nüzul dönemine ait sahabeden öğrendikleri bilgilere göre tefsir etmişlerdir.⁹¹

⁸⁶ İbn-i Teymiyye, Ahmed b. Abdu’l- Halim b. Abd’u-Selam, *Mukaddime fi usul’i-tefsir*, Tevhid Yay. , İstanbul, 1996. s. 70; Sabunî, Muhammed Ali, *Et-Tibyan fi ulumi’l-Kur’an*, Mısır, 1980, s. 43.

⁸⁷ Sabuni, a.g.e., s. 109.

⁸⁸ Gümüş, a.g.e., s. 81.

⁸⁹ Turgut, a.g.e., s. 228.

⁹⁰ Gümüş, a.g.e., s. 82.

⁹¹ Zehebi, a.g.e., I, 101.

Sahabe öğrencisi bu insanlar, eski din ve kültürlerinin de belli ölçüde te'siri altında kalarak İslamiyet'i Araplardan farklı bir biçimde anlamışlar, bu anlayış farklılıkları yüzünden tefsirde önemli hareketlerin başlamasında etkin rol oynamışlardır.⁹²

Saîd b. Cübeyr, Mücâhid b. Cebr, İkrime, Zeyd b. Eslem, Muhammed b. Ka'b, Mesrûk b. el-Ecda', Amir e's Sa'bî, İbrahim e'n- Nehaî, Hasan-ı Basrî, Katade tabiûndan olan önemli müfessirlerdendir.⁹³

Müfessir Ettafeyyîş, rivâyet tefsir metotlarından biri olarak kabul edilen sahabe ve tabiun sözüyle Kura'an'ı Kerim'in tefsiri yöntemini eserinde sıklıkla kullanmıştır. Onun tefsiri sahabe ve tabiun sözleriyle doludur. Fakat müfessirimiz, genellikle bu sözleri hangi kaynaktan alıp kullandığı noktasında bir not bırakmamıştır.

Mesela Ettafeyyîş, sûre başlarındaki Huruf-u Mukatta'aları tefsir ederken hemen hemen hepsinde sahabe ve tabiûn'un'dan ileri gelenlerin görüşlerini tefsirinde serdetmiştir. Tâhâ Sûresi'nin baş tarafındaki “ طه ” kelimesini tefsir ederken, Tabiûnun ileri gelenlerinden Mücâhid, Hasan, Dihâk ve 'Atâ' gibi birçok müfessirin bu ifadeyi “ يا رجل ” veya “ يا إنسان ” şeklinde tefsir ettiklerini belirtmiştir.⁹⁴

Yine Ettafeyyîş, âyetlerin Eabab-ı Nuzûl ile ilgili olarak selefin sözlerini ve ihtilaflarını tefsirinde nakletmiştir. **ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مَنْ بَعْدَهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ** “Sonra şüphesiz ki Rabbin, eziyete uğratıldıktan sonra hicret eden, sonra Allah yolunda cihat edip sabreden kimselerin yanındadır. Şüphesiz Rabbin bundan sonra da çok bağışlayandır, çok merhamet edendir. ” (Nahl 110) Müfessir, bu âyetin kim hakkında indiği konusunda seleften gelen farklı rivâyetlerin olduğunu zikretmiştir: “Hasan ve İkrime bu âyetin Abdullan b. Ebi Serh hakkında; Mukatil, Mekke'de müslüman olan biri hakkında ve diğer bazı kimseler ise Ammar hakkında indiğini rivâyet etmiştir.”⁹⁵

Müfessirimiz, bazen de Sahabe ve Tabiun'dan gelen sözleri naklettikten sonra içlerinden bir tanesini tercih edip kendi kanaatini dillendirmiştir. Mesela Fetih

⁹² Turgut, a.g.e., s. 228.

⁹³ Gümüş, a.g.e., s. 82.

⁹⁴ Ettafeyyîş, *Teyisîr*, Vizâretü't Tûrâs, VIII, 127.

⁹⁵ Ettafeyyîş, *Teyisîr*, Vizâretü't Tûrâs, VII, 87-88.

Sûresi'nin 29. ayinde geçen **سِيمَاهُمْ فِي وُجُوهِهِمْ مِنْ أَثَرِ السُّجُودِ** “Onların secde eseri olan alâmetleri yüzlerindedir.” ifadesi bu şekildedir. Bu âyette geçen “السيما” kelimesinden kasıt Saîd b. Cübeyr ve Said b. El-Müseyyeb’e göre ‘toprak izi veya topraktan gelen temiz bir ıslak parıltı’; Mücahit ve Saîd b. Mansur’a göre ‘ huşû’ ve tevazu’ ; İkrime ve Zihak’a göre ‘ ibadetle geceleyen yüzde oluşan solgunluk’ ; ‘Ata’a göre ‘ namaz kılanların yüzünde peyda eden bir güzellik’ ; İbn-i Abbas’a göre ise ‘ namaz kılanların kıyamet günü kendisiyle tanınacakları yüzlerinde oluşan beyaz bir güzellik’ anlamlarına gelir. Ettafeyyiş ise bu konudaki tercihini şöyle ifade etmiştir : “Bu kelimenin anlamıyla ilgili daha genç yaşlardayken kanaat getirdiğim görüş, Mücahit ve Said b. Mansur’un görüşüne muvâfık olan anlamdır. Yani bu kelimeden kasıt ‘huşu ve tevazu’dur.”⁹⁶

Buna mukâbil Ettafeyyiş’in zaman zaman da sahabe ve tabiun’dan gelen sözü kabul etmeyip eleştirdiği de görülmüştür. Mesela Sâd Sûresi 77. âyet bu kabildendir: **قَالَ فَأَخْرَجُ مِنْهَا فِتْنًا رَجِيمًا** Allah şöyle dedi: “Öyle ise çık oradan (cennetten), çünkü sen kovuldun.” Bu âyetle ilgili olarak müfessirimiz şöyle demiştir: “İbn-i Abbas’a göre şeytan, Huld Cenneti’nde değil Adn Cenneti’ndeydi. Bana öyle geliyor ki bu anlayış doğru değil. Çünkü onların içerisinden çıkarılma noktasında bütün cennetler müsâvidir. Allah dilediğini dilediği yerden çıkarır. Zaten şeytan oraya kendi güzel amelinin bir karşılığı olarak girmemişti.”⁹⁷

Yine Fetih Sûresi’nin 29. âyetinin tefsiri Teysîru’t-Tefsîr’de şu şekildedir: **كَزَّرَعٍ أَخْرَجَ شَطْأَهُ فَآزَرَهُ فَاسْتَغْلَظَ فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوْقِهِ يُعْجِبُ الزُّرَّاعَ لِيَغِيظَ بِهِمُ الْكُفَّارَ** “Onlar filizini çıkarmış, onu kuvvetlendirmiş, kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş, ziraatçıların hoşuna giden bir ekin gibidirler. Allah kendileri sebebiyle inkarcıları öfkelenmek için onları böyle sağlam ve dirençli kılar.” Ettafeyyiş, İkrime’den gelen şu yorumu kabul etmemiş ve onu yanlış bir yorum olarak ifade etmiştir. İkrime şöyle der : ‘Bu âyette geçen **أَخْرَجَ شَطْأَهُ** ifadesinde kastedilen Hz. Ebû Bekir; **فَآزَرَهُ** ifadesinde kastedilen Hz. Ömer; **فَاسْتَغْلَظَ** ifadesinde kastedilen Hz. Osman; **فَاسْتَوَىٰ عَلَىٰ سُوْقِهِ** ifadesinde kastedilen ise Hz. Ali’dir.”⁹⁸

⁹⁶ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XII, 340-341.

⁹⁷ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XI, 226.

⁹⁸ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XII, 346-347.

4- Teysîru't-Tefsîr'de İsrâiliyyât:

İsrâîl, rivâyetlere göre Hz. Yakub'un ismi veya lakabıdır. Yakup da Kur'an'da zikredilen meşhur on iki Yahudi boyunun atasıdır. İbranice olan İsrâîl kelimesi, "kul" manasına gelen "İsra" ile "Allah" manasınca gelen "îl" "den oluşmuştur. "Allah'ın kulu" anlamına gelmektedir.⁹⁹

İsrâiliyyât kavramının tanımına gelince ki o, İsrâîlî (Yahûdî) bir kaynaktan aktarılan kıssa veya hâdise manasına gelmektedir. Aslında bu kavram, İslamiyet'e dışarıdan giren ve aslının olup olmadığı bilinmeyen, İslâm'a yabancı olan her şeye teşmîl edilebilir. Bu tür haberler için İsrâiliyyât kelimesinin kullanılmasından maksat, Yahûdî menşeli rivâyetlerin, Hıristiyan ve diğer milletlerin kültürlerinden aktarılan haberlerden daha fazla olması sebebiyledir. İstilahî mana itibarıyla ise bu mefhûm, "İslâm'a ve özellikle tefsîre girmiş olan Yahûdî, Hıristiyan ve diğer dinlere âit kültür kalıntılarıyla, dinin gerek lehine ve gerekse aleyhine uydurulup Hz. Peygamber'e ve onun muâsırları olan sahâbe ile müteâkip nesillere izafe edilen her türlü haber" anlamına gelmektedir.¹⁰⁰

Kur'an-ı Kerim Hz. Peygambere indiği sırada, Arapların zihinleri, kültür bakımından ilerlemiş milletlerin kafalarını karıştıran din ve felsefe akımlarının hiçbirisiyle karışmamıştır. Bu durum, Kur'an bir kitap haline gelinceye kadar, yabancı fikirlerin ona girmesine mani olmuştur. Ancak, israiliyat dediğimiz tehlike, onun aslına değil de tefsirine girmekte gecikmemiştir. İsrâiliyyâtın tefsire girişi sahabe döneminde başlar. Çünkü Kur'an'ın anlattığı kıssalar, Tevrat ve İncil'de anlatıldığı için bazı benzerlikleri taşımakta, ortak noktaları ortaya koymaktaydı. Fakat Kur'an'ın kıssaları ele alması Tevrat ve İncil'den bir yönüyle ve en önemli yönüyle farklılık arz ediyordu. O da Kur'an'ın kıssaları kısa ve öz bir şekilde anlatmasıydı. Halbu ki Tevrat ve İncil'de kıssalar uzun uzadıya anlatılıyordu. Ehl-i kitap, sahabenin tefsir kaynaklarından biriydi. Kur'an'da kıssalardan biri anlatılınca sahabe de açıklanmayan yönler merak artıyor, onlar da öğrenmek için Müslüman olmuş kitap ehline soruyorlardı. Onlar da dini kültürlerini tamamen unutmamışlar ve bilgi verirken eski kültürlerini de aktarmış

⁹⁹ Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, D.İ.B.Y., Ankara 1979, s. 6.

¹⁰⁰ Aydemir, a.g.e., s. 6-7.

oluyorlardı.¹⁰¹ Fakat sunu da belirmek gerekir ki sahabe Ehl-i kitabın her söylediği sözü kabul etmemiştir. Ayrıca sahabe inançla ilgili konularda Ehl-i kitaptan açıklama yapmalarını da istememişlerdir. Şunu da unutmamak gerekir ki; tabiiler döneminden itibaren, Kur’ân’da hiçbir müphem yer bırakılmaması hususunda tefsirciler arasında başlayan hırslı hareket, bu gibi aslı olmayan haberlerin tefsirlere bol miktarda girmesine sebep olan âmillerdendir.¹⁰²

Kur’ân’da -özellikle de kıssalar konusunda- mücmel veya müphem olan hususların tefsîrinde kullanılan İsrâîlî haberler karşısında takınılması gereken tavır, ulemâ tarafından şu şekliyle tesbît edilmiştir: İslâm diniyle bağdaşan ve tasdik edilen makbul isrâiliyyât; dine uymayan, yalan olduğu kesin olarak bilinen ve tekzip edilmesi gereken merdût isrâiliyyât; ve bu ikisi dışında kalan tekzip veya tasdik edilemeyen isrâiliyyât.¹⁰³

İsrâiliyyât’a dâir haberler sahâbeden ekseriya İbn Abbâs, Ebû Hureyre ve Abdullah b. Selâm (43/663) gibi mümtâz şahsiyetler kanalıyla gelmiştir. Tâbiîn döneminde ise Ka’bu’l-Ahbâr (32/653) ve Vehb b. Münebbih (110/728) gibi zevâtan nakledilmiştir.

Teysîru’t-Tefsîr müellifi Ettafeyyîş’in de isarailiyyat akımından etkilendiğini ve eserinde bol miktarda bu tür rivâyetlere yer verdiğini mülâhaza etmekteyiz. Müellifin hadis ilmine vukûfîyeti sebebiyle aslında ondan beklenen bu tür rivâyetlere önem vermemesi gerektiğidir. Fakat ne var ki, bu noktada çok titiz davranmadığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Kendisi de bu durumun farkında olup tefsirinin bir yerinde konuyla ilgili olarak bize biraz garip gelen şu açıklamayı yapmaktadır: “Bu tür kıssalara ve hikâyelere tefsirde çok fazla yer verdiğimin farkındayım. Bundaki amacım, okuyucunun zaman zaman bu tür kıssa ve hikâyelerle dinlenmesidir.”¹⁰⁴

Müfessir Ettafeyyîş’in İsrâiliyyât karşısındaki tutumlarının farklılık arz ettiğini söyleyebiliriz. O, bazen, rivâyetleri, üzerinde hiçbir yorum ve eleştiride bulunmadan olduğu gibi aktarmıştır.

¹⁰¹ ez-Zehebi, Muhammed Hüseyin, *el-İsrâiliyyât fî ‘t-Tefsîr ve ‘l-Hadîs*, Dâru’l İmân, Dimaşk 1985, s. 22-25; ez-Zehebi, *et-Tefsîr ve ‘l müfessirûn*, I, 169.

¹⁰² Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 121; ez-Zehebi, *et-Tefsîr ve ‘l Müfessirûn*, I, 169.

¹⁰³ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, s. 120-128; Aydemir, a.g.e., s. 14-16.

¹⁰⁴ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, IV, 134.

Mesela Bakara Sûresi'nin 35. âyetini tefsir ederken Havva'nın Hz. Adem'den yaratılışı ile ilgili rivâyetler bu kabildendir. Söz konusu âyetin tefsiri Teysîru't-Tefsîr'de şu şekildedir:

وَقُلْنَا يَدْلَمْ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ Dedik ki: **"Ey Adem! Sen ve eşin cennete yerleşin. Orada dilediğiniz gibi bol bol yiyin, ama şu ağaca yaklaşmayın, yoksa zalimlerden olursunuz."**

“Adem cennete yerleştikten sonra o uykudayken hiçbir elem duymayacağı şekilde Allah onun sol kaburga kemiğinden Havvayı yarattı. Bu kaburga kemiğinin yerini de hemen bir et parçası bürüdü. İşte Havanın Adem'in bir parçasından yaratılmasından ötürü erkek kadına şefkat beslemiştir. Eğer bu şekilde bir yaratılış olmasaydı erkeğin kadına şefkati söz konusu olmayacaktı.” Müfessirimiz Havva'nın yaratılışını aktardıktan sonra, İblis'in Hz. Adem ile Havva'ya nasıl yakınlaştığını ve onların cennetten çıkarılma hadisesini şu İsraîlî haberle nakletmektedir: “İblis bizzat kendisi ayaklı bir hayvan kılığına girip cennet bekçilerine kendini belli etmeden Adem ve Havva'ya yaklaşmış ve onları kandırmıştır. Ya da iblis'in cennete girişi deve gibi dört ayaklı büyük bir yılanın ağzına saklanmak sûretiyle olmuş ve Adem ve Havva'ya vesvese vererek onları kandırmış ve cennetten kovulmalarına sebep olmuştur. Bundan sonra da Adem Nûd adı verilen Hindistan'da bir dağa; Havva Cidde'ye; İblis Basra'ya ve onun eşi de İsfahân'a indirilmiştir.”¹⁰⁵

İşte müfessirimiz Ettafeyyiş, bütün bu yukarıda zikrettiğimiz garip ve makul olmayan rivâyetleri hiçbir kaynak göstermeden ve üzerinde hiçbir yorum ve eleştiride bulunmadan olduğu gibi aktarmaktadır. Mısırlı âlim Ebû Şehbe, İbn-i Kesir ve Razi'den nakillerde bulunarak yukarıdaki rivâyetlerin israiliyattan olduklarını ifade etmektedir.¹⁰⁶

Teysîru't-Tefsîr'de Ettafeyyiş'in yukarıda aktardığımız gibi hiçbir kaynak göstermeden ve üzerinde hiçbir eleştiri ve yorumda bulunmadan naklettiği israîlî rivâyetler azımsanmayacak sayıdadır. Mesela Bakara Sûresi 127. âyette¹⁰⁷ geçen

¹⁰⁵ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 56-58.

¹⁰⁶ Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-İsraîliyyât ve'l-Mevzuat fî Kutubi't-Tefsîr*, Mektebetu's Süne, Kahire 1408, s. 179-180.

¹⁰⁷ وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ “Hani İbrahim, İsmail ile birlikte evin (Kâbe'nin) temellerini yükseltiyor, "Ey Rabbimiz! Bizden kabul buyur! Şüphesiz sen hakkıyla işitensin, hakkıyla bilensin" diyorlardı.”

Kâbe'nin inşasıyla ilgili rivâyetler bu kabildendir. Kabe'nin ne zaman kim tarafından nasıl yapıldığı ile ilgili, yer küreye göre konumu, yer kürenin yaratılmasından iki bin yıl önce beyaz bir zübde şeklinde olduğu, beyt-i ma'mur'a cennetten yeşil zümrütlü yakuttan iki kapı indirildiği, daha sonra haceru'l esved'in indirildiği, Hz. Adem'in Hindistan'dan yürüyerek gelerek onu haccettiği vs. şeklinde birçok rivâyeti bu âyetin tefsirinde nakletmiştir¹⁰⁸

Yine Teysîru't-Tefsîr'de bu tür isrâîlî haberlere örnek olarak, Ashab-ı Kehf ile çok detaylı bilgileri¹⁰⁹; Zülkarneyn ile ilgili olarak garip haberleri¹¹⁰; Belkıs ve Süleyman kıssasıyla ilgili tuhaf rivâyetleri¹¹¹ gösterebiliriz.

Müfessir Ettafeyyîş, israiliyyât karşısındaki tutumu her zaman yukarıda zikrettiğimiz şekilde olmamıştır. O, zaman zaman isrâîlî rivâyetleri tefsirinde zikretmiş ve onları eleştiri süzgeçinden geçirdikten sonra reddetme yoluna gitmiştir. Tabi bu tutumu, yukarıda anlatmaya çalıştığımız tutumuna oranla bir hayli az miktardadır.

Mesela Yusuf Sûresi 24. âyetini¹¹² tefsir ederken bu tutumunu sergilemiştir. Burada Aziz'in karısının Hz. Yusuf'a göz koyup meyletmesini zikrettikten sonra, aynı şeyin, israiliyatta geçtiği şekliyle, "Yusuf da ona göz koyup meyletti. Öyle ki giysilerini sıyıyıp, onun bacaklarının arasına oturdu" rivâyetini şiddetle reddetmiş, Hz. Yusuf'u bütün bu yalan rivâyetlerden tenzih etmiş ve şöyle demiştir : "Yusuf hakkında söylenen bu söz fişktan başka bir şey değildir. Bunun en önemli hücceti ise, peygamberlerin, bi'setlerinden öncesinde de sonrasında da masum olduklarıdır. Âyetteki ifade açık ve nettir. Eğer Rabbinin burhânı olmasaydı ona meyledecekti, bu burhân söz konusu olduğu için bir meyil de mevzu bahis değildir."¹¹³

Yine Ettafeyyîş'in tenkitten geçirip kabul etmediği ve hatta alaya aldığı bir başka isrâîlî rivâyet, Kaf Sûresi 7. âyetini¹¹⁴ tefsir ederken karşımıza çıkmaktadır. Bu

¹⁰⁸ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 177,178.

¹⁰⁹ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, VII, 290-293.

¹¹⁰ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, VII, 426,478.

¹¹¹ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, IX, 337-356.

¹¹² "وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهٖ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا اَنْ رَّآى بُرْهَانَ رَبِّهٖ" "Andolsun kadın ona (göz koyup) istek duymuştu. Eğer Rabbinin delilini görmemiş olsaydı Yûsuf da ona istek duyacaktı".

¹¹³ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, IV, 110-111.

¹¹⁴ "وَالْأَرْضُ مَدَنْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيْهَا رَوَاسِيَّ وَأَنْبَتْنَا فِيْهَا مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ" "Yeryüzünü de yaydık ve orada sabit dağlar yerleştirdik. Orada her türden iç açıcı çift bitkiler bitirdik."

âyette geçen **وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ** ifadesini tefsir ederken şöyle demektedir: “Yahudilerin iddia ettiği gibi yer küre bir öküzün boynu üzerinde temerküz etmemiştir. O öküz ki bir kayanın üzerinde, kaya ise bir balığın üzerindedir. Balık ise denizde (su üzerinde), deniz (su) ise bir duman üzerindedir. Bütün bu ifadeler bâtil sözlerden başka bir şey değildir. Duman bir cisim midir ki üzerinde bir şey taşıyabilsin. Bu rivâyetle, yer kürenin yaratılması bir silsileye mecbur kılınmıştır. Bu ise, yaratılıştaki bir “merkez” zaruriyeti hissetmeyen Bârî olan Allah’ın kudretine terstir. Allah yer küreyi hiçbir şeye temerküz etmeyecek şekilde boşlukta yaratmıştır. Ve o yer küreyi tutan da O’nun bizzat kendisidir.”¹¹⁵

Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere Teysîru’t-Tefsîr sahibinin, isrâîlî rivâyetleri eleştiri süzgeçinden geçirdiği de vâkidir. Fakat yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bu tutum diğerine oranla daha azdır. Hatta şunu söyleyebiliriz ki, müfessirimizin çok detaylı olarak naklettiği o isrâîlî rivâyetler gibi birtakım gereksiz rivâyetler olmasaydı, Teysîru’t-Tefsîr adlı eser bugün elimizde bulunandan daha az bir hacme sahip olurdu.

Ettafeyyîşin rivâyet yönüyle ilgili olarak dikkat çeken bir önemli nokta da, tefsirinde târihî olaylarla bağlantılı rivâyetlere bolca yer vermesidir. Bu rivâyetler, Peygamber Efendimizin siyeri ile bağlantılı olduğu gibi, daha önceki tarihi olayları da ihtiva etmektedir. Mesela o, Enfal Sûresi tefsirinde Bedir savaşını, öncesi ve sonrasıyla altı yedi sayfa tutacak şekilde tafsilatlı olarak hikâye etmiştir.¹¹⁶ Yine Uhud Savaşı¹¹⁷, Huneyn Savaşı¹¹⁸ ve Hicret¹¹⁹ hadisesi ile ilgili bol miktarda rivâyetler bulmak mümkündür. Daha önceki dönemlerle ilgili olarak da, Fil hadisesi¹²⁰, Kudüs’ün yağmalanması ve Selahattin Eyyübî’nin Kudüs’ü fethi¹²¹, Endülüsle ilgili rivâyetler vb. birçok nakillere eserde rastlanabilmektedir.

¹¹⁵ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, VII,415.

¹¹⁶ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, IV, 303-310.

¹¹⁷ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, II, 157-176.

¹¹⁸ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, IV, 274-282.

¹¹⁹ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, VII, 24-30.

¹²⁰ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XV, 341.

¹²¹ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, I, 161.

5- Teysîru't-Tefsîr'de Kur'an İlimleri:

Tefsir ile ilgili konuları delilleriyle birlikte idrak etmek anlamında kullanılan “Ulûmu'l- Kur'ân”, isminden de anlaşılacağı gibi bizzat Kur'ân-ı Kerim'i konu edinen bir ilim dalıdır. Kur'ân-ı Kerim'in hattı, lafız ve manası, üslûp ve icâzı gibi çeşitli hususları ele alıp incelediğinden dolayı tefsir ilmi ile uğraşanların, âyetleri anlayıp yorumlayabilmeleri için vazgeçilmez bir özelliğe sahiptir.¹²²

Müfessirimiz Ettafeyiş de diğer müfessirler gibi, tefsirinde “Ulumu'l Kur'an” meselelerini kullanmaya özen göstermiştir. Biz de Teysîru't-Tefsîr'de Kur'an İlimleri ile ilgili önemli olanları bu çalışmamızda zikretmeye çalışacağız.

a. Nüzul Sebepleri:

Bir veya daha fazla âyetin, cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine teşkil eden hâdiseye nüzul sebebi denir. Sebeb-i nuzûl semâdan gelen vahy-i ilâhinin, yeryüzünde oluşmuş çerçevesidir. Yani Kur'ân'ın indirilmesine vesile olan ortam demektir.¹²³

Bazı âyet ve sûrelerin ne gibi sebeplerle indirildiğini belirten ilim dalına “Esbabü'n-Nüzûl” denir. Aslında Kur'ân-ı Kerim'in bir kısım âyet ve sûreleri, meydana gelen bazı olaylar ve Peygamberimiz'e sorulan sorulara cevap olmak üzere indirilmiştir. İşte Hz. Peygamber'e sorulan bir soru veya bir hadise dolayısıyla birkaç âyetin veya sûrenin tamamının nâzil olmasına sebep olan şeye “Nuzûl Sebebi” denir.¹²⁴

Araplarda birçok edebî ürün bir “sebeb” sonucu vücut bulmuştur. Arap, bir darb-ı meseli veya şiiri, onların var oluşuna sebep olan hadiseye benzeyen her sosyal ve psikolojik durum ve ortamda hatırlamakta ve söylemektedir. O halde Kur'ân nüzul öncesi mevcut bu ortam ile son derece uyumlu bir şekilde indirilmiş olmalıdır. Bu da aklî ve fikrî yeteneklerini kullanmasına fırsat vermiştir. Kur'ân parça parça inerek bunu gerçekleştirmiştir. Eğer Kur'ân sebeplere bağlı olmadan ve bir defada inmiş olsaydı

¹²² Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, s. 95.

¹²³ Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983, s.90

¹²⁴ Turgut, a.g.e., 135.

Arabın aklî ve fikrî yeteneklerini kullanmasına imkân tanımaz ve yepyeni bir medeniyete hayat veren kaynak olmazdı.¹²⁵

Kur’ân-ı Kerim âyetleri sebab-i nüzul açısından ikiye ayrılır: Birincisi Kur’ân’ın çoğunluğunu teşkil eden ve Cenab-ı Allah tarafından bir sebebe bağlayamadığımız ve doğrudan indirildiğini söylediğimiz âyetlerdir. İkincisi ise bir sebebe bağlayabildiğimiz âyetlerdir.¹²⁶

Tefsir ilminde sebab-i nüzulün âyeti îzah ve beyan etmesi bakımından lüzumu çok önemlidir. Zaten tefsir sahasında sahabeyi yücelten en mühim neden de budur. Onlar Hz. Peygamber’e bir âyet nazil olduğunda, nüzûle sebep olan hâdiseyi ve sebebini sual edenin durumunu ve soruyu sormadaki nedeni bilirlerdi. Sahabenin bazıları ve bilhassa daima Hz. Peygamber’in yanında bulunan sahabe, hükümlerle sebepler arasındaki münasebeti tesis edebilmişti. Nüzûl sebebi konusunda en sağlam ve en güvenilir bilgileri bize aktaran yegâne nesil sahabedir. Bu bakımdandır ki “bidâyetteki tefsir ilmi, sebab-i nüzûlü bilmekten ibaretti” şeklinde bir söz hakikatin ifadesinden başka bir şey değildir. Zira hadis mecmualarının tefsir babları hemen hemen sebab-i nüzûle tahsis edilmiş gibidir.¹²⁷

Nüzûl sebebini bilmek;

a) Kur’ân’da emredilen şeyin hikmetini anlamayı sağlar, müminin imanını kuvvetlendirir, münkirin de doğru yolu bulmasını sağlar.

b) Nüzûl sebebi bilinirse kastedilen mana kolaylıkla anlaşılır.

c) Nüzûl sebebini bilmemiz bir hükmün sadece o konuyla alakalıymış gibi görünmesi, -hasr- düşüncesini ortadan kaldırır.

d) Nüzûl sebebini bilmek, âyeti işiten kimsenin vahyi tesbit, anlayış ve ezberlemesini sağlar.

¹²⁵ Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur’an’ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzul’ün Rolü*, Şule Yay. İstanbul 1994, s. 69-70

¹²⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 115.

¹²⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.116.

e) Nüzûl sebebi âyetin ihtiva ettiği hükmü tahsis eder.¹²⁸

Teysîru't-Tefsîr'e bu zaviyeden ittilâ ettiğimizde, âyetlerin tefsirinde sebep-i nüzule önem verildiğini mülâhaza etmekteyiz. Bununla birlikte, Teysîru't-Tefsîr müellifi, sebebin husûsiliğinden ziyade lafzın umûmiliğini ilke haline getirdiğini, verdiği örneklerden anlamaktayız. Şimdi, sebep-i nüzul ile ilgili olarak, Ettafeyyişin yoğunlaştığı alanları misallerle açıklamaya çalışalım.

Teysîru't-Tefsîr'de “inen bir âyetin birçok sebep-i nüzul'u olabileceği”ne dair kanaate örnek olarak Hucûrât Sûresi'nin ilk âyetini verebiliriz. Söz konusu âyette Allah (c.c) şöyle buyurmaktadır : **يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْدَمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَمِيعٌ** “**Ey iman edenler! Allah'ın ve Peygamberinin önüne geçmeyin. Allah'a karşı gelmekten sakının. Şüphesiz, Allah hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.**” Müfessirimiz bu âyetin nüzul sebebi ile ilgili birçok rivâyeti zikretmiştir. Mesela Buhari'de geçen ve Abdullah b. Zübeyr kanalıyla gelen bir rivâyette, Hz Ebû Bekir ile Hz. Ömer bir heyete kimin emir tayin edileceği ile ilgili bir konuda tartışmaya başlamış ve seslerini yükseltmişlerdir. Bunun üzerine Hucûrat Sûresi'nin ilk âyeti nazil olmuştur. Bir başka rivâyette, Kurban günü bazı kimseler kurbanlarını Peygamber Efendimiz'den önce kesmiş ve bunun üzerine bu âyet inmiş ve onlardan kurbanlarını tekrar kesmeleri istenmiştir. Yine bir başka rivâyette, bi'setin ilerleyen yıllarında Hz. Peygamberi ziyarete gelen heyetlerde ciddi artışlar olmuş ve buna bağlı olarak her gelen heyet Hz. Peygambere farklı alanlarla ilgili çokça sorular sormaya başlamışlardır. Bu caiz mi, şu caiz mi, şu konuyla ilgili vahiy inseydi şöyle olurdu şeklinde sorular üzerine Hucûrat Sûresi'nin söz konusu âyeti inmiştir.

Müfessirimiz yukarıda zikrettiğimiz rivâyetler gibi birkaç rivâyeti daha aralarında hiçbir tercih yapmadan nakletmiştir. O'na göre bütün bu rivâyetler âyetin muhtevasına uygundur. Bir takım hâdiseler olmuş, hikâyeler cereyân etmiştir. Bunların, âyetin nüzulünden önce mi sonra mı olduğu önemli değildir. Önemli olan bu âyete uygunluğudur. Zaten asıl olan sebebin hususiliği değil lafzın umumiliğidir.¹²⁹ Teysîru't-Tefsîr'de “inen bir âyetin birçok sebep-i nüzulü”ne dair başka örnekler de bulunmaktadır. Biz bu örnekle iktifa edelim.

¹²⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 118-119.

¹²⁹ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, XII, 350-352.

Esabâb-ı Nüzul ile ilgili olarak başka bir vecih ise, yukarıdakinin tam zıttı olarak, birden fazla âyetin tek bir sebebe izafe edilmesiyle ilgili olanıdır. Teysîru't-Tefsîr'de Ettafeyyiş bu kısma örnek olarak şu hadiseyi İbn-i Ömer'den rivâyetle geldiğini naklederek vermiştir: “Hz. Peygamber (s.a.v.) bir şahsı Mekke'deki Müslümanları gizlice oradan çıkarması amacıyla Mekke'ye gönderir. Bu şahıs cahiliye döneminde bir kadına tutkundur. Mekke'ye geldiğinde kadın onu yanına çağırır. Bunun üzerine bu şahıs, İslam benimle senin arana girmiş ve zinayı haram kılmıştır diye cevap verir. Bunun üzerine kadın ona evlenme teklif eder ve o da meseleyi Hz. Peygambere arz eder. Bu hadise üzerine Bakara 221. âyetinin¹³⁰ veya Nur Sûresi 3. âyetinin¹³¹ inzal olduğunu, Ettafeyyiş Bakara sûresinin ilgili âyetini tefsirinde nakletmektedir.¹³²

Yine İsrâ Sûresi 85. âyetinin (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ), Kehf Sûresi 23. âyetinin (وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا) ve Duha Sûresi'nin inzalleriyle ilgili şu rivâyeti Ettafeyyiş, İsrâ sûresinin ilgili âyetini tefsir ederken nakletmiştir: “Müşriklerden bir grup Hz. Peygambere gelip; Ruh, Zulkarneyn ve Ashab-ı Kehf hakkında sorular sormuşlardır. Peygamber Efendimiz bunun üzerine, yarın gelin, bunları size yarın haber vereceğim demiştir.”¹³³

b. Nâsîh ve Mensûh:

Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerinin tefsirini yapmak ve onlardan amelî hükümler çıkarabilmek için bilinmesi gereken esaslardan birisi de “nesh” meselesidir. Lügatte nakletmek, tahvil etmek, değiştirmek manalarına gelen bu kelime ıstılahta, bir âyetin hükmünün daha sonra vahyolunan diğer bir âyetle kaldırılması anlamında kullanılır.¹³⁴

Kronolojik olarak önce inen âyetin veya âyetlerin hükmünü kaldırdığı söylenen âyetlere “nâsîh” âyetler, kaldırılan âyetlere de “mensûh” âyetler denir. Kur'ân'da nesh

¹³⁰ “İman etmedikleri sürece Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenmeyin. Allah'a ortak koşan kadın hoşunuza gitse de, mü'min bir cariye Allah'a ortak koşan bir kadından daha hayırlıdır.”

¹³¹ “Zina eden erkek ancak, zina eden veya Allah'a ortak koşan bir kadınla evlenir. Zina eden bir kadınla da ancak zina eden veya Allah'a ortak koşan bir erkek evlenir. Bu mü'minlere haram kılınmıştır.”

¹³² Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, I,338.

¹³³ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, VII, 247-248.

¹³⁴ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s.122.

problemi etrafındaki tartışmalar günümüzde de devam etmektedir.¹³⁵

Tefsir ilminde sahası pek geniş ve hakkında çok ihtilaf bulunan zor yerlerden biri de nâsih-mensûh konusudur. Bu konu, İslam'ın ilk devirlerinden beri münâkasa edilegelmiştir. Bazıları Kur'an'da neshi kabul etmezler; Ancak âlimlerin çoğunluğu neshin mevcut olduğu görüşündedirler.¹³⁶

Kur'an'da neshin var olduğunu kabul eden İslâm âlimleri, üç tür neshten söz ederler:

1- Hükmü mensûh, metni bâkî,

2- Metni mensûh hükmü bâkî,

3- Hem hükmü hem de metni mensûh,¹³⁷

Kur'an'da neshi kabul edenler, mensûh âyetlerin sayısı hakkında görüş ayrılığı içindedirler. Bazıları, bu sayıyı iki yüze kadar çıkarırken, bazıları da beşe kadar indirmektedir.¹³⁸

Sonuç olarak diyebiliriz ki; âyetlerin tarihi bir yolla izlenip açıklanması bakımından nesh meselesi mühim rol oynamaktadır. Bu bakımdan Kur'an'ın tefsirini yapmak isteyen bir kimseye çeşitli bilgiler yanında nesh meselesini de bilmesi şart koşulmuştur. Kur'an'ı iyi anlayabilmek ve onun âyetleri hakkında doğru hükümler verebilmek için mutlak sûretle nesh meselesini bilmeye ihtiyaç vardır.¹³⁹

Müfessirimiz “Nesh” konusuna yaklaşımında, geleneksel tutumun dışına çıkmamıştır. O da Kur'an-ı Kerim'de nesh'in mevcudiyetini kabul etmiş, fakat mensuh âyetleri zikretmede de çok aşırı gitmemiştir. Nesh'in lügat ve istilâhî anlamlarını vermiş, onu “beda”dan ayırdığını vurgulamıştır. Beda' nın caiz olmadığını ifade etmiş, nesh'in ise, Allah'ın ezeli ilmi dâhilinde olduğundan Kur'an için düşünülmesinde bir sakınca olmadığını söylemiştir. Ettafeyyiş'in nesh'i tanımını fukaha'nın ve usûlcülerin

¹³⁵ Albayrak, Halis, *Tefsir Usûlü*, Şule Yay., İstanbul 1998, s. 168.

¹³⁶ Turgut, a.g.e., s.141.

¹³⁷ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s.127.

¹³⁸ Turgut, a.g.e., s. 142.

¹³⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, s. 127; Turgut, a.g.e., s.143.

tanımladığı gibidir: Daha sonra gelen bir hükmün, önceki hükmü ortadan kaldırmasına nesih denir.¹⁴⁰

Ettafeyyiş, Bakara Sûresi'nin 106. âyetini (مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ) (مِثْلُهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ) tefsir ederken Nesh konusunun teorik kısmı üzerinde tafsilatlı bir şekilde durmuş; “nesh” ve “insâ” kavramlarının birbirinden farklılığını belirtmiş ve neshin kaç kısma ayrıldığını ve bu kısımların neler olduğunu örnekleriyle birlikte zikretmiştir.

Ona göre “nesh”, bir hükmün, tilavetinin Kur'an'da bulunması veya bulunmaması şeklinde ortadan kaldırılması; “insa” ise, bir takım haberlerin kalpten sökülüp atılması demektir. Nesh, Kur'an-ı Kerim'de karşımıza üç şekilde çıkmaktadır: Birincisi, bir nassın lafzının ve hükmünün ortadan kaldırıldığı nesih türü; ikincisi, lafzının ortadan kaldırılıp hükmünün bâki kaldığı nesih türü; üçüncüsü ise, lafzının bâki kalıp hükmünün ortadan kaldırıldığı nesih türüdür.

Müfessirimiz birincisine örnek olarak kaynak göstermeden şu rivâyeti aktarır: Bir grup sahabi gece namazına kalktıklarında bir sûre okumak isterler. Fakat besmele haricinde onların zihinlerinde hiçbir şey kalmamıştır. Bunun üzerine durumu Hz. Peygambere arz ederler. O da bu nassın hem tilavetinin hem de hükmünün mensûh olduğunu onlara haber verir. Bu ise “ bilinen on emzirme haramlık hükmü doğurur” âyetidir.

İkincisine örnek olarak ise Ettafeyyiş, recm âyeti olarak kabul edilen (الشَّيْخُ) (وَ الشَّيْخَةُ إِذَا زَنِيَ فَا رَجُمُوهُمَا) metnini zikretmiş ve Hz. Ömer'den gelen şu rivâyeti aktarmıştır: Hamilelik, ortaya çıkma ve itiraf gibi durumlarda Resûlullah ve biz Ahzap Sûresindeki recm âyetini okur ve uygulardık. Yine Nur Sûresinde, kendi babalarının dışında başkalarına intisabın küfür olduğunu ifade eden (خُرُوجَكُمْ عَنْ آبَائِكُمْ كُفْرٌ) metni de, lafzın ortadan kaldırılıp hükmün bâki kaldığı nesih türüne örnektir.¹⁴¹ Neshin bu türü ile birçok tartışmaların olmasına rağmen müfessirimizin bu noktada hiçbir yorum ve tahlil yapmaması dikkatlerden kaçmamaktadır.

¹⁴⁰ Ettafeyyiş, *Teyssîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 211.

¹⁴¹ Ettafeyyiş, *Teyssîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 148-150.

Sonuncusu ise, lafzın bâki kalıp hükmün ortadan kaldırıldığı nesih türüdür. Teysîru't-Tefsîr sâhibi buna örnek olarak da, kocası ölen kadının evinde beklemesi gereken iddet ile ilgili olan âyetleri vermiştir. Buna göre Bakara Sûresinin 240. âyeti (**وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ** “İçinizden ölüp geriye dul eşler bırakan erkekler, eşleri için, evden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasını vasiyet etsinler.”) yine aynı sûrenin 234. âyeti (**وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا** “İçinizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi kendilerine dört ay on gün (iddet) beklerler.”) ile nesh edilmiştir.¹⁴²

Yine bu tür neshe örnek olarak müfessirimiz, Enfal Sûresinin 65. âyetinin (**يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَرِّصْ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا** “Ey Peygamber! Müminleri savaşa teşvik et. Eğer içinde sabırlı yirmi kişi bulunursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinde (sabırlı) yüz kişi bulunursa, inkâr edenlerden bin kişiye galip gelirler.”) yine aynı sûrenin 66. (**الْآنْ خَفَّفَ اللَّهُ عَنْكُمْ وَعَلَّمَ أَنَّ فِيكُمْ ضَعْفًا فَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِائَةٌ صَابِرَةٌ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ أَلْفٌ يَغْلِبُوا أَلْفَيْنِ بِإِذْنِ اللَّهِ** “Şimdi ise Allah yükünüzü hafifletti ve sizde muhakkak bir zaaf olduğunu bildi. Eğer içinde sabırlı yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip gelirler. Eğer içinde (sabırlı) bin kişi olursa, Allah'ın izniyle iki bin kişiye galip gelirler.”) ile nesh edildiğini ifade etmiştir.¹⁴³

Bu tür neshe örnek olarak Teysîru't-Tefsîr'den başka örnekler de verilebilir.¹⁴⁴ Fakat bu örnekler de aynı yukarıdakiler gibi, Tefsir geleneği içinde çoğunluk tarafından mensûh kabul edilen âyetlerle ilgilidir. Konumuzun başında da zikrettiğimiz gibi müfessirimiz Ettafeyyîş nesh konusunda geleneğin izinden çok fazla ayrılmamıştır.

Fakat bazı durumlarda müfessirimiz “mensûh” olarak kabul edilen bazı âyetlere itiraz etmiş ve bunlarla ilgili değerlendirmelerini serdettikten sonra bu âyetlerin mensûh olduğunu kabul etmemiştir. Mesela Nisa Sûresinin 15. âyeti bu minvaldedir. Söz konusu âyetin (**وَاللَّاتِي يَأْتِينَ الْفَاحِشَةَ مِنْ نِسَائِكُمْ فاسْتَشْهِدُوا عَلَيْهِنَّ أَرْبَعَةً مِنْكُمْ فَإِنْ شَهِدُوا فَأَمْسِكُوهُنَّ**) Kadınlardan fuhuş (zina) yapanlara karşı içinde dört şahit getirin. Eğer onlar şahitlik ederlerse, o kadınları ölüm

¹⁴² Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 383-384

¹⁴³ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, IV, 404-406

¹⁴⁴ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, VIII, 124; I,211; XIII,202

alıp götürünceye veya Allah onlar hakkında bir yol açıncaya kadar kendilerini evlerde tutun (dışarı çıkarmayın).”) bazılarının iddia ettiği gibi “recm” ve “celde” hükümleriyle nesh edilmediğini, bilakis bu âyetteki (**أَوْ يُجْعَلُ اللَّهُ لَهُنَّ سَبِيلًا**) ifadesiyle bu hükümlerin açıklık kazandığını ifade etmiştir.¹⁴⁵

c. Muhkem ve Müteşâbih:

Muhkem, kelime anlamı itibariyle, “sağlamlaştırılmış, sapasağlam, sağlam metin, manası açık olma, ihtimalli olmayan söz” anlamlarına gelmektedir. Muhkem âyetler ise, manalarının anlaşılması için açıklamaya ihtiyaç duyulmayan herkesin anlayabileceği âyetlerdir. Helal, haram, namaz, oruç, zekat, hac, Peygamberlerin kıssaları türünden olan âyetler muhkem âyetlerdir. Başka bir ifadeyle muhkem, kolaylıkla anlaşılan, tefsire ihtiyaç duymayan ve tek manası olan âyetlerdir.¹⁴⁶

Müteşâbihe gelince; “ birbirine benzeyen birey ve cüzleri bulunan şeylerle kendisinde karışıklık ve iltibas bulunan şey” demektir. Benzer şeyler için de müteşâbih denir. O halde müteşâbih “ insanın bilmekten aciz kaldığı her şeye” denir. Müteşâbih âyetler ise, birçok manalara gelebilen, açıklamaya ihtiyaç duyulan veya anlamı akıl ve nakille bilinemeyecek âyetlere denir. Kıyametin kopması, ve bazı sûrelerin başında bulunan harfler(huruf-u mukatta’a) bu çeşittendir.¹⁴⁷

Kur’ân tefsîri için bilinmesi lazım gelen bir diğer önemli mesele de, Muhkem ve Müteşâbih meselesidir. Bu mesele de İslâm âlimleri arasında sıkça tartışılan konulardan biridir. “Kur’ân’ın tamamı muhkemdir. Onda müteşâbih âyet yoktur”, diyenler olduğu gibi; “Kur’ân’ın pek çok âyeti -hatta muhkemlerden daha fazlası müteşâbihtir” görüşünde olanlar da vardır. Her iki taraf da bu konuda Kur’ân’dan delil olarak âyetler getirip görüşlerini desteklemektedir. Ayrıca Kur’ân’daki müteşâbih âyetlerin miktarı ve bunların te’vil edilip edilemeyeceği gibi hususlar da tartışılan konular arasındadır.¹⁴⁸

¹⁴⁵ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, II, 283.

¹⁴⁶ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 128; Turgut, a.g.e., s.148.

¹⁴⁷ Şimşek, M.Sait, *Kur’an’ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Yöneliş Yay., İstanbul 1991, s.26-27; Turgut, a.g.e., s.148.

¹⁴⁸ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için: Demirci, Muhsin, *Kur’an’ın Müteşabihleri Üzerine*, Birleşik Yay. İstanbul 1996, s. 48-54, 66-67, 127-155; Şimşek, a.g.e., 16-69.

Müteşâbih âyetlerin te'vili (anlaşıp- anlaşılmayacağı) konusunda âlimler iki farklı görüş ileri sürmüşlerdir. Bunlardan ilki selefin görüşüdür. Âlimlerin birçoğu selefin, Allah'ın sıfatları konusunda tevfi (ilgili konudaki bilgiyi Allah'a havale etme) düşüncesinde olduklarını, Allah'ın sıfatlarıyla ilgili nasslar mütesâbihâtan olup, bu nasslarda anlatılanların hakikat ve keyfiyetleri onların tevilleridir ve insanoğlu bunların tevillerini bilmekten âcizdir, tevillerini ancak Allah'ın bileceğini söylemişlerdir. İkinci görüş ise kelamcılarının görüşüdür. Onlara göre ise zâhirinin kastedilmediği kesinlik kazanan mütesâbihlerin, akıl kullanarak doğru bir manaya hamledilmeleri kaçınılmazdır.¹⁴⁹

İbâzî müfessir Ettafeyiş'in Muhkem-Müteşâbih konusundaki tutumu Âli İmran Sûresi'nin 7. âyeti tefsirinde kendini göstermektedir. Söz konusu âyeti tefsirini şu şekilde özetleyebiliriz:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلِهِ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِندِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (O, sana Kitabı indirendir. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir, onlar kitabın anasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde bir eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onun olmadık yorumlarını yapmak için müteşâbih âyetlerinin ardına düşerler. Oysa onun gerçek manasını ancak Allah bilir. İlimde derinleşmiş olanlar, "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır" derler. (Bu inceliği) ancak akıl sahipleri düşünüp anlar.)

Müfessirimiz, muhkem ve müteşâbih ile ilgili yukarıdaki ilgili âyeti tefsir ederken ilk olarak, muhkem ve müteşâbih kavramlarını açıklama yoluna gitmiştir. Onun bu açıklamaları klasik açıklamalardan farklı değildir. Muhkem, delaletli açık olan ifadeler; müteşâbih ise, manası anlaşılamayan müphem ifadelerdir. Burada bizim esas durmak istediğimiz, müfessirimizin müteşâbihatın te'vili ile ilgili olan görüşleridir. Bu noktadaki görüşünü âyetin وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِّنْ عِندِ رَبِّنَا kısmını tefsirinden anlamaktayız. Ettafeyiş'e göre (وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ) ifadesini kendisinden önceki lafzatullah'a atfedersek, Allah ile birlikte müteşâbihlerin manasını ilimde mütemekkin olanlar da derin bir teemmül ve im'an sonucu bilirler. İşte "el-

¹⁴⁹ Şimşek, a.g.e., s.54-64.

istivâ”nın galebe çalmak; “el-yed”in kudret ve güç anlamlarına gelmesi şeklindeki tefsir (-ki kendisi de bu şekilde tefsir etmiştir) bu minvaldedir. Ama diyor Ettafeyyîş, müteşâbihât ile, ‘ilmi sadece Allah’a mahsus olan’ı kastetmeyi murat edersek, bu durumda, huruf-u mukatta’a, on dokuz rakamı, dünya hayatının süresi, diğer mahlukât vb. ifadeler ve konular bu grubun içine girer ve bunun üzerine “ilimde derinleşmiş olanlar” *وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ* () ifadesi, kendisinden önceki lafzatullah’a atıf olmaz, başlangıç cümlesi (cümle müste’nefe) olur.¹⁵⁰

Ettafeyyîş’in Âl-i İmran 7. âyetini tefsirinden anlaşılacağı üzere o, “müteşâbih” lafzını iki anlama hamletmiştir. Birincisi, kapalılığının ve iphâmının şiddetinden dolayı ilmi sadece Allah’a mahsus olan (huruf-u mukatta’a gibi) kısımdır ki, bunda tevile gitmek âyetin sarîh ifadesiyle yerilmiştir. İkincisi ise, ilimde derinleşmiş olanların derin bir teemmül ve im’an sonucu bazı müteşâbihâtı tevil edebileceği kısımdır.

Bu âyetin tefsirinde müteşâbihât ile ilgili müfessirimizin görüşü bu şekilde olmasına rağmen, o, huruf-u mukatta’a gibi bazı konularda, onların ilminin Allah’ın isti’sârında olduğunu vurgulamakla birlikte, onları tevil etmekten de kaçınmamıştır. Mesela Bakara ve Âl-i İmran sûrelerinin başlangıçlarında huruf-u mukatta’a konusuna temas etmiş ve bunların ilimleri Allah indindedir dedikten sonra onlarla ilgili geçmiş âlimlerden de örnekler sunarak tevile başvurmuştur. Bakara sûresinin başındaki “elif-lâm-mîm” ifadesini tefsir ederken, “hemze(elif)”nin ‘Allah’, “lâm”ın ‘Latîf’ anlamlarına geldiğini söylemiştir.¹⁵¹ Yine Âl-i İmran Sûresi’nin başında bu harflerle ilgili şöyle demektedir: “Sûrelerin başlarındaki bu harfler ile ilgili hilaf meşhurdur. Bana öyle geliyor ki, sûrelerin başlarında bu tür harflerin zikredilmesi bir uyarıdır. Sanki şöyle denilmek istenmektedir: kendilerini tilavet edeceğin ve insanlara tebliğ edeceğin harflerin nuzûlü için kalbini hazırla.”¹⁵²

Yine müfessirimiz, Âl-i İmran 7. âyetini tefsirinde müteşâbihâtın bir kısmının anlamını Allah’tan başka kimsenin bilemeyeceğini söyledikten sonra bunlara örnek olarak hurûf-u mukatta’a ile birlikte Hakka Sûresi’nin 17. âyetinde geçen (*وَيَحْمِلُ عَرْشَ*)

¹⁵⁰ Ettafeyyîş, *Teyşîr*, Vizâretü’t Tûrâs, II, 8-11.

¹⁵¹ Ettafeyyîş, *Teyşîr*, Vizâretü’t Tûrâs, I, 13.

¹⁵² Ettafeyyîş, *Teyşîr*, Vizâretü’t Tûrâs, II, 3.

(رَبِّكَ فَوْقَهُمْ يَوْمَئِذٍ ثَمَانِيَةٌ) “sekiz” rakamıyla, Müddessir Sûresi’nin 30. âyetinde geçen (عَلَيْهَا تِسْعَةٌ عَشَرَ) “on dokuz” rakamını da vermiştir. Ama ne var ki, bu âyetlerin tefsirine özel olarak baktığımızda, Ettafeyyiş’in bu rakamların hikmetleriyle ilgili uzun uzun nakillerde bulunduğunu (“bu rivâyetlerin sıhhatini bilmiyorum” ifadesiyle) ve tevile başvurduğunu (“bu işin hakikatini en iyi Allah bilir” ifadesiyle) görmekteyiz.¹⁵³

Müfessirimizin müteşâbihata yaklaşımı özetle bu şekildedir. Anlaşılacağı üzere o bu konuda çok tutarlı bir tutum içinde değildir. Yeri gelmiş, müteşâbihâtla ilgili tevil yapılmasının sakıncasından bahsetmiş ve onun ilminin Allah’a mahsus olduğunu vurgulamış; yeri gelmiş kendini tevilden uzak tutamamıştır.

d. Kıraat İlmi:

Kıraat ilmi, Kur’an-ı Kerimin kelimelerinin mütevâtir okunuş şekillerini ve onlardaki farklılıkları nakledenlere isnat ederek bilmektir. Kıraat, aynı kelime üzerinde med, kasr, hareke, sükûn, nokta, îrab gibi hususlarda olan değişikliktir. Kelimenin harf bünyesinde, madde ve lafızda değişiklik yoktur. Başlangıçta nokta ve harekelemeden yoksun olan Arap alfabesi kıraat farklılıklarının oluşmasına neden olmuştur.¹⁵⁴

Genelde kıraatlar, sıhhat bakımından, sahih kıraatlar ve sahih olmayan kıraatler olmak üzere iki kısma ayrılmışlardır. Sahih kıraatlar; senedi sahih olup bir vecih ile de olsa Arap dili gramerine ve hattı da, ihtimalen bile olsa Mesâhif-i Osmaniye’ye uygun olan kıraatlere denir. Sahih olmayan kıraatler ise; yukarıdaki şartlardan birinin eksik olduğu durumda ortaya çıkar. Bu durumda bunlar, ahad, şâzz, mevdu, müdrec kıraatlar... diye adlandırılır.¹⁵⁵

Rasulullah’tan Kur’an’ı okumuş olan sahabe, O’nun vefatından sonra değişik beldelere dağılarak Resulullah’tan öğrendiklerini insanlara aktarıyorlardı. Bu aktarımda sahabeden bir kısmı tek kıraat üzere okuyup öğretirken diğer bir kısmı da daha farklı kıraatleri okuyup çevrelerindeki insanlara sunma yolunu tercih etmiştir. Ancak takip

¹⁵³ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XIV,104-108; 275-277.

¹⁵⁴ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s.102.

¹⁵⁵ Karaçam, İsmail, *Kıraat İlminin Kur’an Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, İFAV Yay., İstanbul 1996, s.83-87.

eden yıllarda bu konu üzerinde negatif cereyanların -şâzz kıraatler- çıkması üzerine bu ilim kaideleriyle tespit edilmeye başlanmıştır.¹⁵⁶

Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasında önemli bir yere sahip olan kıraat ilmi ve kıraat farklılıkları müfessirlerin, tefsirlerinde çokça ele aldıkları bir husustur. Müfessirimiz Ettafeyyiş de, tefsirinde kıraat ilmiyle alakalı mâlumâta birçok yerde yer vermiştir. Tefsirinin mukaddimesinde de değindiği gibi, tefsirini yazarken Nâfi' kıraatına itimat etmiştir.¹⁵⁷ Tefsirinde, kurra imamlara, bazı sahabelere, tabiûna ve ehl-i beyte nisbet edilen kıraat çeşitlerini bulmak mümkündür. O kıraat farklılıklarına işaret etmekle birlikte, zaman zaman bu farklılıktan kaynaklanan anlam ve irab değişikliklerini de açıklamıştır.

Teyşîru't-Tefsîr'in birçok yerinde sahabeye nisbet edilen kıraatler zikredilmiştir. Mesela Müzzemmil Sûresinin ilk âyeti buna örnektir. Ettafeyyiş bu âyeti şu şekilde tefsir etmiştir : “ يَا أَيُّهَا الْمَزْمَل ” âyetindeki “ الْمَزْمَل ” ifadesinin aslı, Ubeyy b. Ka'b'ın da okuduğu gibi “ الْمُتَزْمَل ” dir. Çünkü “ müzzemmil ” örten anlamında “ mütezemmil ” ise örtünen anlamındadır. Hz. Peygamber ilk vahiyden sonra Hira mağarasından indiğinde eşi Hz. Hatice'ye “ beni ört ” anlamına gelen “ زَمِّلْنِي ” ifadesini kullanmıştır.¹⁵⁸

Müfessirimizin ehl-i beyt'ten verdiği kıraat çeşidine örnek olarak Mutaaffîfîn Sûresinin 6. âyetini örnek olarak verebiliriz. “ يَوْمَ يَقُومُ النَّاسُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ ” âyetinde geçen يوم kelimesi Zeyt b. Ali kıraatine göre mübtedası mahzûf olan bir haber olduğu için merfu'dur.¹⁵⁹

Müfessirimiz bazen de kıraati sahibine (kurrasına) isnat ederek verir. Hadîd Sûresi 23. âyetin tefsiri bu şekildedir. O bu âyeti tefsirinde şöyle demiştir: “ لِكَيْلَا تَأْسَوْا ” âyetinde geçen “ آتَاكُمْ ” ifadesindeki hemzeyi Kurra Ebû Amr b. el-'Ala' medd (uzatma) olamayacak şekilde okumuştur.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Karaçam, a.g.e., s. 91-93.

¹⁵⁷ Ettafeyyiş, *Teyşîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 7.

¹⁵⁸ Ettafeyyiş, *Teyşîr*, Vizâretü't Tûrâs, XIV, 224.

¹⁵⁹ Ettafeyyiş, *Teyşîr*, Vizâretü't Tûrâs, XV, 22.

¹⁶⁰ Ettafeyyiş, *Teyşîr*, Vizâretü't Tûrâs, XIII, 155.

Ettafeyyiş, bazen de kurrayı zikretmeden kıraati “ كما قرأ البعض ” diyerek verir. Buna örnek olarak Vakı’a Sûresinin 79. âyetini verebiliriz. Müfessirimiz “ لَا يَمْسُهُ ” âyetini tefsir ederken şöyle demiştir: bazılarının okuduğu gibi bunun aslı “ المتطهرون ” dir.¹⁶¹

Müfessirimiz, bazı kıraatların tilâvet için olmayıp tefsiri takviye mahiyetinde olduklarını belirtmiştir. Âl-i İmran Sûresinin 127. âyeti bu minvaldedir. Ettafeyyiş söz konusu âyeti tefsirinde şöyle demiştir: (أَوْ يَكْبِتُهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ) âyetindeki (يَكْبِتُهُمْ) ifadesi, kıraat-ı mukavviye olarak (يَكْبِدُهُمْ) şeklinde de okunmuştur. Zannımızca bu okunuş, tilâvet şeklinde bir okunuş olmayıp tefsir kıraatı şeklindedir.¹⁶²

Teysîru-t Tefsîr’de kıraat farklılıklarıyla ilgili olarak bazen de kabîle lehçelerinden örnekler verilmiştir. Yusuf Sûresi 36. âyet bu kabildendir. Müfessir bu âyetin tefsirinde şöyle dermiştir: (إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا) burada geçen (خَمْرًا) ifadesi Ubeyy ve İbn-i Mesud tarafından (عِنَابًا) şeklinde tefsir edilmiştir. Çünkü Uman ve Ğassan lehçelerinde عنب kelimesi ilk zamanlarda خمر anlamında kullanılmıştır. Nitekim Ubeyy ve Abdullah âyetteki bu ifadeyi (أَعْصِرُ عِنَابًا) şeklinde okumuştur.¹⁶³

e. İ’câzu’l Kur’an:

Sözlükte “gücü yetmemek, yapamamak” anlamındaki “acz” kökünden türetilen “i’câz” kelimesi “âciz bırakmak” demektir. Terim olarak genellikle “Kur’ân’ın sahip bulunduğu edebi üstünlük ve muhtevâ zenginliği sebebiyle benzerinin meydana getirilememesi özelliği” diye tanımlanır. Bu tanım da yer alan edebî üstünlük birinci derecede Arap diline vâkıf olan edipleri ilgilendirirken muhteva üstünlüğü bunlarla birlikte bütün aklıselim ve ilim sahibi insanları ilgilendirmekte ve böylece Kur’ân’ı evrensel bir ilâhi bir mesaj haline getirmektedir.¹⁶⁴

“İ’câzu’l-Kur’ân bir isim tamlaması olarak Kur’ân’ın meydan okuduğu şeyi getirmelerinde mahlukâtı âciz bırakmasını ifâde eder. Lâkin söylenen bu âciz kılma bizzat maksut değildir. Maksut olan bunun lâzımıdır ki, o da bu kitabın hak ve onu

¹⁶¹ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XIII, 104.

¹⁶² Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, II, 165.

¹⁶³ Ettafeyyiş, *Teysîr*, thk. İbrahim b. Muhammed Talay, VII, 120.

¹⁶⁴ Yavuz, Yusuf Şevki, “İ’câzu’l-Kur’an”, *DİA*, XXI, 403.

getiren Rasûl'ün sâdık olduğunu meydana çıkarmaktır. Peygamberin bütün mu'cizelerinde durum böyledir.”¹⁶⁵

Kur'an'ın mu'ciz olduğu, belâğat ve fesahatın en yüksek mertebesinde bulunduğu hiç şüphesizdir. Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamberin en büyük ve ebedî mucizesi olduğunu herkes kabul eder. Ancak ulema i'caz'ın vechi ve hangi hususlarda olduğu, yani i'caz'ın tefsirinde ihtilafa düşmüşlerdir.

“Kur'an'ın i'câzı pek çok yönlerde tecelli eder. Onun i'câzını sadece dili, üslûbu ve fesâhatında aramak hatadır. Onun telifi, ihtiva ettiği ilimler ve maârif, kevnî ilimlerdeki yeri, islah siyaseti, gaybî haberleri, Peygamberi azarlayan âyetlerin bulunuşu, Peygamberlerin bile ona benzer bir eser meydana getiremeyişi gibi daha pek çok yönlerde i'câz aranılabilir.”¹⁶⁶

Müfessirimizin Kur'an'ın i'câzı ile ilgili görüşleri, bu konuyla bağlantılı âyetlerde kendini göstermektedir. Mesela o, Hud Sûresi 13. âyetini tefsirinde şöyle demektedir: **أَمْ يَقُولُونَ تَرَاهُ قُلْ فَاْتُوا بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ مَفْتَٰرِيٰتٍ وَّادْعُوْا مَنْ اِسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُوْنِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صٰٰدِقِيْنَ** “Yoksa "onu (Kur'an'ı) uydurdu" mu diyorlar? De ki: "Eğer doğru söyleyenler iseniz, haydi Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini de (yardıma) çağırıp, siz de onun gibi uydurma on sûre getirin." “Bu âyette geçen (**بِعَشْرِ سُوْرٍ مِّثْلِهِ**) ifadesiyle; fesâhat, belâğat, hikmetler ve gâipten haberler konusunda Kur'an'ın bir benzerinden bahsedilmektedir. Kur'an, kâfirlere ilk olarak İsra Sûresinde, onun tamamını getirmeleri noktasında bir meydan okumada bulunmuştur. Bundan âciz kaldıkları zaman, bu âyette, benzeri on sûre getirmeleri için meydan okumuştur. Ki bu meydan okuma, Medine'de nazil olan Bakara Sûresindeki tek bir sûreyle meydan okumadan daha önce vuku bulmuştur. Mesela bir kimse sana bir dirhem vermekten aciz ise ona “bana on dirhem versene” diyemezsin. İşte bu yüzden on sûreyle olan meydan okuma tek bir sûreyle olandan daha önce meydana gelmiştir.”

“Müberred şöyle demektedir: Bakara ve Yunus sûrelerinki meydan okumalarda (**مِثْلِهِ**) ifadesi aynı anlamdadır. Burada kastedilen fesâhat, belâğat, gelecekte haber verme ve hükümler ile meydan okumadır. Hud sûresindeki (**مِثْلِهِ**) ifadesinden kasıt ise

¹⁶⁵ Sofuoğlu, Mehmet, *Tefsire Giriş*, Çağrı Yay., İstanbul 1981, s. 116.

¹⁶⁶ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 163.

sadece fesâhat ve belâğat açısından meydan okumadır. Burada mana ve fazlası söz konusu değildir. Bu görüş zayıf bir görüştür. Bu açıdan bütün söz konusu âyetler eşittir ve aralarında meydan okuma noktasında bir farklılık yoktur.”

“Bu konuyla ilgili önemli gördüğüm bir görüşüm de şudur: Eğer bu sözlerin benim tarafımdan uydurulmuş sözler olduğunu düşünüyorsanız, sizin de uydurma bir şeyler söylemenizde aciz kalmamanız gerekir. Çünkü uydurma yalan sözler söylemek, onlar için bir sınır söz konusu olmadığından daha kolaydır. Ki siz şiirlerle atışmaya alışkınsınız ve bu yönüyle benden daha kuvvetli ve beliğsiniz.”¹⁶⁷

Ettafeyyiş yine Kur'an'ın icâzıyla ilgili olarak Bakara Sûresi 23. âyeti tefsirinde şöyle demektedir: (وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ) “Eğer kulumuza (Muhammed'e) indirdiğimiz (Kur'an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin.” “Yani öyle bir sûre ki, belâğat, te'lifinin güzelliği ve gelecekte doğru haberler vermesi cihetiyle onunla (Kur'an ile) eş değer bir sûre olsun. Ki o bizim indirdiğimiz sûre, okuma yazması olmayan ummî bir peygamber tarafından size tebliğ edildiği halde nasıl olurda bunu (Kur'anı onun söylediğini) iddia edebilirsiniz.”

“Bu âyette geçen (بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ) ifadesindeki zamir Hz. Peygambere değil, Kur'an'a merci'dir. Dolayısıyla, Kur'an-ı Kerim'de de âyet sayısı en az olan sûreler, Kureyş, Kevser, Nasr ve Asr sûreleri gibi üç âyet olan sûrelerdir. Hatta Nasr ve Kureyş sûrelerinin iki âyet oldukları da kabul edilmiştir.”¹⁶⁸ Burada müfessirimiz, âyette geçen (بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ) ifadesiyle, Allah'ın meydan okumasında en kısa sûrelerin de kastedildiğini ifade etmiştir.

f. Sûreler ve Âyetler Arasındaki Münâsebet:

“Kur'an-ı Kerim'in vahiy yoluyla gelen âyetlerinin tertibi bizzat tevkîfidir. Yani bizzat Peygamberin emriyle tertip edilmiştir. Bir âyet nazil olduğunda, O'nun hangi sûreye ait olduğunu ve bu sûrenin de neresine konulacağını bildirir ve yazılmasını kâtiplere emrederdi.

¹⁶⁷ Ettafeyyiş, *Teysir*, thk. İbrahim b. Muhammed Talay, VI, 351-352.

¹⁶⁸ Ettafeyyiş, *Teysir*, Vizâretü't Tûrâs, I, 35.

Bizzat Hz. Peygamber tarafından tertip edilen âyetler ve bunların ihtiva ettiği kelimeler arasında büyük bir tenâsüb ve insicâm mevcuttur. Bu durum o'nun mu'ciz bir kitap oluşunun neticesidir.”¹⁶⁹

“Kur’ân-ı Kerim’in mübârek âyetleri, sûreleri ve fatihâleriyle hâtimleri arasında pek latîf bir münâsebet, bir insicâm, bir hüsn-i tertib vardır. Bazı âyetlerin veya sûrelerin arasındaki münâsebet ilk nazarda görülmeyebilir. Fakat nüzûl sebeplerine, makam muktezâsına, muhatabların vecihlerine, muhitin ve zamanın icaplarına, muhatabların rûhi hallerine muttali olanlar, bunların aralarında ne kadar mükemmel bir münâsebet bulunduğunu derhal anlarlar.”¹⁷⁰

“Âyetler çeşitli zamanlarda ve çeşitli sebeplere binâen nâzil olmakla beraber, aralarında öyle bir irtibât var ki, onlardan birini oynatmak mümkün değildir. Belâğat ve âhenk bakımından Kur’ân’ın böyle bir insicama sahip olması o'nun ebedi bir mu'cize olduğunun delilidir. Ayrıca sûreler de rastgele sıralanmış değildir. Bunların arasında da uyum ve ahenk mevcuttur.”¹⁷¹

Müfessirimiz Ettafeyyiş de, sûreler ve âyetler arasındaki münâsebete çok derinlere inmeden yüzeysel olarak temas etmiştir. Şimdi Teysîru't-Tefsîr'de tespit edebildiğimiz bu örnekler bakmaya çalışalım.

Sûreler arasındaki münasebete örnek olarak Hûd Sûresi ile Yusuf Sûresi arasındaki münasebeti verebiliriz. Bu iki sûre arasındaki münasebetle ilgili olarak Ettafeyyiş şöyle demektedir: “Allah Teâlâ, Yusuf Sûresini, içinde hikmetler ve ibretler olması, yöneticilerin umûmî maslahatlarını zikretmesi, kadınların hilelerini dile getirmesi, af ve sabırdan bahsetmesi itibarıyla kıssaların en güzeli şeklinde isimlendirmiştir. Cennet ehli Yusuf sûresiyle huzur bulurlar. Çünkü onda hüznün verici bir konu mevzu bahis değildir. Bu sûreden önce inen Hûd Sûresi ise hüznün verici konularıyla Hz Peygamberi yaşlandırmıştı. İşte hemen akabinde Yusuf Sûresi inzal olunarak O'nun ve müminlerin hüznlerini azaltmış ve onlara teselli vermiştir.”¹⁷²

¹⁶⁹ Aydemir, Abdullah, *Büyük Türk Bilgini Şeyhulislam Ebûssuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, DİB Yay., Ankara 1993, II. Baskı, s. 239-240.

¹⁷⁰ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, I, 122.

¹⁷¹ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 204.

¹⁷² Ettafeyyiş, *Teysîr*, thk. İbrahim b. Muhammed Talay, V, 65.

Yine sûreler arasındaki münasebetle ilgili Ettafeyyiş, Tûr Sûresi ile Necm Sûresi arasındaki münasebete değinmiştir. O, Necm Sûresi'nin baş tarafında şöyle demiştir: Bu sûreden önceki sûrenin son âyeti (وَمِنَ اللَّيْلِ فَسَبَّحَهُ وَإِدْبَارَ النُّجُومِ) “nucûm” kelimesiyle son bulmuştur. Bu sûre de “necm” kelimesiyle (وَالنَّجْمُ إِذَا هَوَىٰ) başlamıştır. Bu ise sûreler arasındaki münasebet açısından güzel bir latîfedir.¹⁷³

Âyetler arasındaki münasebet konusunda da Teysîru't-Tefsîr'de örnekler bulunmaktadır. Mesela İsrâ Sûresi'nin 8. ve 9. âyetleri arasındaki münasebet bu kabildendir. İsrâ Sûresi'nin 8. âyetinde şöyle buyrulmaktadır: عَسَىٰ رَبُّكُمْ أَن يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُدْتُمْ “Umulur ki Rabbiniz size merhamet eder. Eğer yine eski duruma dönerseniz, biz de (cezaya) döneriz. Biz cehennemi kâfirlere bir zindan yapmışızdır.” Bu âyetin kendisinden sonra gelen âyetle olan irtibatını ve münasebetini müfessirimiz şöyle açıklamaktadır: “Allah Teâla bu sûrede buraya kadarki bölümde isra hadisesinden, Tevrat'taki bazı haberlerden ve Hz. Musa'dan bahsetmiş ve Kur'an-ı Kerim'e senâda bulanarak (bir nevi insanların kurtuluş yoluna işaret ederek) hemen akabinde şu âyeti zikretmiştir: إِنَّ هَٰذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي “Gerçekten bu Kur'an en doğru olan yola götürür.”¹⁷⁴

Yine âyetler arasındaki münasebetle ilgili olarak Tesîeu't Tefsir'de Kâf Sûresi 3. ve 4. âyetler arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir. أَنْدَا مِتْنَا وَكُنَّا تُرَابًا ذَٰلِكَ رَجْعٌ بَعِيدٌ “Öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman mı (dirilecekmişiz)? Bu, akla uzak (imkansız) bir dönüştür!” Bu âyetin kendisinden sonra gelen âyetle olan irtibatını ve münâsebetini müfessirimiz şöyle açıklamaktadır: Kâfirlerin yeniden dirilişi inkârının en önemli delili, öldükten sonra bedenin parçalanması ve yok olmasıdır. Allah onların bu düşüncelerine, O, yok olan ve parçalanan her şeyin nasıl tekrardan bir araya getireceğini bilir, İşte bu sebeple bir sonraki âyette şöyle buyurmuştur: قَدْ عَلِمْنَا مَا تَنْقُصُ الْأَرْضُ مِنْهُمْ وَعِنْدَنَا كِتَابٌ حَفِيظٌ “Şüphesiz biz, toprağın; onlardan neleri eksilttiğini bilmekteyiz. Yanımızda (o bilgileri) koruyan bir kitap vardır.”¹⁷⁵

Âyetler arasındaki münasebete son örnek olarak da Ahzap Sûresi'nin 56. âyetini verebiliriz. Bu âyette şöyle buyrulmaktadır: إِنَّ اللَّهَ وَمَلَائِكَتَهُ يُصَلُّونَ عَلَى النَّبِيِّ يَا أَيُّهَا

¹⁷³ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, XII, 523.

¹⁷⁴ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, VII, 129.

¹⁷⁵ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, XII, 409.

الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber'e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selam edin.” Bu âyetin tefsirinde müfessirimiz şöyle demektedir: Bu âyetin kendisinden önceki âyetle irtibatı bulunmaktadır. Şöyle denilmek istenmektedir: Allah, melekleri (–ki onlar en faziletli varlıklardandır) o peygambere salavat edip destek olurlarken, siz nasıl olur da onu üzer ve ona eza edersiniz.¹⁷⁶

g. Mübhemâtü'l Kur'an:

“Mübhem kelimesi, kapalı olmak, anlaşılması ve kavranması zor olan ayırıcı bir özelliği olmayan ifâde, kendinden maksadın ne olduğu açık seçik belli olmayan söz ve ifâdeler anlamlarına gelmektedir.”¹⁷⁷

Kur'ân-ı Kerim'de açık olarak isimleri bildirilmeyip de, zamirler veya ism-i mevsuller ile gösterilen kadın ve erkekler olduğu gibi; bir kabile, topluluk, cin veya melek gibi varlıklar ve mekanlar da olduğu görülmektedir. Bunları gösteren zamir veya ism-i mevsullerin kimlere dalalet ettiğini bilebilmek kolay bir şey değildir. Bu konuda Kur'ân ilimlerinin bir bölümü olup bu müphemleri bilmenin kaynağı da genellikle nakle dayanmakta ve re'yin burada rolü olmadığı söylenmektedir. Âlimler bu konuya önem vermişler, bu hususta tefsirlerde bilgiler verilmiş ve hatta bu konuda müstakil eserler meydana getirilmiştir. Müphemler hakkındaki bilgiler, nakle dayandığına göre o haberlerin sağlam senetlerle Hz. Peygambere, sahabeye veya tabiilere ulaşması gerekmektedir.¹⁷⁸

Mübhem bırakılan âyetleri belirlemeye çalışan müfessirimizin bu konuda tefsirinde yer alan örneklerinden bazıları şöyledir:

Yasin sûresi 20. وَجَاءَ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى قَالَ “Şehrin öbür ucundan koşarak bir adam gelmiş ve şöyle demişti...” âyetinin tefsirinde Ettafeyyiş, ismi belli olmayan şehrin Antakya; koşarak gelen ve kim olduğu belli olmayan kişinin de İbn-i Abbas ve Ka'b'a göre Habib En-Neccâr olduğunu söyler. Yine rivâyetlere göre onun put yapan bir heykeltıraş olduğunu fakat putlara tapmadığını, tapsa bile bunun iman

¹⁷⁶ Ettafeyyiş, *Teyisîr*, Vizâretü't Tûrâs, X, 305.

¹⁷⁷ Bilmen, a.g.e., I, 120.

¹⁷⁸ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 186.

etmeden önce olduğunu zikreder. Daha sonra “o koşup gelen adam, cüzzamlı biriydi” rivâyetini aktarır ve onun Allah tarafından nasıl iyileştirildiğini anlatır.¹⁷⁹

Yine, Kehf sûresi 60. وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِفَتَاهُ لَا أَبْرَحُ حَتَّى أَبْلُغَ مَجْمَعَ الْبَحْرَيْنِ أَوْ أَمْضِيَ حُقُبًا “...Hani Musa beraberindeki gence şöyle demişti: iki denizin birleştiği yere kadar durmayacağım ya da uzun zaman gideceğim demişti” âyetinde müfessirimiz, meşhur olan rivâyete göre bu gencin Yûşâ ibn-i Nûn (Elyasâ) olduğunu ve Hz. Musa’nın hizmetinde çalıştığını, zaten bu yüzden “feta” diye isimlendirdiğini, çünkü eski Araplarda hizmetkârların bu şekilde adlandırıldığını söylemiş ve bu gençle ilgili farklı rivâyetleri aktarmıştır. Bu gençle ilgili haberleri aktardıktan sonra, âyette geçen “iki deniz” in ne olduğu ile ilgili rivâyetlere uzun uzun tefsirinde yer vermiştir.¹⁸⁰

Kur’an’ın müphemleri ile ilgili Teysîru’t-Tefsîr’de son örnek olarak Mûminûn sûresi 50. وَجَعَلْنَا ابْنَ مَرْيَمَ وَأُمَّهُ آيَةً وَآوَيْنَاهُمَا إِلَى رَبْوَةٍ ذَاتِ قَرَارٍ وَمَعِينٍ “Meryem oğlu İsa’yı ve annesini büyük bir mucize kıldık ve her ikisini de oturmaya elverişli akarsulu yüksek bir yere yerleştirdik” âyetinin tefsirinde Ettafeyyiş, buradaki tepenin bazıları tarafından Beytü’l-Makdis olduğu, bazılarının da Ka’bu’l-Ahbar’dan naklen o yerin arzın semaya on sekiz mil yaklaştığı mekan olduğunu, İbn-i Abbas’a göre de oranın Dimaşk olduğunu aktarmıştır.¹⁸¹

Teysîru’t-Tefsîr’de yukarıda verdiğimiz örneklerdeki gibi Kur’an’ın mübhem yerlerini açıklayan birçok rivâyete, bazen üzerine yorum yapılarak bazen de yorumsuz bir şekilde bol miktarda rastlamak mümkündür.

B– DİRÂYET YÖNÜNDEN TEYSÎRÜ’T TEFSÎR’İN ÖZELLİĞİ

Tefsirin, genel olarak rivâyet ve dirâyet tefsîri diye ikiye ayrıldığını daha önce belirtmiş ve rivâyet tefsîrini açıklamıştık. Burada ise diğer çeşidini yani dirâyet tefsîrini îzâh etmeye çalışacağız. Aklî/ma’kûl yani ictihâdî tefsîr veya et-tefsîr bi’r re’y adı da verilen dirâyet tefsîri, nakledilerek verilen rivâyetlerin yanında bir de dil, edebiyat, din,

¹⁷⁹ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XI, 25-26.

¹⁸⁰ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, VII, 381-384.

¹⁸¹ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, IX, 30.

mezhep ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsir şeklinde tanımlanmıştır. Bu, dirâyet tefsîr türünün rivâyetlerinden hiç bahsetmediği anlamına gelmediği gibi rivâyet tefsîrinin de re'ye başvurmadığı, dirâyetten istifâde etmediği anlamına gelmemektedir.¹⁸²

Hız.Peygamber'in vefatı ve Asr-ı Saadet'in sona ermesiyle, değişen şartlara ve ihtiyaçlara Kur'ân-ı Kerim'in cevap verebilmesi için bir ilmî harekete ihtiyaç duyulmuştu. Bu durum, tarihî süreçte rivâyet kaynaklarıyla birlikte re'y ve içtihada önem veren müfessirlerin ve onlara ait eserlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. "Re'y Tefsiri" diye de anılan bu ilmî hareket, bir kısım âlimlerce reddedilip caiz olmadığı söylenirken, diğerlerince benimsenmiş, hatta gerekli olduğu vurgulanmıştır. Bu ilmî hareketi, bir delil olmaksızın müfessirin kendi re'y ve içtihadı ile Kur'ân-ı Kerim'in âyetlerini yorumlama çabası şeklinde anlayanlar, caiz olmadığını savunmuşlardır.¹⁸³

Âlimlerimiz re'y tefsiri yapacak kimseler için bazı ilimleri bilmeyi şart koşmuşlardır. Bunlar: Lugat, Nahv, Sarf, Belegât, Kelâm, Fıkıh, Kur'ân ilimlerinden bazıları, leddünnî ilmi vs.¹⁸⁴

Müfessir Muhammed b. Yusuf Eттаfeyyiş'in eseri Teysîru't-Tefsîr de, dirâyet tefsir metodu içine giren örneklerle doludur. Arapçaya çok iyi hâkim olan Eттаfeyyiş, âyetleri tefsir ederken Arap dilinin bütün inceliklerinden istifade etmiş ve eserinde Arap dili kuralları içine giren birçok konuya yer vermiştir. Bunun yanında, İbâziyye mezhebinin sıkı bir savunucusu olan müfessirimiz, birçok konuda (özellikle îtikâdi konularda) mezhebinin görüşleri doğrultusunda âyetleri tefsir etmekten kaçınmamıştır. İşte Eттаfeyyiş'in bütün bu özellikleri, onun tefsirinin dirâyet yönünün de kuvvetli olmasında etkili olmuştur. Şimdi biz de, dirâyet ilimleri açısından Teysîru't-Tefsîr'i alt başlıklar içinde incelemeye çalışalım.

1. Kelâmî Açıdan Teysîru't-Tefsîr:

İslâm Dini'nin inanç esasları ile ilgili meydana gelebilecek çeşitli şüpheleri

¹⁸² Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 230; Bilmen, a.g.e., I, 107-108.

¹⁸³ ez-Zehabi, *et-Tefsîr ve'l Müfessirîn*, I, 253-254; Turgut, a.g.e., 50.

¹⁸⁴ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Zehabi, a.g.e., I, 255-260.

kesin deliller kullanarak ortadan kaldırmayı amaçlayan ilim dalına “kelâm” denir.¹⁸⁵ Kelâm ilmi, diğer dînî ilimler gibi bidâyette müstakil bir ilim değilken, daha sonra inançla ilgili konuların savunulmasının zarureti binaen doğmuş ve gelişerek günümüze kadar gelmiştir. Tarih boyu müfessirlerin büyük bir çoğunluğu, mensubu olduğu mezhebin inanç ve görüşlerinin doğruluğunu te’yid için Kur’ân-ı Kerim’den delil aramışlar, dolayısıyla tefsirlerinde kelâm konularına az veya çok yer vermişlerdir.

Vahyin kesilmesi, Müslümanlar arasında çıkan siyâsî ve dînî ihtilaflar, nasslardan dînî hükümler çıkarma zarûreti, nasslardaki mübhemliğin farklı şekillerde anlaşılması ve İslâm’ın insanlara tanıdığı fikir ve vicdân hürriyeti gibi dâhilî nedenler; yabancı din ve kültürlerin te’sîri ve felsefî akımların etkisi gibi hâricî sebepler kelâmın ortaya çıkmasını hazırlayan etkenlerdir.¹⁸⁶ İşte bu vb. nedenlerden ötürü neşvü nemâ bulan siyâsî ve îtikâdî mezheplerden biri olan Hâricîlik’in İbâziyye fırkasına mensup olan Ettafeyyîş, âyetleri tefsîr ederken kelâmî zâviyeden de onları ele alıp incelemektedir.

Son dönem İbâzi düşünürlerin en önemlilerinden olan Ettafeyyîş’in, Ehl-i sünnet’ten farklı yanlarının en bâriz şekilde ortaya çıktığı alan, bu bölümde araştırmamızın konusu olan îtikâdî alandır. İşte bu sebepten ötürü, onun kelâmî görüşleri, araştırmamızda önemli bir yere sahiptir.

Mezhebinin sıkı bir taraftarı ve davetçisi olan müellif, eserinin mukaddimesinde kendisini tanıtırken İbâziyye’nin Vehbiye koluna bağlı olduğunu da vurgulamıştır.¹⁸⁷ Yine tefsirinin birçok yerinde âyetleri açıklarken “mezhebimiz İbâziyye’ye göre...” diyerek İbâziyye mezhebinin konuya yaklaşımını açık ve net bir şekilde ifade etmiştir.

İbâziyye müntesiplerini istikâmet ve hakk ehli olarak gören Ettafeyyîş, Müslümanların parçalanmalarına ve düşmanları karşısında küçük duruma düşmelerine sebep olarak, Müslümanların İbâziyye prensiplerine sınıksız sarılmamalarını göstermiştir. Mesela Enfal Sûresi 46. âyetini tefsirinde konuyla bağlantılı olarak şöyle demektedir: **“Allah’a ve Resûl’üne itaat edin ve وَلَا تَنَازَعُوا فَعَفَا غَافِلُكُمْ وَتَذُوبُ رِيحِكُمْ”**

¹⁸⁵ Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*, Damla Yay. İstanbul 1996, s.47.

¹⁸⁶ Gölcük, Şerafettin; Toprak, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, 4.Baskı, Konya 1998, s.20.

¹⁸⁷ Ettafeyyîş, *Teyisîr*, Vizâretü’t Tûrâs, I, 5.

birbirinizle çekişmeyin. Sonra gevşersiniz ve gücünüz, devletiniz elden gider.”
“Bütün Müslümanlar usulde mezhebimize geri dönseler ve ihtilaflara hiç olmamış gibi göz yumsalar, tek bir güç olurlar ve ehl-i şirke galebe çalarlar.”¹⁸⁸

Şimdi, müfessirimizin İbâzi yönünü en açık bir şekilde ortaya koyan kelâmî konulara yaklaşımını birkaç alt başlık içinde ele almaya çalışalım.

a. Teysîru't-Tefsîr'de Muhtelif Kelâmî Meseleler:

i. Sıfatlar Konusu:

Müfessirimiz Muhammed b. Yusuf Ettafeyyîş, kelâmî konuların tartışılmaya başlandığı günden bugüne kadar Müslümanlar arasında ciddi bir ihtilaf konusu olan sıfatlar konusunda “tenzih” prensibini merkeze alarak, bu konuları dilin inceliklerinden, mecazlardan ve isti'ârelerden yararlanarak te'vil etme yolunu tercih ettiğini mülâhaza etmekteyiz.

Kelâmî konularda İbâziyye mezhebinin prensiplerinden ayrılmayan müfessirimiz, müteşâbih sıfatlarda te'vilin zarûriyetiyle ilgili olarak şöyle demektedir: “Te'vil bir müfessiri için ilmin ve nûr'un kaynağıdır. Selefî birçoğu bu tür ifadeleri, üzerinde oynamadan zâhiri üzerine bırakmayı ve onu te'vil etmemeyi gerekli görmüşlerdir. Fakat İbn-i Abbas gibi birçok sahabe bu ifadeleri tevil etmekten geri durmamışlardır. Hatta diyebiliriz ki, (لَيْسَ كَمِثْلِهِ شَيْءٌ) ifadesi tevilin gerekliliğini doğrulayan bir ifadedir.”¹⁸⁹

Şimdi Kur'an'ı Kerim'de, bazı âyetlerde Allah Teâlâya izâfe edilen lafızlara, müfessirimizin tevil merkezli yaklaşımlarını teker teker ele almaya çalışalım:

-- (الوجه) : Kur'an'ı Kerim'in birçok yerinde Allah'a izafe edilerek kullanılan الوجه kelimesini Ettafeyyîş, “Allah'ın zâtı” olarak tevil etmiştir. Bakara 115. âyeti (فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ) ve Rahman Sûresi 27. âyeti (وَيَبْقَى وَجْهُ رَبِّكَ) tefsirlerinde,

¹⁸⁸ Ettafeyyîş, *Teyssîr*, Vizâretü't Tûrâs, IV, 376.

¹⁸⁹ Ettafeyyîş, *Teyssîr*, Vizâretü't Tûrâs, XIV, 30-31.

47. âyeti (وَالسَّمَاءَ بَنَيْنَاهَا بِأَيْدٍ) tefsirlerinde geçen اليد kelimesini yukarıda zikrettiğimiz şekilde tevil etmiştir.¹⁹⁴

-- (الفوقية) : Kur'an-ı Kerim'de فوق mekân zarfı Allah'a izâfe edilerek birkaç yerde geçmektedir. Allah'ın mekandan münezzehliğini vurgulayan Ettafeyyiş, bu ibareden kastedilenin, O'nun şânının yüceliği (ulviyeti) ve mutlak hakimiyeti olduğunu ifade etmiştir. Mesela Enam Sûresi 18. âyeti (وَهُوَ الْقَاهِرُ فَوْقَ عِبَادِهِ) "O, kullarının üstünde mutlak hakimiyet sahibidir." tefsirinde şöyle demektedir: "Burada فوق kelimesinden kasıt duyu olarak hissedilen bir mekan değil O'nun şânının yüceliğidir. Cümle, isti'âre temsiliyyedir. İfadenin ulviyet ve hâkimiyetten kinaye olduğu da söylenmiştir."¹⁹⁵

-- (الساق) : Bu lafız Kur'an-ı Kerim'de Kalem Sûresi 43. âyetinde (يَوْمَ يُكْشَفُ عَنْ سَاقٍ وَيَذْعُونَ إِلَى السُّجُودِ) Allah'a izâfe edilmeden kullanılmıştır. Fakat üzerinde teşbih ve teccim merkezli tartışmalar olmuştur. Müfessirimiz ayak topuğunun üzerinde kalan kısma ساق denildiğini söyledikten sonra, bu ifadenin Kur'an-ı Kerim'de, bir işin (kıyamet gününün) şiddetinden kinâye olarak kullanıldığını ifade ettikten sonra şöyle demiştir: "Allah'a ساق isnat eden şirke düşmüştür. Biz bu ve bunun gibi ifadeleri vahdâniyyete uygun olarak tevil ederiz. Aksi bir durumu teyit eden bir delil Sahihayn'da geçse bile kabul etmeyiz ve onun mevzû' olduğuna hükmederiz."¹⁹⁶

-- (الاستواء) : Kur'an-ı Kerim'de birçok sûrede استواء kelimesi Allah'a izâfe edilerek kullanılmıştır ve bu kelimedden ne kastedildiği hususunda kelimciler arasında hep bir tartışma var ola gelmiştir. Müfessirimiz ise bu ifadenin geçtiği âyetleri tefsir ederken "istiva" kelimesini "otorite, galebe, kuvvet ve Allah'ın eşya üzerindeki tasarrufu ve tedbiri" şeklinde tevil etmiştir. Mesela Tâhâ Sûresi 5. âyeti (الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى) tefsirinde şöyle demektedir: "Allaha adına "arş" denilen büyük cismi yarattıktan sonra ona istiva etti, yani onu otoritesi altına aldı ve onu yönetti..."¹⁹⁷ Yine

¹⁹⁴ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, XII,293; XII, 478.

¹⁹⁵ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, III, 256.

¹⁹⁶ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, XIV, 77-79.

¹⁹⁷ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, VIII, 131-133.

Bakara 29. âyeti tefsir ederken, bu ifadeye farklı anlamlar verenler hakkında şöyle demiştir: “İstiva ifadesini zâhiri üzere anlayanlar helak olmuştur.”¹⁹⁸

-- (كَلَامُ اللَّهِ) : Allah’ın kelam sıfatı söz konusu olduğunda, tartışmaların odağını Kur’an-ı Kerim’in mahluk olup olmadığı konusu oluşturur. Müfessirimiz de bu konuyla bağlantılı herhangi bir âyeti tefsir ederken, mezhebinin kesin görüşüne tabi olarak Kur’an-ı Kerim’in ezeli olmayıp mahlûk olduğunu iddia etmiştir. Tefsirinin birçok yerinde bu konuya zaman zaman detaylı, zaman zaman da yüzeysel olarak birçok yerde değinmiş, konuyla bağlantılı âyetleri mezhebinin ve kendinin görüşüne delil olarak sunmuştur.

Mesela nesih ilgili tartışmaların olduğu âyetleri tefsir ederken, neshin varlığını Kur’an’ın mahlûk oğlunun bir kanıtı olarak zikretmiştir.¹⁹⁹

Yine Kur’an-ı Kerim’in i’câz yönünden bahseden İsrâ Sûresi 88. âyetini (قُلْ لَّئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ) tefsir ederken Kur’an’ın mahlûk olduğunu şu şekilde iddia etmiştir: “O Kur’an kendileri gibi mahlûk olduğu halde fesâhat ve belâğat açısından onun mislini getirmeye güç yetiremezler. Zaten kelâm-ı nefsinin sübûtuna dair ne aklî ne de naklî bir delil bulunmaktadır. Allah Kur’an’ı insanların kelamı cinsinden bir kelam kılmıştır ve onlara “getirin bir benzerini” demiştir. Onların cinsinden bie kelam olmadığı takdirde Kur’an’ın icaz yönünden bahsedilemezdi. İşte bu durum onun mahlûk olduğunu açık seçik ortaya koymaktadır.”²⁰⁰

Aynı şekilde Allah ile Hz. Musa’nın konuşmasından bahseden Araf Sûresi 143. âyeti (وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ) tefsirinde de aynı şeyleri söylemiş ve konuşma esnasında Allah’ın ağaçtan, havadan veya yeryüzünden kelamı yarattığını ve Hz. Musa’nın onu her cihetten işittiğini ifade etmiştir.²⁰¹

ii. Ru’yetullah Meselesi:

Allah’ın görülmesi meselesi âhirete taalluk eden bir durumdur. Çünkü bu dünyada Allah gözle görülemez. Nitekim Kur’ân’da “Gözler O’nu görmez; O, gözleri

¹⁹⁸ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, I,46.

¹⁹⁹ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, I, 151.

²⁰⁰ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, VII, 206.

²⁰¹ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, IV, 190.

görür. O, dünya gözüyle görülmez. Her şeyden haberdârdır.” (En’âm, 6/103) buyrulmaktadır. Havâric, Mu’tezile, Mürcie ve Zeydiye gibi fırkalar Allah’ın hem bu dünyada hem de âhirette görülemeyeceğini ileri sürerler. Bu hususta yukarıdaki âyeti delil olarak kabul ederler. Ancak Ehl-i sünnet’e göre Allah, bu dünyada değil; ama âhirette görülecektir. Bu konudaki delilleri de şu âyettir: **“O gün kimi yüzler parlayacaktır. Rablerine bakacaklardır.”** (Kıyâmet, 75/22-23) İbâzıyye ise Allah’ın görülmesi konusunda Ehl-i sünnet’in tam tersi bir görüşü, yani Allah’ın hem bu dünyada hem de âhirette görülmeyeceği görüşünü benimsemektedir.²⁰²

Ettafeyyîş de birçok konuda olduğu gibi bu konuda da mezhebinin sıkı bir takipçisi olmuş ve ru’yetullahı kabul etmemiştir. Konuyla ilgili âyetleri tefsir ederken, ru’yetullahı dil kurallarından yararlanma ve şiirle istihsat gibi delillerle reddetmiştir. Mesela konuyla ilgili tartışmaların odağı olan Kıyâmet Sûresi 22. ve 23. âyetleri tefsir ederken (وَجُوهٌ يُؤْمِنُ نَاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ) âyette geçen (نَاطِرَةٌ) kelimesinin انتظار anlamına geldiğini (yani, beklemek/ummak) ifade etmiş ve şöyle demiştir: “إِلَىٰ رَبِّهَا (نَاطِرَةٌ) âyetinde hasr yoluyla bir takdim bulunmaktadır. Bu da ifadenin “bakmak” anlamına gelmediğini göstermektedir. Ru’yeti kabul eden hiçbir kimse “bakma” durumunun sürekli olacağını iddia edemez. O yüzden burada kelime, Allah’ın rahmetini “beklemek/ummak” anlamına gelmektedir. Nitekim İmam Ali de Bakara 280. âyette geçen (فَتَنَظَرُ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ) ifadesine de “beklemek/ummak” anlamını vermiştir. Üzerinde ittifak edilen bir gerçek vardır ki “O’nun bir benzeri yoktur”. Dolayısıyla ru’yeti kabul etmek bu usûlü nakzetmek anlamına gelir.²⁰³ Başka âyetlerde de konuya temas eden²⁰⁴ ve aynı görüşleri serdeden Ettafeyyîş, Ehl-i sünnet’in ru’yetullah ile ilgili itibar ettiği hadislerin de mevzû’ olduğunu kabul etmektedir.

iii. Büyük Günah Meselesi:

İbâzıyye mezhebinin büyük günah işleyenin durumu ile ilgili tutumunu daha önceki bölümlerde zikretmiştik. İbâzıyye bu konuda Mutezîle gibi düşünmüş ve Ehl-i sünnet’ten farklı olarak büyük günah işleyenin nimet küfrü içine girdiğini ve ebedî

²⁰² Fığlalı, İbâdiye’nin Doğuşu, s. 134-135.

²⁰³ Ettafeyyîş, *Teyisîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XIV, 313.

²⁰⁴ Bkz. Ettafeyyîş, *Teyisîr*, Vizâretü’t Tûrâs, I, 81; IV, 190-193.

cehennemlik olduğunu kabul etmiştir. Müfessirimiz de bu görüşe sıkı sıkıya bağlanmış, eserinde ilgili âyetleri tefsir ederken bu minvalde görüş beyan etmiştir.

Mesela o, Bakara Sûresi 81. âyetini (**بَلَىٰ مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ**) “Evet, kötülük işleyip suçu benliğini kaplamış (ve böylece **şirke düşmüş**) olan kimseler var ya, işte onlar cehennemliklerdir. Onlar orada **ebedi kalacaklardır.** ”) tefsir ederken şöyle demektedir : “ Büyük günah olsun veya üzerinde ısrar edilen küçük günah olsun, hepsi bunun içine girer. Ehl-i sünnet’in dediği gibi burada şirki tahsis eden bir durum da söz konusu değildir. Onlara göre küçük günahlarda ısrar etmek sadece salih amelleri ihbat eder, tevhide zedelemes. Oysa küçük günahlarda ısrar edilip tövbe edilmezse, küçük günahlar sahibini çepe çevre sarar ve onu içinde ebedi kalacağı cehenneme sürükler.”²⁰⁵ Yine aynı sûrenin 275. âyetinde geçen (**وَمَنْ عَادَ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ**) kısmı tefsir ederken de büyük günah işleyen cehennemlik olduğunu vurgulamıştır.²⁰⁶

Allah’ın mağfiretinden ve affından bahseden âyetlerde de konuya temas eden Ettafeyyiş, büyük günah işleyen ebediyen cehennemlik olduğuna bu âyetlerde de değinmiştir. Mesela Ra’d Sûresi 6. âyeti (**وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَىٰ ظُلْمِهِمْ**) tefsirinde, “Tövbeyesiz mağfiret yoktur. Tövbe de, büyük günahlardan ictinâb edenin küçük günahları içindir. Küçük günahlarda ısrar edenlerin mağfireti noktasında da, bu âyette herhangi bir delil söz konusu değildir.” demektedir.²⁰⁷

iv. Şefâat Meselesi:

Şefâat; resûller, nebiler, âlimler ve Allah’ın izin vereceği diğer kimselerin, yine Allah’ın izniyle mü’minlerden bazı kimselerin günahlarının bağışlanmasını veya Allah katındaki derecelerinin yükseltilmesini talep etmeleridir.²⁰⁸ İlgili âyetlerden ve tanımdan anlaşılacağı gibi şefâatin gerçekleşmesi Allah’ın izniyledir. Bu konuda Ehl-i sünnet ile İbâziyye hemfikirdir. Ancak Ehl-i sünnet’e göre büyük günah işleyen dâhi şefâate nâil

²⁰⁵ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, I, 113.

²⁰⁶ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, I, 450.

²⁰⁷ Ettafeyyiş, *Teysîr*, thk. İbrahim b. Muhammed Talay, VII, 230.

²⁰⁸ Gölcük ve Toprak, a.g.e., s. 423.

olur. Fakat İbâziyye'ye göre büyük günah işleyen için şefâat söz konusu değildir.²⁰⁹ Mu'tezile ise şefâati reddetmektedir.²¹⁰

İbâziyye mezhebinde büyük günah meselesiyle direkt bağlantılı olan şefaât konusu hakkında müfessirimiz ise Bakara Sûresi 123. âyeti (وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ) “Kimsenin kimse namına bir şey ödemeyeceği, hiç kimseden fidye alınmayacağı, kimseye şefaatin (aracılığın) yarar sağlamayacağı ve hiç kimsenin hiçbir taraftan yardım göremeyeceği günden sakının. ”) tefsirinde şöyle demektedir : “Bu âyet, büyük günah işleyen kimse için şefaatin olmadığını söyleyen Mutezile'ye ve bize bir delildir. Vele ki âyet müşrikler hakkında olsun. Çünkü bu âyet, hak edeni azaptan koruyacak şefaatin olamayacağı bir “gün”ü nitelemektedir. Bu ise herkes için geçerlidir.”²¹¹

Ettafeyyiş'in şefaât konusundaki görüşü bu şekildedir. Onun evliyaların kerâmeti konusundaki görüşünü de aktaralım. Allah'ın, salih kullarına onları tekrîm etmek amacıyla, onların elleriyle gerçekleşen olağan dışı şeyleri olara tahsis etmesi demek olan kerâmetin hak olduğu noktasındaki Ettafeyyi'in görüşü, Âl-i İmran Sûresi 37. âyeti (كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا زَكَرِيَّا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا) “Zekeriya, onun bulunduğu bölme her girişinde yanında bir yiyecek bulurdu. ”) tefsirinde kendini göstermektedir. O şöyle demektedir : “ Âyette söz konusu olan Hz. Zekeriyya'nın bir mûcizesi olmayıp Hz. Meryem'in bir kerâmetidir. Mutezile onu inkar etmiştir ama evliyanın kerameti haktır...”²¹²

v. Va'd ve Va'id :

Müfessirimiz Ettafeyyişi, bu meselede de Mutezile'nin anlayışına yakın bir görüşü benimsemiştir. Mutezile va'd ve va'id'i şöyle tanımlamıştır: Kişi mümin ve mut'i' olarak ahirete intikal ederse sevap ve mükâfata (va'd); buna mükâbil imansız olarak veya büyük günah işleyip tövbe etmeden ölürse azaba ve ebedî cehennemde kalmaya (va'id) lâayık olur. Bu, Allah'ın bir vaadidir ve Allah vaadinden dönmez.²¹³

²⁰⁹ Fırlalı, İbâdiye'nin Doğuşu, s. 132.

²¹⁰ Gölcük ve Toprak, a.g.e., s. 425.

²¹¹ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 71.

²¹² Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, II, 56.

²¹³ Topaloğlu, *Kelam İlmi*, s. 175.

Teysîru't-Tefsîr sahibi bu görüşünü Yunus Sûresi 55. âyeti (**إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ**) tefsirinde şöyle ortaya koymuştur : “Ceza ve mükâfat konusunda Allah’ın va’d ve va’îd’inde bir değişiklik söz konusu olamaz. Çünkü bu, O’nun sonuçları bilmediği anlamına gelir bu muhaldir. Allah’ın işi sürekli ve değişikliğe uğramaz.”²¹⁴ Yine Âl-i İmran 9. âyeti tefsir (**إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ**) ederken “ Vaadinden dönmesi, ulûhiyetin gerekliliği olan “mükemmeliyet” noktasında bir eksikliktir. Vaadinden dönmesinin neticesi hayır da olsa şer de olsa bir noksanlıktır Çünkü vaatten dönme, ya yalancılık anlamına, ya da, bir şeyin daha önceleri O’na gizli kalması anlamına gelir. Allah ise yalancılıktan, hâlin ve akîbetin cehâletinden münezzehtir.” demektedir.²¹⁵

İbâzîyye mezhebinin ve bu mezhebe bağlı olan müfessirimizin, büyük günah, şefaât ve va’d va’îd meselelerindeki tutumları; onların, ameli imandan bir cüz olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır. Nitekim Ettafeyyîş, imanın amellere göre eksilip arttığını Enfal Sûresi 2. âyeti (**وَإِذَا تَلَّيْتُمْ عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا**) tefsirinde şöyle ifade etmektedir : “ İmanın anlamı, söz ve uzuvlarla amel etmektir. Amellerin ve delillerin artmasıyla iman da kuvvet ve yakın açısından artar. Birinin çökmesi diğerini çöküntüye uğratır...”²¹⁶

Müfessirimizin yukarıda zikrettiğimiz önemli kelâmî meseller dışında başka kelâmî meselelere de eserinde temas etmiştir. Mesela o, kıyamet günü amellerin tartıldığı “mîzan” hakkında, onun sembolik bir anlam ifade ettiğini hakîki bir mizanın bulanmadığını söylemiştir. Yine o; cennet, cehennem, sırat, kevser, berzah, kabir azabı vb. gaybiyat meselelerinde de görüş beyan etmiştir. Bu konulardaki görüşlerinin, Ehl-i sünnet’ten çok farklı olmadığını mülâhaza etmekteyiz.

b. Teysîru't-Tefsîr’de Diğer Fırkalar Hakkında Görüşler:

Örneklerini verdiğimiz birçok bölümde Ettafeyyîş’in Ehl-i sünnete karşı olan muhâlif görüşleri dikkatlerden kaçmamaktadır. Bunun yanında diğer fırkalara karşı da isimler vererek muhâlefetini sergilemiş, hatta Ehl-i sünnete karşı göstermediği dozda şiddetli eleştirileri onlara yöneltmiştir. Şimdi bu bölümde Şia’ya, Mutezile’ye ve Sûfilere yönelttiği eleştirileri ve onlara karşı olan tutumunu incelemeye çalışalım.

²¹⁴ Ettafeyyîş, *Teysîr*, thk. İbrahim b. Muhammed Talay, VI, 261.

²¹⁵ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, II, 13-14.

²¹⁶ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, IV, 300-301.

i. Şî'a :

Müfessirimizin Tahrim Sûresi 3. âyeti (وَإِذْ أَسْرَ النَّبِيُّ إِلَىٰ بَعْضِ أَزْوَاجِهِ حَدِيثًا) tefsirinde Şia'ya karşı en sert eleştirilerinden birini yapmıştır. Hz. Peygamberin eşlerinden bazılarına verdiği sırrın ne olduğu hakkında rivâyetleri aktardıktan sonra Şia hakkında şöyle demektedir : “ Onlar, hilâfet Ebû Bekir'in değil Ali'nin hakkıydı derler. Günümüzde bazıları ise ‘Ali’yi halîfe ve imam kılan Allah’a hamdolsun’ derler. Biz de deriz ki, Osman’dan sonra Ali’nin hilafeti haktır. Allah Şia’ya ve onun etrafında toplananlara lanet etsin.”²¹⁷

Yine Hûd Sûresi 73. âyeti tefsirinde şöyle demektedir: “Ahzap sûresinde geçen (إِنَّمَا يُرِيدُ اللَّهُ لِيُذْهِبَ عَنْكُمُ الرِّجْسَ أَهْلَ الْبَيْتِ وَيُطَهِّرَكُمْ تَطْهِيرًا) bu âyet, birinin karısının onun ehlinden olduğunun delilidir. Lanet üzerlerine olsun ki Şia, Hz Aişe’yi dışarıda tutmak için Ehl-i beyt’ten olmada nesebin olmasını gerektiğini iddia etmişlerdir ve onu peygamber âlinden saymamışlardır.”²¹⁸

Fetih Sûresi 29. âyeti (وَعَدَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا) tefsirinde de Şia’ya şirk isnadında bulunmuştur : “ Şirke, Şia’dan daha yakın başka bir grup görmedim. Öyle ki onlar, Hz. Peygamberin vefatından sonra Ali’ye biat etmeyenleri mürted olmakla itham etmişlerdir. Böyle bir durumda Allah nasıl olurda böyle mürted kimseleri övmüş olabilir.”²¹⁹

Enbiya Sûresi 26. âyeti (وَقَالُوا اتَّخَذَ الرَّحْمَنُ وَلَدًا) tefsirinde eleştirinin dozunu arttırmış ve Şia’yı Yahudi ve Hristiyanlarla birlikte zikretmiştir : “ Hristiyanlar İsa sevgisinde aşırı gittiler ve onu ilah edindiler. Yahudiler Üzeyir sevgisinde ileri gittiler ve onu ilah edindiler. Şia da, Ali sevgisinde ileri gidip ona ilah ve peygamber vasıfları yüklediler.”²²⁰ Birçok yerde de Ettafeyyiş, Şia’yı yalancılıkla suçlamış ve onlardan gelen hadisler konusunda dikkatli olunması gerektiğini ifade etmiştir.

ii. Mutezile :

İbâzıyye mezhebi birçok kelâmi konuda Mutezile mezhebi ile ortak noktada

²¹⁷ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XIII, 445.

²¹⁸ Ettafeyyiş, *Teysîr*, thk. İbrahim b. Muhammed Talay, VI, 443.

²¹⁹ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XII, 345.

²²⁰ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, VIII, 119.

buluşsa da, Ettafeyyiş, tefsirinde birçok yerde Mutezile'yi sert bir şekilde tenkit etmiştir. Mesela, Teğâbun Sûresi 2. âyeti (هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ فَمِنْكُمْ كَافِرٌ وَمِنْكُمْ مُؤْمِنٌ) tefsir ederken “ Allah onları takbih etsin, Mutezile, kul fiilinin yaratıcısıdır demiştir.” şeklinde tenkit etmiştir.²²¹

Yine, Zuhurf Sûresi 22. âyeti tefsir ederken, Mutezile'den “ma'siyet, Allah'ın meşî'etindedir” diyen kimsenin nimet ve nifak küfrü içine girdiğini söylemiştir. A'raf 13. âyeti (خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخُلِقْتُ مِنْ طِينٍ) tefsirinde de, Mutezile'nin hüsün-kubuh meselesinde şeytan gibi akli ön plana çıkardığını ve onun gibi mantık yürüttüğünü ve böylece onların, şeytanın kardeşleri olduklarını ifade etmiştir.²²² Bir başka yerde, Mutezilenin “ Aslah olanı yaratmak Allah'a vaciptir” hükmünden dolayı helak olduğunu söylemiş²²³; “ecel” konusundaki görüşlerinden dolayı da onları tenkit etmiştir.²²⁴

iii. Sûfiyye :

Âyetleri, zâhîri ifadelerine göre anlamayı kendilerine şiar edinmiş olan Hâriciyye Mezhebi'nin bir kolu olan İbâziyye'nin, âyetlerin bâtinî anlamlarına daha çok önem veren sûfi anlayışla yıldızlarının çok barışık olmadığını tahmin etmek zor olmasa gerek. İşte zâhirî bir gelenekten gelen Müfessir Ettafeyyiş de, tefsirinin bazı yerlerinde sûfi algıyı çok sert bir şekilde tenkit etmektedir.

Mesela Müddessir Sûresi ilk iki âyetini tefsirinde sûfilerin “müddessir” ifadesi üzerine yaptıkları yorumları aktardıktan sonra şöyle demektedir : “Şu böbürlenmiş sûfîler – Allah onları takbih etsin- âyetleri zâhiri anlamlarının dışına çıkartarak Kur'an'ı değiştiriyorlar.”²²⁵ Yine, Zümer Sûresi 23. âyeti (تَقْسَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ) tefsirinde, hepsini kastetmediğini söyleyerek, bazı sûfîlerin vecd hali adına tasannu' içine girdiklerini ve böylece riyaya düştüklerini söylemiş ve onları takbih

²²¹ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, XIII, 382.

²²² Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, IV, 22.

²²³ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 166.

²²⁴ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, II, 182.

²²⁵ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, XIV, 256.

etmiştir.²²⁶ Ettafeyyîş, “Cüneyt dışında kalan tasavvuf bidattir.”²²⁷ diyerek tasavvuf karşısındaki tutumunu ortaya koymuştur.

Müellif, yukarıda zikrettiğimiz fırkalar dışında Mürcie, Kaderiye gibi başka fırkalardan da, yer yer onların fikirlerini tartışarak, yer yer de onları tenkit etmek sûretiyle bahsetmiştir.²²⁸

Yine Teysîru’t-Tefsîr’de diğer dinler hakkında da yorumlar bulunmaktadır. Özellikle, müfessirimizin yaşadığı Cezayir’in uzun dönem Fransız sömürgesinde kalmasından olmalı ki, Ettafeyyîş eserin birçok yerinde İncilleri de kaynak göstererek Hristiyanlardan bahsetmiş, onları ve Hristiyanlığı sert bir dille eleştirmiştir. Hatta öyle anlaşılmaktadır ki, Hristiyanlarla birebir tartışmalara girmiş ve onlar hakkında “Cidal konusunda Hristiyanlardan daha cahilini görmedim.”²²⁹ demiştir.

2. Fıkhî Açıdan Teysîru’t-Tefsîr:

“Fıkh”ın lügat manası; anlamak, kavramak idrak etmektir. Aynı manayı ifade eden kelimelerden fıkh’ın farkı buradaki anlayışın sathî değil, derinliğine olması ve söyleyenin maksadını da içine almasıdır. Istılahî olarak da fıkh, İslam’ın ilk devirlerinde genel olarak Kur’an ve sünnetten anlaşılan bilgileri (itikat, amel, ahlak) ifade ederken, daha sonraki yüzyıllarda fıkh, bu bilgilerin amelî yönünü ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır.²³⁰

Kur’ân-ı Kerim’in sadece bir tavsiye ve öğütler kitabı şeklinde bir özellik taşımadığı, içindeki birçok âyetin âmir hüküm mahiyetinde bulunduğu ve bütün Müslümanları bağladığı konusunda genel bir kabul vardır. Kur’ân-ı Kerim’de hüküm ihtiva eden bu tarz âyetler tefsir usûlü açısından “ahkâm âyetleri” olarak nitelendirilirken, aynı zamanda fıkh ilminin de temel kaynağı durumundadır. Bu

²²⁶ Ettafeyyîş, *Teyisîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XI, 262.

²²⁷ Ettafeyyîş, *Teyisîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XIII, 213.

²²⁸ Bkz.: Ettafeyyîş, *Teyisîr*, Vizâretü’t Tûrâs, II,336; XII, 607.

²²⁹ Ettafeyyîş, *Teyisîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XII, 55.

²³⁰ Karaman, a.g.e., s. 23-24.

özellikteki âyetler ibadet, hukuk, ahlâk, iktisadî ve sosyal ilişkiler gibi konuları ele almaktadır.²³¹

Kur'an tefsirinde, amelî yönün öncelendiği tefsirler kaleme alınmıştır. Hatta içerisinde sadece ahkâm âyetlerinin incelendiği tefsirlerin vücuda getirildiği de vakidir. Bu tür tefsirin ilk örneği Mukatil b. Süleyman'ın (ö. 150/767) *Tefsiru Hamsi Mie Âyetin Mine'l-Kur'an* adlı eseridir.²³² Kur'an'ın amelî yönünü önceleyen bu tefsirler yanında müfessirlerin hemen hepsi Kur'an-ı Kerimi tefsir ederken amelî muhtevaya sahip âyetleri açıklamışlardır. Bu yönüyle de içerisinde fıkıh malumatına sahip olmayan tefsir yok gibidir.

İbâzıyye Mezhebi, fıkıh açısından Ehl-i sünnet'ten çok farklılık arz etmediği bilinen bir gerçektir. İbâzî Müellif Ali Yahya Muammer bunu, teşrî' kaynakların her iki mezhepte de aynı olmasına bağlamaktadır. İbâzıyyede de teşrî' kaynaklar; Ku'an, Sünnet, İcma, Kıyas, İstidlâl'den oluşmaktadır. İstishâb, İstihsân ve Masâlih-i Mürsele İstidlâl delilinin alt birimi olarak zikredilmektedir. Yine, İcma, Kıyas ve İstidlâl "Re'y" ifadesiyle de karşılanmaktadır.²³³ Muhammed Ebû Zehra da, İbâzıyye'nin iyi bir fıkıh ortaya koyduğundan ve bu alanda seçkin âlimler yetiştirdiklerinden bahsetmiş ve Mısır miras kanununda İbâzıyye'den iktibaslar bulunduğunu ifade etmiştir.²³⁴

Müfessirimiz Ettafeyyîş'in tefsiri de bu alanla ilgili malumatlarla doludur. O'nun ilmi çalışmalarında fikhî yönünün özel bir yeri vardır. Bu alanla ilgili birçok eser yazmış ve günümüz İbâzıyye mezhebinde kendisine en çok itimat edilen fakihler arasında yerini almaktadır. Tefsirinde bazı fikhî meseleleri uzun uzun tartışmış, farklı mezheplerin görüşlerine yer vermiş ve mezhep imamları hakkında görüşlerini sunmuş ve bir tercihte bulunmuştur. Sadece tefsirine bakıldığında bile, Ettafeyyîş'in bu alanla ilgili vukufiyeti dikkatlerden kaçmamaktadır.

a. Teysîru't-Tefsîr'de Mezhep İmamları ve Onların Görüşleri:

Müellifimiz tefsirinde fikhî meseleleri tartışırken hemen hemen her yerde diğer mezhep imamları ve onların görüşleri hakkında da yorumlarda bulunmuştur. Biz de bu

²³¹ Karaman, a.g.e., 26.

²³² Turgut, a.g.e., 29.

²³³ Muammer, Ali Yahya, *el-İbâzıyye*, s. 30.

²³⁴ Muhammed Ebû Zehra, *İslam Mezhepler Tarihi*, s. 81.

bölümde, bir fıkhi mesele de hem onun görüşünü hem de mezhep imamları ve onların görüşleri konusunda Ettafeyyiş'in tutumunu göstermeye çalıştık. Bu tür meseleler tefsirde çok uzun uzun tartışıldığından²³⁵, biz çok detaya girmeden birkaç örnek vermeyi yeterli gördük.

Teysîru't-Tefsîr'de fikhî meseleler tartışılırken, Ettafeyyiş'in birçok yerde Ebû Hanîfe'nin görüşlerini aktarması ve Hanefî mezhebiyle mutâbakat içinde olduğunu belirtmesi dikkatlerden kaçmamaktadır. O bir fikhî meseleyi arz ederken, “bize ve Ebû Hanife'ye göre, bizim ve Ebû Hanife'nin mezhebinde, ...bu konuda Ebû Hanife'nin görüşü de mevcuttur” şeklindeki ibâreleri sıklıkla ifade etmektedir. Hatta o, Bakara Sûresi 230. âyeti tefsirinde, talak konusunda rucû' meselesiyle ilgili fukahanın görüşlerini aktardıktan sonra şöyle demektedir : “Bu konuda, kendisiyle bizim İbâzîyye mezhebi arasında birçok fikhî meselede uyum olan Ebû Hanife şöyle demiştir...”²³⁶

Bakara Sûresi 158. âyeti (**إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ**) tefsirinde, Safa ile Merve arasında Sa'y yapmanın hükmü konusunu tartışırken şöyle demiştir : “ Malik ve Şafi'ye göre sa'y, haccın rükünlerinden biridir ve onsuz hac olmaz. Ahmet'e göre o vacip değil sünnettir. Bu görüşü hadis reddetmektedir. Hanefilere göre ise vaciptir fakat haccın bir rükünü değildir. Sa'y konusunda vacip değildir diyen için bir hüccet söz konusu değildir. Bu görüş, bizim ve Ebû Hanife'nin mezhebinin görüşüdür.”²³⁷ Teysîru't-Tefsîr'de bunun gibi birçok örnek bulunmaktadır. Bunun yanında Ettafeyyiş'in, Ebû Hanife'nin görüşüne muhalefet ettiği de görülmektedir. Mesela Bakara Sûresi 267. âyeti (**يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفَقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ**) tefsirinde, hangi tür hububâta zekat düşer konusunu tartışırken şöyle demektedir: “ Az da olsa çok da olsa; karpuz, baklagiller gibi, yerde her biten şeyin zekatı gerekir görüşüyle Ebû Hanife hata etmiştir.”²³⁸

Bazen de Ettafeyyiş, İmam Şafi'nin bir mesele hakkındaki görüşünün İbâzîyye Mezhebi'nin görüşü ile aynı olduğunda “Şafi'ye göre de bu böyledir” demekten geri kalmamıştır. Mesela Nisa Sûresi 6. âyeti (**وَابْتَلُوا الْيَتَامَى حَتَّى إِذَا بَلَغُوا النِّكَاحَ**) tefsirinde

²³⁵ Mesela Bakara Suresi 196. âyeti tefsirinde Umre yapmanın vacip olup olmadığıyla ilgili tartışmalara bir mukayeseli fıkıh kitabındaki kadar yer vermiş ve konuyla ilgili görüşleri uzun uzun aktarmıştır. Bkz. Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 287- 291.

²³⁶ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 357.

²³⁷ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 221.

²³⁸ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 436.

şöyle demektedir : “ Nikah’ın sınırı, buluğa ermek veya buluğ alâmetlerinden birinin ortaya çıkmasıylaadır. Eğer bu ortaya çıkmazsa bunda yaş sınırı on beştir. Bize ve Şafi’ye göre bu böyledir.”²³⁹ Mescitlere müşriklerin giremeyeceği hükmüyle de İmam Malik ile aynı görüşte olduğunu Bakara Sûresi 114. âyeti tefsirinde vurgulamıştır.²⁴⁰

Teysîru’t-Tefsîr sahibi, Ehl-i sünnet mezhepleri ve onların imamlarıyla ilgili, sadece yukarıda örneklerini verdiğimiz şekilde onların görüşlerini sunmakla kalmamış, zaman zaman onları ve mezheplerini eleştirmiştir. Bu eleştirilerin en sert olanını herhalde Müminun Sûresi 53. âyeti (فَتَقَطُّوْا أَمْرَهُمْ بَيْنَهُمْ زُبْرًا كُلُّ حِزْبٍ بِمَا لَدَيْهِمْ فَرِحُوْنَ) **“(İnsanlar ise, din) işlerini kendi aralarında parça parça ettiler. Her grup kendinde bulunan ile sevinmektedir.”**) tefsirinde göstermektedir. Dört mezhep imamını bu âyet altında değerlendiren Ettafeyyiş, hepsinin bir görüş peşinde olduklarını ifade etmiş “ve bunlar arasında ittifak nerede?” şeklinde sorarak bu dört mezhebin Ehl-i sünnet çatısı altında toplanmalarını ima ederek eleştirmiştir. Bu mezheplerin çoğunun Hicri 2. asrın sonlarına doğru teşekkül ettiklerini, yani hepsinin, kendisine bidat karışmamış İbâzîyye mezhebinin en büyük imamı sayılan Câbir b. Zeyt’ten sonra ortaya çıktıklarını, bütün bu dört mezhep imamların doğum ve ölüm tarihlerini vererek vurgulamıştır. Bu âyet tefsirinde dört mezhep imamlarından bahsederken, İmamı Şâfi’nin ölüm ve işkenceden korktuğu için Bağdat’tan Mısır’a kaçtığını; Ahmed b. Hanbel’in ise işkenceden dolayı aklını yitirdiğini iddia etmiştir.²⁴¹

Müfessirimiz çok nadirattan da olsa, ara ara kendi mezhebi fakihlerinin görüşlerine muhalefet etmiş ve onlar arasındaki görüş ayrılıklarına temas etmiştir.²⁴²

b. Teysîru’t-Tefsîr’de İhtilaflı Fıkî Meseleler Hakkında Görüşler:

Bu bölümde mezhepler arasında tartışmalara sebep olmuş bazı ihtilaflı fıkî meseleler hakkında, müfessirimizin ve buna bağlı olarak İbâzîyye Mezhebi’nin tutumunu seçtiğimiz birkaç örnekle göstermeye çalışacağız.

İbâzîyye Mezhebi’ne göre namaza başlarken ve namaz içinde tekbir getirmek sûretiyle eller kaldırılmaz. Yine, namaza başladıktan sonra, eller iki yana salınır, sağ el

²³⁹ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, II, 265.

²⁴⁰ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, I, 161.

²⁴¹ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, IX, 33-34.

²⁴² Bkz. Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, I, 263.

sol elin üstüne gelecek şekilde bağlanmaz. Müfessirimiz Ettafeyyiş, İnşirâh ve Kevser sûreleri tefsirinde konu hakkında görüş beyan etmiştir. İnşirah Sûresi 7. âyeti tefsirinde şöyle demektedir : “Hz. Peygamber (s.a.v) ellerini Kâbe’yi gördüğünde kaldırırdı. Eller sadece Kâbe görüldüğünde, Safa ve Merve tepelerinde, cenaze namazında kaldırılır...”²⁴³ Yine konuyla ilgili olarak Kevser Sûresi 2. âyeti tefsirinde şöyle demektedir : “ Beyhâki ve Hakîm, Hz. Peygamber’den ‘ Namazdayken ellerinizi kaldırın...’ şeklinde hadis rivâyet etmişlerdir. Bu hadis mevzû’dur. Biz bu konuyla ilgili O’nun ve sahabenin böyle yaptığına dair bir Sahih Hadis bulamadık. Tekbirden sonra sağ elin sol el üzerine konularak göğüs üzerine konulmasıyla ilgili Buhari ve diğerlerinde geçen hadislerin hepsi mevzû’dur, sahih değildir.”²⁴⁴ Yine İbâziler, Ehl-i sünnet’ten farklı olarak, imsak vakti girdiğinde cünüp olan kimsenin oruç tutamayacağına hükmetmişlerdir. Ettafeyyiş de, Bakara 187. âyeti tefsir ederken böyle görüş beyan etmiştir.²⁴⁵

Abdest sırasında ayaklara meshin câiz olup olmayacağı konusıyla ilgili Ettafeyyiş’in görüşünü ilgili âyetin tefsirinden öğrenmekteyiz. Maide Sûresi 6. âyeti (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ) tefsirinde şöyle demektedir : “Bu âyette geçen (وَأَرْجُلَكُمْ) ifadesi, yıkanan ellere ve yüze atıftır. Çünkü âyette (إِلَى الْكَعْبَيْنِ) ifadesiyle yıkanacak yer hakkında bir sınır konulmuştur. Mesh de ise bir sınır söz konusu değildir. Sünnette bu şekilde geçmiş, sahabe böyle amel etmiş ve cumhur da buna kanaat getirmiştir.”²⁴⁶

Müfessirimiz, Ehl-i kitap kadınlarla evlenmenin caiz olup olmadığı konusuna Bakara Sûresi 221. âyeti (وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنَ) tefsir ederken değinmiştir. Bu âyetin Mâide Sûresi 5. âyetiyle (وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ) nesh edilip edilmediği tartışmalarını ve mezheplerin konuyla ilgili görüşlerini sunduktan sonra, kendisine göre, âyette neshin söz konusu olmadığını, Ehl-i kitap’ın da müşriklerden sayılacağına işaret eden âyetlerin bulunduğunu, dolayısıyla onlarla evlenmenin caiz olmadığını ifade etmiştir.²⁴⁷ Allah Teala’nın (لَتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً) “**Kendileri ile huzur bulasınız diye sizin için türünüzden eşler yaratması ve aranızda bir sevgi ve**

²⁴³ Ettafeyyiş, *Teyyîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XV, 223.

²⁴⁴ Ettafeyyiş, *Teyyîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XV, 368.

²⁴⁵ Ettafeyyiş, *Teyyîr*, Vizâretü’t Tûrâs, I, 323.

²⁴⁶ Ettafeyyiş, *Teyyîr*, Vizâretü’t Tûrâs, III, 36.

²⁴⁷ Ettafeyyiş, *Teyyîr*, Vizâretü’t Tûrâs, I, 335.

merhamet var etmesi de onun (varlığının ve kudretinin) delillerindendir.”) buyurduğunu vurguladıktan sonra, “ rahmet ve mevedde kâfir birinde nasıl bulunur” diyerek, konu hakkındaki görüşünü dile getirmiştir.²⁴⁸

İbâzıyye Mezhebi’nin muta nikahına yaklaşımı da Ehl-i sünnet’inki gibidir. Bazı çevreler tarafından muta nikahının mubah olduğuna dair delil olarak gösterilen Nisa Sûresi 24. âyeti (فَمَا اسْتَمْتَعْتُمْ بِهِ مِنْهُنَّ فَآتُوهُنَّ أُجُورَهُنَّ فَرِيضَةً) tefsirinde, müfessirimiz konu hakkındaki görüşünü serdetmiştir. O da Ehl-i sünnet âlimleri gibi bu nikahın, Hz. Peygamber zamanında birkaç özel şartta uygulandığını ve Mekke’nin fethi sırasında Hz. Peygamber tarafından kıyamete kadar haram kıldığını söylemiştir.²⁴⁹

3. Arap Dili Açısından Teysîru’t-Tefsîr:

Kur’an-ı Kerim Hz. Peygambere Arap dili ile indirilmiştir. Nitekim Allah Teâla “ **Biz onu Arapça bir Kur’an olarak indirdik.**” (Yusuf 12/2) buyurmuştur. Yine Şu’arâ Sûresi 193. âyetinde şöyle buyurmaktadır: “ **(Resûlüm!) Onu, uyarıcılardan olası diye, apaçık Arap diliyle Ruhu’l Emin senin kalbine indirmiştir.**”

Lügat ilmi, Kur’an’ın yorumlanmasında bilinmesi gereken ilimlerin başında gelmektedir. Âlimler, her müfessirin Arap dili ve gramerinin esasını teşkil eden nahiv ve sarf ilmini çok iyi bilmesini ve ondaki edebi sanatları tespit edebilmek için Belâğat ilmine vukufiyetinin olmasını şart koşmuşlar ve bu dili bütün incelikleriyle bilmeden Kur’an-ı Kerim’in tefsir edilmesini caiz görmemişlerdir.²⁵⁰

Teysîru’t-Tefsîr müellifinin de Arap diline vukufiyeti bu alanla ilgili verdiği eserlerden anlaşılmaktadır. O, âyetleri tefsir ederken dilin bütün inceliklerinden yararlandığı dikkatlerden kaçmamaktadır. Öyle ki, zaman zaman bir tefsir kitabının değil de, Arap dili üzerine yazılmış bir eserin okunduğu hissini vermektedir. Âyetleri izah ederken nahiv ve sarf ilminden yaralanmış, fakat aynı zamanda bu ilimlerin inceliklerini okuyuculara tefsirinde öğretme kaygısını da duymuştur. Öyle sanıyoruz ki bunun sebebi, eserin yazıldığı dönemin Fransız sömürgesine denk gelmesi ve

²⁴⁸ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, III, 31.

²⁴⁹ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, II, 302.

²⁵⁰ ez-Zehabi, *et-Tefsîr ve ’l Müfessirûn*, I, 265; Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, s. 257.

sömürgeyle başlayan dil yozlaşmasıdır. Tabii, eserin yazıldığı ve müfessirin yaşadığı bölgenin Cezayir’in güneyi olması da bunda etkili olmuş olabilir. Çünkü bu bölgede yaşayanların çoğunluğu Arap olmayıp Berberîdir. Hal böyle olunca tefsirde, Arapçayla ilgili izahlar da uzun uzun yapılmıştır. Biz burada bu uzun izahlara girmeyi gerekli görmeyip, sadece Ettafeyyiş’in Kur’an’ı tefsir ederken, dirâyet yönteminin bir gereksinimi olan Arap dilini; sarf, nahiv ve edebi sanatlar yönüyle nasıl kullandığını kısaca göstermeye çalışacağız.

a. Sarf İlmi Açısından Teysîru’t-Tefsîr:

Sarf ilmi (Morfoloji) istenilen manayı elde etmek için kelimenin aldığı şekillerden bahseden bilim dalıdır.²⁵¹ Aşağıda örneklendireceğimiz gibi müfessirimiz âyetleri yorumlarken sarf ilminden yararlanmıştı.

Mesela o, Müzzemmil Sûresi 14. âyeti (**يَوْمَ تَرْجُفُ الْأَرْضُ وَالْجِبَالُ وَكَانَتِ الْجِبَالُ كَثِيبًا مَّهِيلًا** “Yerin ve dağların sarsılacağı ve dağların akıp giden kum yığını olacağı günü (kıyameti) hatırla.”) tefsirinde (**كَثِيبًا**) kelimesi ile ilgili olarak şöyle demektedir : “ Bu kelime **فعل** vezninde gelmiş, fakat anlam olarak **مفعول** veznindeki anlamı ile kullanılmıştır. Yani (**مكتوب**) anlamındadır.”²⁵²

Yine Hud Sûresi 5. âyeti (**أَلَا إِنَّهُمْ يَتَّبِعُونَ صُورَهُمْ**) tefsirinde (**يَتَّبِعُونَ**) kelimesinin aslının ne olduğu ile ilgili bilgi vermek kaygısıyla şöyle demektedir : “ Bu kelimenin aslı **يَتَّبِعُونَ** dir. Damme “yâ” nın üzerinde ağır olmuş ve “yâ” hazfedilmiştir. Damme de “nun” a nakledilmiştir.”²⁵³

Ettafeyyiş’in sarf üzerine bir başka örneği de Bakara Sûresi 61. âyeti (**إِنَّ الدِّينَ**) tefsirinde (**وَالنَّصَارَى**) kelimesi üzerinedir. Şöyle demektedir : “ Bu kelime **نصراني** kelimesinin çoğuludur. (**نصراني**) kelimesindeki “yâ” ise, mübâlağa içindir. Bu ise çok kızıl bir adam için **أحمر** kelimesine “yâ” eklenerek kullanılan **أحمر** kelimesi gibidir. (**نصراني**) kelimesi çoğul olduğunda “yâ”lardan biri hazf olunur ve “râ” fethalanarak **نصارى** şeklini alır...”²⁵⁴

²⁵¹ Çörtü, M. Meral, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, İFAV Yay., İstanbul 1995, s. 41.

²⁵² Ettafeyyiş, *Teyisr*, Vizâretü’t Tûrâs, XIV, 237.

²⁵³ Ettafeyyiş, *Teyisr*, thk. İbrahim b. Muhammed Talay, VI, 334.

²⁵⁴ Ettafeyyiş, *Teyisr*, Vizâretü’t Tûrâs, I, 145.

Konuyla ilgili Teysîru't-Tefsîr'de bir hayli örnek bulmak mümkündür.²⁵⁵ Hatta diyebiliriz ki, her bir âyeti tefsir ederken sarf ilmiyle ilgili uzun veya kısa bilgiler vermiştir. Bazen açıklamaları o kadar uzun tutmuştur ki, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi tefsir bir dil kitabı hûviyetine bürünmüştür.

b. Nahiv İlmi Açısından Teysîru't-Tefsîr:

Nahiv, lafzın cümle içindeki durumunu ve bu duruma göre i'râbını inceleyen bilim dalıdır.²⁵⁶ Ettafeyyîş, tefsirinde nahiv izahlarına da, sarf ilmindeki gibi çok sık yer vermiş ve onları çok detaylı bir şekilde işlemiştir. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, bu geniş izahlar sadece tefsire yardım etme düşüncesini taşımamış, yer yer bu dil kuralların Teysîru't-Tefsîr'in içinde öğretilmesi de amaçlanmıştır. Bu da bize göstermektedir ki, Teysîr müellifi, okuyucu kitlesi olarak bütün bir halkı değil de, ilim talebelerini hedeflemiştir. Aslında bu durum, Ettafeyyîş'in eserine koyduğu "Teyîsîru't-Tefsîr" adıyla tenâkuz içindedir. Geniş dil izahları, "tefsirin kolaylaştırılması" ndan ziyâde onu daha bir kompleks hale getirmesini sağlamıştır. Biz yine bu geniş dil izahlarına girmeyip, müfessirimizin tefsirinde nahiv ilmini nasıl kullandığını birkaç örnekle göstermeye çalışacağız.

Mesela Al-i İmran Sûresi 146. âyeti (وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُّونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَرُوا لِمَا) tefsirinde **"Nice peygamberler var ki, kendileriyle beraber birçok Allah dostu çarpıştı da bunlar Allah yolunda başlarına gelenlerden yılmadılar"**) tefsirinde (كَأَيِّنْ) kelimesi veya terkibi etrafındaki tartışmalara değinmiş ve şöyle demiştir: " Bu ifade çokluk anlamı katan ve haberiyye olan كم gibidir. Onun aslı, teşbih veya istifhâmiyye kâfî'dir. "Kaf" tan sonra gelen أَيْن ifadesinin aslı, (ضَرْبٌ) vezniyle mastarı gelen أَوَى fiilidir. Buradaki "vav" "ya" ya dönüşmüş ve idğamlanmıştır..."²⁵⁷

Mücâdele Sûresi 1. âyeti (قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ لَيِّ تَجَادَلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ) **"Allah, kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyetinde bulunan kadının sözünü işitmiştir."**) tefsirinde şöyle demektedir : " Bu âyetteki (وَتَشْتَكِي) ifadesindeki "vav", (تَجَادَلٌ) fiiline atıftır. Bu "vav"ın hal olabilmesi için (تَشْتَكِي)

²⁵⁵ Bkz. Ettafeyyîş, *Teyîsîr*, Vizâretü't Tûrâs, XIV, 285; II, 190; II, 479; VII, 231; XII, 231.

²⁵⁶ Çörtü, M. Meral, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, İFAV Yay., İstanbul 1998, s. 23.

²⁵⁷ Ettafeyyîş, *Teyîsîr*, Vizâretü't Tûrâs, II, 184.

haber cümlesinin هي şeklinde mahzuf bir mübtedası olması gerekir. Burada bunun olduğuna dair bir delil yoktur...²⁵⁸

Bir başka örnek olarak Muhammed Sûresi 20-21. âyetleri (فَأُولَىٰ لَهُمْ طَاعَةٌ وَقَوْلٌ) أحسن (أُولَىٰ) kelimesi tefsirinde Ettafeyyiş şöyle demektedir: “Âyetteki (أُولَىٰ) kelimesi anlamında İsm-i Tafdil’dir ve cümle içinde mübtedadır. Veya Allah Telanın (أُولَىٰ لَكَ) ifadesindeki gibi bir ‘ikâb söz konusudur. Bu durumda mübtedayı mahfuz olarak düşünmek gerekir...²⁵⁹

Nisa Sûresi 26. âyeti (يُرِيدُ اللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ الدِّينِ مِنْ قَبْلُكُمْ) tefsirinde de fiilinin başındaki “lam” harfi ile ilgili olarak şöyle demektedir : “Buradaki “lam” tekit harfi olup اُنْ ile birlikte de nasb edatıdır. Allah’ın neyi helal kılıp neyi haram kıldığını kesin bir şekilde beyan ettiğini ifade eder. Bir başka görüşe göre de “lam”ın ta’lil için olduğu şeklindedir. Bu görüş zayıftır, kabul görmez...²⁶⁰

Müfessirimiz, Kur’an’da zâid harflerin bulunduğunu kabul ederek nahivdeki bazı tartışmalı konulara da girmiştir. Mesela Nisa Sûresi 65. âyeti (فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ) tefsirinde فَلَا ifadesiyle ilgili olarak şöyle demektedir : “ Bu ifade burada zaittir. Fakat kasemi tekit etmek için değil kasemin cevabındaki olumsuzluğu tekit etmek için kullanılmıştır. Zaten cevapta bir olumsuzluk yoksa Kur’an’da kasemin önünde zaid bir harf bulunmamaktadır...²⁶¹

Yine, harf-i cerlerin birbirlerinin yerine kullanılıp kullanılamayacağı tartışmasında da, Ettafeyyiş, kullanılabilirliği noktasında bir tutum sergilemiştir. Mesela Furkan Sûresi 59. âyeti (فَاسْأَلْ بِهِ خَبِيرًا) tefsirinde emir fiilden sonra gelen (ب) harf-i cerinin yerine (ع) harf-i cerinin gelebileceğini,²⁶² Tâhâ Sûresi 71. âyeti (فِي جُدُوعٍ) tefsirinde (على) harf-i cerinin gelebileceğini²⁶³ ve yine İbrahim Sûresi 9. âyeti (فَرَدُّوا أَيْدِيَهُمْ فِي أَفْوَاهِهِمْ) tefsirinde (في) harf-i cerinin yerine (الى) harf-i cerinin gelebileceğini²⁶⁴ ifade etmiştir.

²⁵⁸ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XIII, 171.

²⁵⁹ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XII, 250-251.

²⁶⁰ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, II, 306-307.

²⁶¹ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, II, 350.

²⁶² Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, IX, 207.

²⁶³ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, VIII, 203.

²⁶⁴ Ettafeyyiş, *Teysîr*, thk. İbrahim b. Muhammed Talay, VII, 290.

Müfessirimiz, bir başka tartışma konusu olan, Kur'an-ı Kerim'de Arapça dışında (Mu'arrab) kelimelerin olup olmadığı konusunda net bir görüş ortaya koymamış, yeri gelmiş kelimenin mu'arrab olduğunu söylemiş ve yeri gelmiş Kur'an-ı Kerim'de mu'arrab kelimelerin olmadığını ifade etmiştir. Mesela Enbiya Sûresi 79. âyeti (**حَصَبٌ**) kelimesiyle ilgili olarak şöyle demektedir : “Bu kelime İbn-i Abbas’a göre Zinciiye dilinde (**حطب**) anlamındadır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de Arapların kullandıkları acemlerden kelimeler zikredilmiştir.”²⁶⁵ Yine Kehf Sûresi 31. âyeti (**سُنْدُسٍ وَإِسْتَبْرَقٍ**) tefsirinde şöyle demektedir: “ Âyette geçen (**سُنْدُسٍ**) kelimesiyle ilgili olarak iki görüş vardır. Kimilerine göre aslı Farsça, kimilerine göre de Hintçedir ve (**حرير**) yani, ince ipek anlamına gelmektedir. (**إِسْتَبْرَقٍ**) kelimesi de Farsça veya Rumca olup kalın ipek anlamına gelmektedir...”²⁶⁶ Bunun aksi olarak da Vakıa Sûresi 18. âyeti (**بِأَكْوَابٍ وَأَبَارِيقٍ**) tefsirinde şöyle demektedir: “ Bazıları âyette geçen (**أَبَارِيقٍ**) kelimesinin mu'arrab olduğunu iddia eder. Ben bütün mu'arrablık iddialarından uzağım...”²⁶⁷

c. Belâğat İlmi Açısından Teysîru't-Tefsîr:

Belâğat, merâmın iyi sûretle düzgün ve sanatlı sözlerle ifadesi anlamına gelmektedir. Meâni, Beyan ve Bedî' olmak üzere üçe ayrılır. Meânî ilmi, muhtelif cümle şekillerinden ve bunların kullanılışlarından bahseder. Beyan ilmi, ifadenin teşbihinden ve mecazların çeşitli nevilerinden bahseder. Bedî' ilmi ise, düşünülenleri duruma ve yerine göre açık ve güzel ifade etme sanatıdır.²⁶⁸

Teysîru't-Tefsîr'de Kur'an'ı Kerimin belâğat yönüne sıklıkla atıfta bulunulmuş, müfessirimiz ayetleri tefsir ederken belâğatın hemen hemen bütün edebî sanatlarını göstermeye çalışmış ve ayetleri anlamada birçok müfessir gibi o da belâğat ilminden istifade etmiştir. Ettafeyyîş, âyetlerin belâğat yönünü gösterirken nahiv ve sarf ilminde yaptığı gibi detaylı kavramsal îzahlara girişmemiştir. Zaman zaman edebî türü kısmıyla birlikte zikretmiş, zaman zaman da, kısmını zikretmeden sadece türünü belirtmekle iktifa etmiştir. Belâğat ile bağlantılı Teysîr'de bol miktarda örnek bulmak mümkündür. Biz yine çok fazla detaya girmeden birkaç örnekle yetineceğiz.

²⁶⁵ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, VIII, 371.

²⁶⁶ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, VII, 373.

²⁶⁷ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, XIII, 68.

²⁶⁸ Çörtü, *Sarf*, s. 42.

...“وَنَسُوقُ الْمُجْرِمِينَ إِلَىٰ جَهَنَّمَ وَرِدًا” Müfessirimiz Meryem Sûresi 86. ayeti (وَرِدًا) suçluları da suya koşan susuz develer gibi cehenneme sevkedeceğimiz günü düşün!”) tefsirinde وَرِدًا kelimesini Teşbîh-i belîğ²⁶⁹ olduğunu ifade etmiştir. Çünkü وَرِدًا kelimesi aslında “koşan susuz deve” için kullanılır.²⁷⁰ Yine Teşbîh-i belîğ örnek olarak, Nebe Sûresi 6. ayeti (أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا وَالْجِبَالَ أَوْتَادًا) tefsirinde şöyle demektedir: “Burada kastedilen şudur: Yeryüzünü, uyuyan kimsenin edindiği yatak gibi, dağları da, sütunları sabit tutan kazıklar gibi kıldık.”²⁷¹

Muhammed Sûresi 21. ayeti (فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ) tesirinde şöyle demektedir: “Ayetteki (الْأَمْرُ) kelimesinden kasıt kıtaldır. İfade “savaş şiddetlendiği zaman...” anlamına gelmektedir. Burada Mecâz-ı akli²⁷² bulunmaktadır. Çünkü (عَزَمَ) fiilinin fâili insan olabilir, (الْأَمْرُ) kelimesi olamaz.”²⁷³

Teysîru’t-Tefsîr’de edebî sanatlarla ilgili olarak en çok karşılaşılan tür, beyan ilminin en önemli konularından olan isti’âre sanatıdır. İsti’âre, hakîkî mâna ile mecâzî mâna arasındaki benzerlik alakasından dolayı bir kelimenin mânasını geçici olarak alıp başka bir kelime için kullanmaktır.²⁷⁴ Ettafeyyîş Bakara Sûresi 7. ayeti (حَتَّمَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ) Allah onların kalplerini ve kulaklarını mühürlemiştir. Gözleri üzerinde de bir perde vardır.”) tefsirinde, âyette İsti’âre-i tasrîhiyye olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: “Onların durumu, hakkı kabul etmedikleri için kalpleri, kurtuluşa çağıran peygamberi dinlemedikleri için kulakları ve hidayet nurunu görmedikleri için gözleri kapatılarak; kendisine yararı olan herhangi bir şeyin içeri girmesine engel olan bir örtü ile örtülmüş ve üzeri mühürlenmiş bir kaba benzetildi.”²⁷⁵

Yine Muhammed Sûresi 4. ayeti (حَتَّىٰ تَصْعَ الْحَرْبُ أَوْزَارَهَا ذَلِكَ) tefsirinde isti’âre sanatına örnek olarak şöyle demektedir: “وَزْرٌ kelimesi ağırlık, yük anlamına gelmektedir. أَوْزَارٌ kelimesi savaş aletlerine müste’âr olarak kullanılmıştır. Yani savaş,

²⁶⁹ “Teşbîh-i belîğ, beyan ilminin edebî bir türü olup, teşbih edatı ve teşbih yönü hazfedilen teşbih şeklidir.” Bolelli, Nusreddin, *Belâğat*, M.Ü.İ.F.V Yay., İstanbul 2001, s. 42

²⁷⁰ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, VIII, s. 118

²⁷¹ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XIV, 383

²⁷² “Mecâz-ı akli, beyan ilminin edebî bir türü olup, bir fiili veya fiil manasına gelen ismi, gerçek fâilinden başkasına isnad etmek demektir.” Bolelli, *Belâğat*, s. 138

²⁷³ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XII, 251

²⁷⁴ Bolelli, *Belâğat*, s. 83

²⁷⁵ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü’t Tûrâs, I, 16

ağır bir yük taşıyan insana benzetilmiştir. Savaş bu şekilde sembolize edilmiştir, çünkü insan tahayyülünde ağır bir yüküdür o. Burada İsti'âre-i temsîliyye²⁷⁶ bulunmaktadır.”²⁷⁷

Müfessirimiz Kehf Sûresi 42. ayeti (وَأَحِيطَ بِثَمَرِهِ فَأَصْبَحَ يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ عَلَى مَا أَنْفَقَ فِيهَا وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا وَيَقُولُ يَا لَيْتَنِي لَمْ أُشْرِكْ بِرَبِّي (Yıkılmış) çardakları üzerine çökmüş haldeki bağına yaptığı harcamalar karşısında ellerini oğuşturuyor ve şöyle diyordu: "Keşke Rabbime hiçbir kimseyi ortak koşmasaydım...") tefsirinde de, beyan ilmi türlerinden olan kinâye²⁷⁸ sanatına atıfta bulunmuştur. Şöyle demektedir: “Ayetteki (يُقَلِّبُ كَفَّيْهِ) ifadesi pişmanlıktan kinâyedir. Pişman olan kimse üzüntüsünden iki avucunu birbirine geçirerek aşağı yukarı çevirir. Bu onun pişmanlığını gösterir...”²⁷⁹

Yine kinâye sanatına örnek olarak Teysîru't-Tefsîr'de Âl-i İmran Sûresi 119. âyetindeki (وَإِذَا خَلَوْا عَضُوا عَلَى الْأَئْمَلِ مِنَ الْغَيْظِ) “Ama kendi başlarına kaldıklarında, size karşı kinlerinden dolayı parmaklarını ısırırlar.” (عَضَ الْأَئْمَلِ) ifadesi gösterilmiştir. Ettafeyyiş, âyetteki bu ifadenin (parmakları ısırma), kızgınlıktan ve kinden kinâye olduğunu belirtmiştir.²⁸⁰

Beyan ilmi kapsamında son örneğimizi kinâye sanatının bir kısmı olan Ta'riz ile ilgili olarak verelim. Ta'riz, söylenen sözü üstün bir edebî maharetle mânasından başka bir yöne çevirmektir.²⁸¹ Âl-i İmran Sûresi 84. ayeti (لَا تَفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ) tefsirinde Ettafeyyiş şöyle demektedir: “ Âyetteki bu ifade Ehl-i kitaba bir ta'rizdir. Yani, ‘biz sizin gibi peygamberlerin arasında ayırım yapmaz Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmayız’ demek istenmiştir.”²⁸²

Ettafeyyiş bazen de, âyetleri tefsir ederken bir ifadeye birden fazla edebî sanat yüklemiştir. Mesela Bakara Sûresi 223. ayeti (نِسَاؤُكُمْ حَرْثٌ لَكُمْ فَأَتُوا حَرْثَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ) tefsirinde (حَرْثٌ) kelimesi için Teşbîh-i belîğ yönüyle müte'âr bir kelime demiş, yine

²⁷⁶ “İsti'âre-i temsîliyye, aralarındaki benzerlikten dolayı, esas mânası dışında bir mânada kullanılan terkiptir.” Bolelli, *Belâğat*, s. 117.

²⁷⁷ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, XII, 226.

²⁷⁸ “Kinâye, bir sözü, gerçek manasına da gelebilecek şekilde, onun dışında başka bir mânada kullanma sanatına denir.” Bolelli, *Belâğat*, s. 147.

²⁷⁹ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, VII, 357.

²⁸⁰ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, II, 153.

²⁸¹ Bolelli, *Belâğat*, s. 154.

²⁸² Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, II, 112.

onun İsti'âre-i tasrîhiyye veya temsîliyye olduğunu söylemiştir. Çünkü (حَرْتُ) kelimesi lügat olarak içine tohum konulan zirâi alandır. Kadının da çocuk vilâdet etmesi hasebiyle kelime müste'âr olarak kadına nisbet edilmiştir.²⁸³ Yine, Furkan Sûresi 47. âyeti (وَهُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ لِبَاسًا) tefsirinde (لِبَاسًا) kelimesi için türünü belirtmeden isti'âre ve teşbîh demiştir. Çünkü “libâs” insanın vücudunu kapatan bir örtüdür. Âyette bu kelime, yeryüzünü kapayıp örttüğünden gece için müste'âr olarak kullanılmıştır.²⁸⁴

Müfessirimiz, Teysîru't, Tefsîr'de bedî' ilminin en önemli türlerinden olan “cinâs”²⁸⁵ sanatını da pek çok ayeti tefsir ederken göstermeye çalışmıştır. Bununla ilgili bolca örnek bulunmaktadır. Mesela, Rûm Sûresi 55. âyeti (وَيَوْمَ تَقُومُ السَّاعَةُ يُقْسِمُ الْمُجْرِمُونَ) tefsirinde Ettafeyyiş, âyette geçen (السَّاعَةُ) ve (سَاعَةً) kelimelerinin Mümâsil Cinâs²⁸⁶ olduğunu ifade etmiş,²⁸⁷ yine, Yusuf Sûresi 84. âyetindeki (وَقَالَ يَا أَسْفَى عَلَى يُوسُفَ) ifadesinde (أَسْفَى) ve (يُوسُفَ) kelimeleri arasında tam olmayan cinâsın bulunduğunu söylemiştir.

d. Teysîru't-Tefsîr'de Şiirle İstişâh:

Kur'an tefsiri faaliyetleri başladıktan sonra, filologlar ve müfessirler Kur'an'ın garip kelimelerini, kelimelerin i'raplarını, kâide dışında kalan nahiv meselelerini ve en önemlisi kelimenin ve terkinin manasını daha açık bir şekilde îzah etmek için eski Arap şiirine başvurmuşlar ve onlardan deliller getirmek amacıyla onlara müracaat etmişlerdir.²⁸⁸ Çünkü, savunanlar ve karşı çıkanlar olmakla birlikte Arap şiirinin Kur'an tefsirinde reddedilmeyecek derecede önemli bir yeri vardır. Zîra söz konusu şiir, Arapların sosyal ve ahlâkî davranışları, dînî inanç ve fikri yapıları hakkında bize bilgi veren önemli bir kaynaktır.²⁸⁹

²⁸³ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, I, 342.

²⁸⁴ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, IX, 198.

²⁸⁵ “Cinâs, mânaları farklı, yazılış ve söylenişleri aynı veya benzer olan iki veya daha fazla kelimenin nazım veya nesirde bir arada kullanılmasına denir. Cinâs, tam olanı ve olmayanı şeklinde ikiye ayrılır. Tam cinâs, harfleri vücûh-u erba'a yönünden tam bir ittifak içinde olan kelimelerdir. Vücûh-u Erba'adan biri eksik olduğunda tam olmayan cinâs meydana gelir.” Bolelli, *Belâğat*, s. 310-311

²⁸⁶ “Mümâsil Cinâs, bir ibârede fiilin fiille ve ismin isimle teşkil ettiği cinâs türüdür. Bu tür, tam cinâsın bir kısmıdır.” Bolelli, *Belâğat*, s. 311.

²⁸⁷ Ettafeyyiş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, X, 310.

²⁸⁸ Cerrahoğlu, *Yahya İbn Selam*, s. 155.

²⁸⁹ Demirci, *Tefsîr Usûlü ve Tarihi*, s. 257.

Sahâbe döneminde başlayan şiirle istiṣhât yöntemi daha sonraki dönemler için de söz konusudur. Öyle ki, Kur'an tefsirinde eski Arap şiirini kullanmayan müfessir hemen hemen yok gibidir. Bu da şiirle istiṣhâdın Kur'an tefsiri için ne kadar önemli olduğunun bir göstergesidir.²⁹⁰

Müfessirimiz Ettafeyyîş de, diğer Arap dili unsurları kadar olmamakla birlikte tefsirinde şiirle istiṣhâta bulunmuştur. O, şiirden delil getirmeyi, daha çok kelimelerin anlamlarını îzah etmek amacıyla uygulamıştır. Bunu yaparken, genelde şâirin ismini zikretmemiştir.

Mesela Ettafeyyîş, Kıyamet Sûresi 23. âyeti (وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاضِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ) tefsir ederken, âyette geçen (نَاطِرَةٌ) kelimesinin “bakmak” değil de “beklemek/ummak” anlamına geldiğini ispatlamak amacıyla şâirin adını zikretmeden aşağıdaki şiiri delil olarak getirmiştir. (**Bedir günü yüzler Rahman’dan gelecek kurtuluşu bekler.**)²⁹¹

Yine Ettafeyyîş Nisa Sûresi 10. âyeti (إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا) tefsirinde (يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ) deyimsel terkibini îzah etmek için Arap şiiriyle istiṣhâta bulunmuştur. Şöyle demektedir: “Araplar, karnını doldurmasıya yiyen bir kimse için - أكل في بطنه - derler. Az yiyen kimse için de كُلا في بعض بطنكم تَعَفَّوا فإنَّ زمانكم زمن خميص) Nitekim şâir şöyle demektedir: (**Az yiyin ki affolunasınız, çünkü yaşadığınız dönem açlık dönemi.**)²⁹²

Bir başka örnek olarak Nisa Sûresi 80. ayeti (وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُم مِّنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا) tefsirinde (سَكَنًا) kelimesini şiirle istiṣhât yaparak açıklamıştır. Şöyle demektedir: “Bu kelime huzur, sukûnet anlamına gelebildiği gibi, içinde ikâmet edilen “mesken” anlamında da kullanılabilir. Nitekim şâir şöyle demektedir: (**Yazıklar olsun** جاء الشتاء ولم أعد له سكنا يا ويح نفسي من شر القواميص)

²⁹⁰ Demirci, *Tefsir Usûlü ve Tarihi*, s. 258.

²⁹¹ Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, XIV, 313

²⁹² Ettafeyyîş, *Teysîr*, Vizâretü't Tûrâs, II, 272

bana ki, kış geldi de, şiddetli soğğun şerrinden koruyacak bir mesken hazırlayamadım ona.”²⁹³

Müfessirimiz İnsan Sûresi 13. âyeti (مُتَكِنِينَ فِيهَا عَلَى الْأَرَائِكِ لَا يَرَوْنَ فِيهَا شَمْسًا وَلَا) Orada koltuklar üzerine kurulmuş olarak bulunurlar. Orada ne güneş (yakıcı sıcak) görürler, ne de dondurucu soğuk.) tefsirinde (زَمْهَرِيرًا) kelimesini îzah sadedinde şöyle demektedir: “ Bu kelime “şiddetli soğuk” anlamına gelmekle birlikte Tay lehçesinde “ay” anlamına da gelmektedir. Nitekim onların bir şâiri şöyle demektedir: (وَلَيْلَةُ ظَلَامِهَا قَدْ اعْتَكِرَ قَطَعْتُهَا وَ الزَّمْهَرِيرُ مَا زَهَرَ) “Ay parlaklığını kaybetti ve gece de bütün karanlığıyla ortalığı kapladı.)²⁹⁴

²⁹³ Ettafeyyiş, *Teyşîr*, Vizâretü’t Tûrâs, VII, 47

²⁹⁴ Ettafeyyiş, *Teyşîr*, Vizâretü’t Tûrâs, XIV, 343-344

SONUÇ

İslam tarihinde ilk siyasi ihtilaflar sonucunda ortaya çıkan grup Hâricîlerdir. Ortaya çıkışından kısa bir süre sonra birçok kola ayrılan Hâricîler, varlıklarını uzun süre koruyamamışlar, İbâzıyye kolu hariç diğerleri tarih sahnesinden silinmiştir. İbâzıyye Mezhebi, diğer Hâricî gruplar gibi kendi içine kapalı bir politika izlemediğinden günümüze kadar varlığını korumuştur. Bugün Güney Arabistan ve Kuzey Afrika'da yaşayan iki üç milyon civârında İbâzî bulunduğu tahmin edilmektedir.

İlk dönem Hâricîleri genelde ilmî derinlikten yoksun, olayları ve konuları zâhirine göre değerlendiren, kültürel havzaların uzağında çöllerde yaşayan bedevîlerden oluşmaktaydı. Bu yüzden sistematik bir ilmî çerçeve ortaya koyamamışlardır. Ortaya attığı görüşler birkaç kelâmî konu ve ayet tefsirinden öteye geçememiştir. Bugün geriye dönüp baktığımızda, karşımıza çıkan külliyyat, büyük oranda Hâricîlerin tek yaşayan kolu İbâzıyye Mezhebine aittir.

İbâzıyye Mezhebi içinde tarih boyunca te'lif edilen tefsir sayısı bir hayli azdır. Bu tefsirlerden üç tanesi ise 19. y.y.'da yaşayan Muhammed b. Yusuf Ettafeyyiş tarafından kaleme alınmıştır.

Ettafeyyiş 1820 yılında Cezayir'in güneyinde Mizap Vadisi'ndeki Yescen kasabasında doğmuştur. Çocukluk döneminden itibaren çok sıkı bir eğitimden geçen Ettafeyyiş, otuz yaşına geldiğinde bölgenin tanınmış âlimlerinden birisi olmuştur. Hayatını ilim ve irşat faaliyetlerine adanmış Ettafeyyiş'in, hayatı boyunca muhtelif

alanlarda üç yüzden fazla eser kaleme aldığı rivayet olunmaktadır. Öyle ki, İbâziyye Mezhebi içinde ondan daha fazla eser te'lif eden bulunmamaktadır. Nitekim mezhep içinde de çok yoğun bir teveccühe mazhar olmuş ve kendisine “kutbu'l eimme” lakabı takılmıştır. Ettafeyyiş'in doksan iki yıl süren uzun hayatında, ilmî tarafının yanında dikkat çeken bir diğer önemli nokta da onun siyasi ve sosyal kişiliğidir. Yaşadığı döneme denk gelen Fransız sömürgesi karşısında mukâvemet cemiyetleri içinde fiilen bulunmuş ve halkı bu noktada bilinçlendirmeye çalışmış, İslam dünyasının içinde bulunduğu buhrandan kurtulmanın yolu olarak Panislamizm akımını desteklemiştir.

Bizce Ettafeyyiş'in en önemli yönü onun tefsir ilmindeki yeridir. Çünkü o, mezhep içinde bu alanda yüzyıllardır devam eden derin boşluğu doldurma gayreti içinde olmuş, uzun hayatı boyunca muhtelif zamanlarda üç farklı tefsir kaleme almıştır. Bu tefsirler “İbazî tefsiri” denildiğinde akla ilk gelen tefsirler olmuş, mezhep içinde bunlara çok değer atfedilmiş ve tefsir alanıyla ilgili en mûteber kaynaklar olarak kabul edilmiştir. Bizim bu araştırmamızda tanıtmaya çalıştığımız, Ettafeyyiş'in tefsirleri içinde en son yazdığı Teysîru't-Tefsîr adlı eser olmuştur.

Ettafeyyiş, yazdığı iki tefsirden sonra, halka daha çok hitap edebilen, daha basitleştirilmiş ve daha muhtasar hâle getirilmiş Teysîru't-Tefsîr adlı üçüncü tefsirini kaleme almıştır. Böyle bir kaygıyla yazılan tefsir bu amacına ne kadar ulaşmıştır tartışılabilir. Çünkü kanaatimiz odur ki, tefsirde, her alanla ilgili konularda detaylara çok fazla girilmesi, verilmesi gereken özün aşılıp fikhî, kelâmî ve luğavî tartışmaların etraflica ele alınması, tefsîri akıcı bir şekilde okumayı zorlaştırmaktadır. Hal böyle olunca, tefsir belli bir ilmî alt yapısı olanlara hitap edebilmektedir.

Ettafeyyiş, Teysîru't-Tefsîr'de, tefsir tarihi boyunca ortaya çıkan birçok yorum yöntemini kullanmıştır. Teysîr'in, mezhebî bir tefsir olması hasebiyle onun dirâyet yönü ağır basmaktadır. Fakat tefsîre bir göz atan kimse onun ne kadar nakillerle dolu olduğunu da hemen fark edecektir. Dolayısıyla Teysîru't-Tefsîr'de birçok rivâyet ve buna bağlı olarak rivâyet merkezli yorum yöntemini bulmak mümkündür. Kur'an'ın Kuran, hadis, sahabe ve tabiûn sözleriyle tefsiri; yine, kıraat, esbâb-ı nuzûl, nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih vb. Ulûmu'l Kur'an meseleleri bağlamında tefsîri mebzul miktardadır.

Ettafeyyîş'in, rivâyet merkezli yorum yöntemi klasik uygulamanın çok dışında değildir. Fakat müellifin bu uygulamasında dikkat çeken iki önemli nokta bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, Ettafeyyîş'in, hangi tür nakil olursa olsun, İbâzî düşünce geleneğine ters düşen bir rivâyeti, bilimsel verilerin ışığında değil de, tamamen duygusal bir şekilde reddetmesidir. İbâzîyye Mezhebiyle mutâbık olan Ehl-i sünnet rivâyetlerinin her türlüünü yeri geldiğinde delil olarak göstermiş; fakat mezhebe mutâbık olmayan rivâyetleri Sahîhahayn'da geçse bile kabul etmemiştir. Bu, onun mezhep taassubunun bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. İkincisi ise, isrâîli haberlere tefsirde bol miktarda yer vermesidir. Uzayıp giden kasasî rivâyetlerin yanı sıra, bilinmesinde kişiye dünyevî ve uhrevî hiçbir yarar sağlamayan gereksiz ayrıntılara yer vermiştir.

Teysîru't-Tefsîr, mezhebî bir tefsir olması hasebiyle onun dirâyet tarafı hemen ön plana çıkmaktadır. Zaten Ettafeyyîş'in ibâzîliğini en iyi yansıtan tefsirin dirâyet yönüdür. Ettafeyyîş, dirâyet yönü ağır basan kelâmî, fikhî vb. âyetleri yorumlarken mezhebinin genel çizgisinin dışına çıkmamış, onları hep mezhep perspektifinde yorumlamıştır. Özellikle kelâmî meselelerde mezhebine taassup derecesinde bağlılık göstermiş, İbâzîyye'ye zıt görüşleri çok sert bir şekilde tenkit etmiştir. Fikhî meselelerde de ise birkaç konu hâric Ehl-i sünnetten çok farklı görüşler serdetmemiştir. Zâten İbâzîyye Mezhebi mezhep olarak fıkıh alanında Ehl-i sünnetten çok farklı tarafı bulunmamaktadır. Bu, iki mezhebin teşrî' kaynaklarının aynı olmasından kaynaklanmaktadır. Yine Teysîr'de Arap dili ve edebiyatıyla ilgili çok fazla bilgi bulunmaktadır. Müfessir Arap dili konularını sadece tefsir bağlamında değil, aynı zamanda Arap dili kurallarını okuyucuya öğretme amacıyla tefsirinde işlemiştir. Bu durum zaman zaman tefsirin amacından uzaklaşmasına neden olmuştur.

Hülâsâ Ettafeyyîş, ibâzî yönünden kaynaklanan sebepler hariç, Teysîru't-Tefsîr'de yorum yöntemi olarak geleneksel çizginin dışına çok fazla çıkmamıştır. Ama son dönem İbâzîlerin en değerli âlimlerinden biri olması hasebiyle, gerek tefsir ilmi içinde te'lif ettiği diğer iki tefsiri de dikkate alarak mukâyeseli bir çalışmayı, gerekse de diğer ilim dallarıyla bağlantılı olarak üzerinde daha fazla durulmayı hak etmektedir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Halis, *Tefsir Usûlü*, Şule Yay., İstanbul 1998.
- Ata, Abdulkadir Ahmed, *Mukaddimetu Câmi'ü's-Şeml*, Dâru'l Cîl, Beyrut (tarihsiz).
- Avad, Muhammed Halifat, *Neş'etü'l-Haraketi'l İbâzıyye*, Dâru's- Şaab, Amman 1978.
- A'veşt, Bükeyr b. Saîd, *Dirâsât İslamiyye fi'l Usûli'l İbâzıyye*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1988.
- , *Kutbu'l Eimme*, Mektebetu'z Zâmirî, Uman (tarihsiz).
- Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrâiliyyât*, DİB Yay., Ankara 1979.
- , *Büyük Türk Bilgini Şeyhulislam Ebûssuûd Efendi ve Tefsirdeki Metodu*, DİB Yay., Ankara 1993.
- el-Bağdâdî, Ebû Mansur Abdulkâhir, *el-Fark Bayna'l Fırak*, ter.: Ethem R. Fığlalı, TDV Yay. Ankara 1991.
- Bilmen, Ömer Nasuhî, *Büyük Tefsir Tarihi*, Bilmen Yay., İstanbul 1974.
- Bolelli, Nusreddin, *Belâğat*, M.Ü.İ.F.V Yay., İstanbul 2001.
- Cehlân, Advân, *el-Fikru's Siyâsî inda'l İbâzıyye*, Mektebetu'z Zâmirî, Uman 1991.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Tarihi*, DİB Yay., Ankara 1988.
- , *Tefsir Usûlü*, T.D.V.Yay., Ankara 1993.
- , *Yahya İbn Sellâm ve Tefsîrdeki Metodu*, A.Ü.İ.F.Yay., Ankara,1970.

Çalışkan, İsmail, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara Okulu Yay., Ankara 2003.

Çörtü, M. Meral, *Arapça Dil Bilgisi Sarf*, İFAV Yay., İstanbul 1995.

-----, *Arapça Dil Bilgisi Nahiv*, İFAV Yay., İstanbul 1998.

Demirci, Muhsin, *Kur'an'ın Müteşabihleri Üzerine*, Birleşik Yay. İstanbul 1996.

-----, *Tefsir Usulü ve Tarihi*, MÜİFV Yay., İstanbul 1998.

Ebû Şehbe, Muhammed b. Muhammed, *el-İsrailiyyât ve'l-Mevzuat fî Kutubi't-Tefsîr*, Mektebetu's Süne, Kahire 1408.

Ebû Zehra, Muhammed, *İslam Mezhepler Tarihi*, çev: Sıbğatullah Kaya, Şura Yay., İstanbul 1993.

Ettafeyyiş, Muhammed b. Yusuf, *Teysîru't-Tefsîr li-Kur'âni'l Azîm*, Vizaretü't-Türasi'l-Kavmi ve's-Sekâfe, Maskat 1987.

-----, *Teysîru't-Tefsîr*, tahkik: İbrahim b. Muhammed Talay, (yayın evi ve yayın yeri yok) 2004.

Fığlalı, Ethem Rûmi, "İbâzıyye" DİA, XIX

-----, *Çağımızda İtikâdî İslam Mezhepleri*, Selçuk Yay., Ankara 1980.

-----, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, AÜİF Yay., Ankara 1983.

Gölcük, Şerafettin; Toprak, Süleyman, *Kelam*, Tekin Kitabevi, 4.Baskı, Konya 1998.

Gümüş, Sadrettin, *Kur'an Tefsirinin Kyanakları*, Kayıhan Yay., İstanbul 1990.

Hizmetli, Sabri, "Ettafeyyiş", DİA, XI

İbn-i Hazm, Ebû Muhammed el-Endelûsî ez-Zâhirî, *el-Fasl fî'l Milel ve'l-ehva ve'n-Nihal*, Daru'l Ma'rife, Beyrut 1975.

İbn İdrisu, Mustafa b. Muhammed b. Sâlih, *El Fikru'l 'Akâdiyye 'inde'l İbâziyye*, Cem'iyetü't Turâs, Cezayir 2003.

İbn-i Teymiyye, Ahmed b. Abdu'l- Halim b. Abd'u-Selam, *Mukaddime fi usul'i-tefsir*, Tevhid Yay., İstanbul, 1996.

Karaçam, İsmail, *Kıraat İlminin Kur'an Tefsirindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatların Yorum Farklılıklarına Etkisi*, İFAV Yay., İstanbul 1996.

Karaman, Hayrettin, , *İslam Hukuk Tarihi*, Nesil yay., İstanbul 1989.

Muammer, Ali Yahya, *el-İbâziyye Beyna'l firaki'l İslamiyye*, Vizâretu't Turâsu'l Kavmî, Uman 1992.

-----, *el-İbâziyye fî Mevkibi't Tarih*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1993.

-----, *el-İbâziyye*, Mektebetu Vehbe, Kâhire 1987.

Nâmî, Amr Halîfe, *Dirâsât 'ani'l İbâziyye*, Dâru'l Ğarbi'l İslâmî, Beyrut 2001.

en-Neccâr, Âmir, *Fî Mezâhibi'l İslâmiyyîn*, Dâru'l Ma'ârif, Kâhire 1995.

Nüveyhiz, Adil, *Mu'cemu'l Müfessirîn min Sadri'l İslâm hattâ'l Asri'l Hâzır*, Müessesetu Nüveyhizi's Sekâfiyye, Beyrut 1984.

-----, *Mu'cemu A'lâmu'l Cezâir min Sadri'l İslâm hattâ'l Asri'l Hâzır*, Müessesetu Nüveyhizi's Sekâfiyye, Beyrut 1980.

Sabunî, Muhammed Ali, *Et-Tibyan fî ulumi'l-Kur'an*, Mısır, 1980.

es-Sâlimî, Nureddin Abdullah b. Hamid, *Meşâriku Anvâri'l 'Ukûl*, Dâru'l Hikme, Dimeşk 1995.

-----, *Tuhfatu'l A'yân bi-Sîreti Ehl-i Umân*, Dâru'l Kitâbi'l Arabî, Kahire 1961.

Serinsu, Ahmet Nedim, *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbab-ı Nüzul'ün Rolü*, Şule Yay. İstanbul 1994.

- Sofuoğlu, Mehmet, *Tefsire Giriş*, Çağrı Yay., İstanbul 1981.
- Şa'ban, Zekiyyüddin, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, Çev. İbrahim Kâfi Dönmez, DİB Yay., Ankara 2000.
- Şimşek, M.Sait, *Kur'an'ın Anlaşılmasında İki Mesele*, Yöneliş Yay., İstanbul 1991.
- Topaloğlu, Bekir, *Kelam İlmi*, Damla Yay. İstanbul 1996.
- Tuayme, Sâbir, *el-İbâziyye, 'Akîdeten ve Mezheben*, Dâru'l Cîl, Beyrut 1986.
- Turan, Ahmet, *İslam Mezhepleri Tarihi*, Sidre Yay., Samsun, 2000.
- Turgut, Ali, *Tefsir Usulü ve Kaynakları*, İFAV Yay., İstanbul, 1991.
- Yardım, Ali, *Hadis I-II*, Damla Yay., İstanbul 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "İ'câzu'l-Kur'an", *DİA*, XXI
- Yıldırım, Suat, *Peygamberimizin Kur'an'ı Tefsiri*, Kayıhan Yay., İstanbul 1983.
- , *Kur'an-ı Kerim ve Kur'an İlimlerine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1983.
- ez-Zehebi, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l Müfessirûn*, Mektebetu Vehbe, Kahire 1985.
- , *el-İsrâiliyyât fî't-Tefsîr ve'l-Hadîs*, Dâru'l İmân, Dimaşk 1985.
- Zirikli, Hayreddin, *al-A'lâm*, Dâru'l-ilm li'l-Melâyîn, Beyrut 1984.